

Car Dijoklecijan.

**Njegovo ime, njegova domovina i mjesto, gdje se je rodio;
kada, gdje i kako je umro.**

Stariji i noviji pisci, domaći i vanjski, koji su se bavili carem Dijoklecijanom, slažu se manje više svi u tome, da je bio rodnom Dalmatinac. Neki hoće, da se je rodio u Solinu, ali većina ih misli, da se je rodio u gradu Doclea (Podgorica u Crnoj gori), koji je bio također u tadašnjoj rimskoj pokrajini Dalmatia, a da je umro u svojoj palači u Spljetu, ne zna se kakovom smrću ni u kojoj godini.

Naša je namjera, da u ovom članku pretresemo ovo pitanje, koje je od osobite važnosti za Dalmaciju. Pri tom ćemo posegnuti za najstarijim izvorima, savremenim Dijoklecijanu, pa ćemo hronološki sići do XVIII. vijeka, do Farlatija (1690. do 1773.), koji je sačuvao jednu mjesnu predaju pisanu g. 1701. o rodnom mjestu cara Dijoklecijana. Proučavanje izvora popratit ćemo kratkim tumačem i nadodat ćemo novih podataka ob ovom pitanju, što smo ih sakupili posljednjih desetljeća.

Ne pišemo povijest cara Dalmatinca. Kako se vidi iz naslova ovoga članka, mi ćemo se dotaći pojedinih točaka njegova života, iznijet ćemo nekoliko crtica, koje se odnose na njegov privatni život i na njegovu obitelj. Tko želi upoznati i proučiti Dijoklecijanovu povijest, osim mnogih djela starijih i novijih, pisanih sa manje ili više kritike, može čitati sa nasladom i korišću lijepu radnju nedavno izišlu iz pera jednoga rođenoga Dalmatinca, profesora G. Coste u Rimu pod naslovom: *L'imperatore dalmata (Caius Valerius Diocletianus)*¹.

* * *

Čovjek bi bio očekivao, da će iz solinskih iskapanja, koja su zadnjih četiriju desetljeća iznijela na vidjelo toliko poganskih i kršćanskih spomenika, izići također barem i koji podatak o caru Dijoklecijanu, porijetlom Dalmatincu, a kako ćemo vidjeti i Solinjaninu. To očekivanje bilo je tim opravdanije, što car Dijoklecijan svojom djelatnošću, svojim administrativnim reformama, koje su promijenile lice rimskom imperiju, stoji između dva burna vijeka, u kojima je ostavio duboka traga svojega administrativnoga genija. Nu dok je iz iskapanja izišlo veliko obilje spomenika za crkvenu povijest Solina i to baš Dijoklecijanovoga doba, do sada ona nijesu iznijela ništa o njegovoj osobi. Ne zna se stalno, je li on ikada kao car došao u Solin, dotično u Spljet, prije nego se je odrekao prijestolja i povukao u svoju palaču u Aspalathos g. 305. Vjerojatno je, da je tu bio na prolasku g. 304., kako smo

¹ U *Dizionario epigrafico di antichità romane* di Ettore de Ruggiero s. v. *Diocletianus*.

Izdan je članak i napose g. 1912. u tiskari L. Pasqualucci u Rimu.

*

drugdje dokazali¹. Prama tome je vjerojatno, da je Solin onom prigodom, kada je prvi put iza mladenačkih godina došao kao car u svoj rodni kraj, podigao svom zemljaku koji javni spomenik: slavoluk ili barem spomenploču ili kip. Ali o tomu do sada iskopine šute. Valjda će izići nešto takova na vidjelo, kada se u budućnosti budu istraživali solinski trgovi, trijemovi i hramovi u istočnom dijelu grada. Dublje i točnije proučavanje njegove palače u Spljetu zadnjih dvaju desetljeća iznijelo je koju malu crticu o njegovoj osobi. Ali istraživanja, učinjena g. 1904—1912. u njegovoj palači za dva velika djela o njoj, nisu iznijela ništa važna, što se tiče njega izravno, a da to nije bilo od prije poznato.

U istinu je čudnovato, da se od preko 5750² napisa, otkrivenih do konca g. 1915. u Solinu i okolici, jedan jedini odnosi izravno na Dijoklecijana. U njemu se naime spominje, da je *respublica* solinska podigla u čast Dijoklecijana jedan mali spomenik (sl. 77.) To je natpis na komadu stupa od vapnenca visoku 0·37 m, s promjerom od 0·27 m, sa hrapavom površinom, osrednjim slovima od 4—5 cm visine, od kojih su neki manjkavi a jedno pogrešno. Našast je u Solinu, nezna se točno gdje, a bio je objelodanjen u *Bull. Dalm.* g. 1887. str. 121. i 139. pod br. muz. 1340 A., odakle u CIL III. 8108. Natpis glasi: *Imp(eratori) Caes(ari) C(aio) Valeri[fo] Di(o)-cletiano p(io) f(elici) Aug(usto) r(es)p(ublica) S(alonitana)*. Budući je napis na fragmentu stupa odsječena gore i dolje i manjkavu, moguće je, da je na njemu bio položen mali kip ili protoma careva. Ne može se opredijeliti točno godina, kada je postavljen ovaj posvetni napis, jer u njemu fali baš svaki kronološki podatak, ali naravno ne izlazi iz razdoblja g. 284.—305., kada je naime Dijoklecijan vladao.

Imade još jedan napis u spljetskom muzeju pod br. 854 A., objelodanjen u *Arch. epigr. Mitt. aus Oesterr.-Ungarn* XVI, 1893, str. 143. od prof. Sticotti-a i popunjen po njemu tako, da bi se imao odnositi na Dijoklecijana. Taj napis glasi: *[Imp(eratori) Caes(ari) Val(erio) Aurel(io) Diocletiano] pio [ffe]l[i]ci [Augu]st(o) p(on-tifici) m(aximo), trib(unicia) [pot(estate), co(n)s(ulij)] III, p(atri) p(atriciae), pro[co(n)-s(ulij) v]ota decenn[alia] et vicenn[alia] r(es)p(ublica) Sal(onitana)*. Ovaj napis, koji bi se i po prof. Costi imao odnositi na Dijoklecijana (n. dj. str. 1868.), imao je biti navodno postavljen za njegova petogodišnjeg jubileja vladanja (*quinquennalia*), jer se u njemu spominju *vota decennalia* i *vicennalia*, a s druge strane ne može biti kasniji od g. 290., jer te je godine Dijoklecijan bio konsul za ÍV. put; dakle proslava kvinkvenalija pada g. 289., kad je car obnašao šestu tribunsku vlast³. No prof. Hirschfeld, unašajući ovaj napis u CIL III. 8706 niti ga popunja, niti ga čita kao prof. Sticotti, niti ga pripisuje Dijoklecijanu.

A priori se odbacuje kao krivotvoren treći napis, koji bi se navodno imao odnositi na istoga Dijoklecijana, a tobože bi bio našast u Solinu g. 1500. Taj je napis već Mommsen pravom odbio i uvrstio među apokrifne (CIL III. 144*), jer izvor, kojemu se pripisuje otkriće, o tomu šuti, a onaj, koji ga je prvi objelodanio, ne

¹ *Bull. dalm.* 1910. str. 88.; Paschini P. *Memorie storiche forogiuliesi* g. 1911. anno VII. fasc. 4. str. 274.; *Bull. dalm.* 1911. str. 108. i sl.; Costa n. dj. str. 1870.

² To je broj napisa u muzeju. No tu nijesu ubrojani napisi uzidani u privatnim kućama

u Solinu i u obližnjim selima, a imade ih na desetke, kao ni brojni izgubljeni, objelodanjeni u CIL III.

³ Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris 1914. IV. izdanje str. 233.

zaslužuje vjere. To je, kako ćemo vidjeti, poznati patvarač Tomko Marnavić, naslovni biskup bosanski¹. Casagrandi² ga je prevelikom vjerom, kako opaža Costa, ubrojio među prave napise. To je isto učinio i Farlati³, koji ne dvoji o vjerodostojnosti Marnavićevoj, a sam napis po njegovu mnijenju imade u svojoj kratkoći oznake starine: no iz samoga čitanja napisa vidi se, da je krivotvoren i skovan od Marnavića, a glasi ovako: *C. Aurelio Valerio Salonitano Valerius et Caius patri opt. p. p.*

U Solinu nije se našlo ni kipa ni poprsja niti ikakve druge prikaze cara Dijoklecijana, kao što ih napose ni nema u rimskom svijetu⁴. Vjerojatno je, da se je sačuvao njegov portret u jednom medaljonu uresa između prvoga i drugoga reda stupova u nutrini spljetske stolne crkve (Dijoklecijanova mauzoleja)⁵ (vidi sl. 100), ali stvar nije izvan svake sumnje, kako ćemo kasnije vidjeti.

I tako Spljet i Solin imadu veoma malo epigrafskih i ikonografskih spomenika, koji se odnose na Dijoklecijana, iz kojih bi se dalo

Sl. 77. Napis sa imenom cara Dijoklecijana u spljetskom muzeju. Po sadrenom odljevu.

¹ Ljubić, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*. Vienna 1856. str. 195.; Šišić F., *Priručnik izvora hrvatske historije* I. d. češt. 1. Zagreb 1914. str. 39. i sl. Marnavić napisao je među inim i fantastično djelo: *Unica gentis Aureliae Romae Salonitanae dalmaticae foecunditas*, Romae 1628, na koje se pozivamo niže. Za ovaj napis veli Marnavić, da ga je prepisao iz škeda djela Marka Marula: *Sepulchralia Epigrammata inter Urbis Salonitanae rudera existentia*. Cfr. Farlati, *Illyr. sacr.* II. str. 341; CIL III. str. 274. Mommsen pravom veli, da je Marnavić patvorio napis i ugled Marka Marulića, koji je bio prevelik poštenjak, a da bi se bio latio ovakova posla patvaranja.

² Casagrandi Vinc., *Diocleziano imperatore. Saggio storico-critico*. Faenza 1876 str. 424. Coen na str. 18. radnje: *L'abdicazione di Diocleziano*, veli, da je Casagrandi „fanatični obožavatelj Dijoklecijana“.

³ Farlati, *Illyr. sacr.* II. str. 340.

⁴ Bernoulli, *Die Bildnisse der römischen Kaiser* II. 3. str. 196. Laktancij (*de mortibus persecutorum* c. 42) pripovijeda, da su po nalogu Konstantina bili uništeni kipovi i slike starca Maksimijana a pošto su slike i ki-

povi Maksimijana i Dijoklecijana bili skupa učinjeni, da su istodobno bili uništeni i kipovi Dioklecijana. Dne 5. svibnja 1910. Ivan Voltolini klesar u ovom gradu pripovijeda nam je, da je u Dijoklecijanovim kamenolomima u Splitskoj na otoku Braču (sr. *Bull. dalm.* 1908. str. 86.) uklesan u živcu kamenu, u medaljonu portret cara Dijoklecijana. Pri našim opetovanim posjetima u ovim kamenolomima (*Bull. dalm.* 1884. str. 135.; 1900. str. 18. sl.; 1908. str. 86.) mi nismo ovo opazili. Valjda je Voltolini uzeo za portret Dijoklecijanov basrelief Heraklov uklesan u ovim kamenolomima u živcu kamenu (sr. *Bull. dalm.* 1900. tab. II, 1908. tab. VIII).

⁵ Niemann, *Der Palast d. Kaisers Diocletian in Spalato*, Wien 1910, str. 115. Tabl. VI. 1.; Hébrard-Zeiller, *Le Palais du Diocletien à Spalato*, Paris 1912, str. 88., 93. Tabl. XXIII.; *Vodja po Spljetu i Solinu* 1894, str. 89.; Adam, *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalato*, Tabl. XXXVIII. 1.; Lavallée-Cassas, *Voyage pittoresque de l'Istrie et de la Dalmatie*, tabl. 42; Lanza, *Il Palazzo di Diocleziano* 1854. Trieste tab. VIII. *Ephemeris Spalatensis*, tabl. V. sl. IV. 12, sl. 2.

nešto zaključiti o njegovu porijeklu, o mjestu njegova poroda i o njegovoj mladosti, što ju je sproveo u domovini. Dapače malen je broj i njegova novca, nađena u Solinu i sačuvana u spljetskom muzeju: jedan *aureus*, četiri srebrna dinara, 83 mala i 23 srednja bronsana novca.

Ali ako oskudijevamo spomenicima, zato su bogate pučke priče o caru Dijoklecijanu sačuvane u rimskoj Dalmaciji, kako je već jednom pisano u *Bullettinu*¹ i kako ćemo bolje vidjeti u ovom članku, legende sačuvane osobito u Solinu i okolici. Da ne prekinemo niti našega razlaganja, te ćemo legende dati u posebnom Dodatku, koji slijedi za ovim člankom.

I. O imenu i stališu cara Dijoklecijana.

Dijoklecijan se je, prije nego je g. 284. proglašen carem, zvao Diocles. To znamo iz ovih izvora:

1. Lactantius, Dijoklecijanov savremenik, prije poganin i učitelj retorike u Nikomediji, kasnije kršćanin i učitelj Krispa, sina Konstantina Velikoga, piše (c. 9.): „Diocles, tako se bo zvaše prije carstva²...“ Ovomu (t. j. Maksiminu) *Dijoklecijan obuče grimiz, što ga je sa sebe svukao, te opet postade Diocles*³.

¹ Marcocchia G., *La leggenda di Diocleziano in Dalmazia e nel Montenegro*. Bull. dalm. 1910., str. 114. i sl.

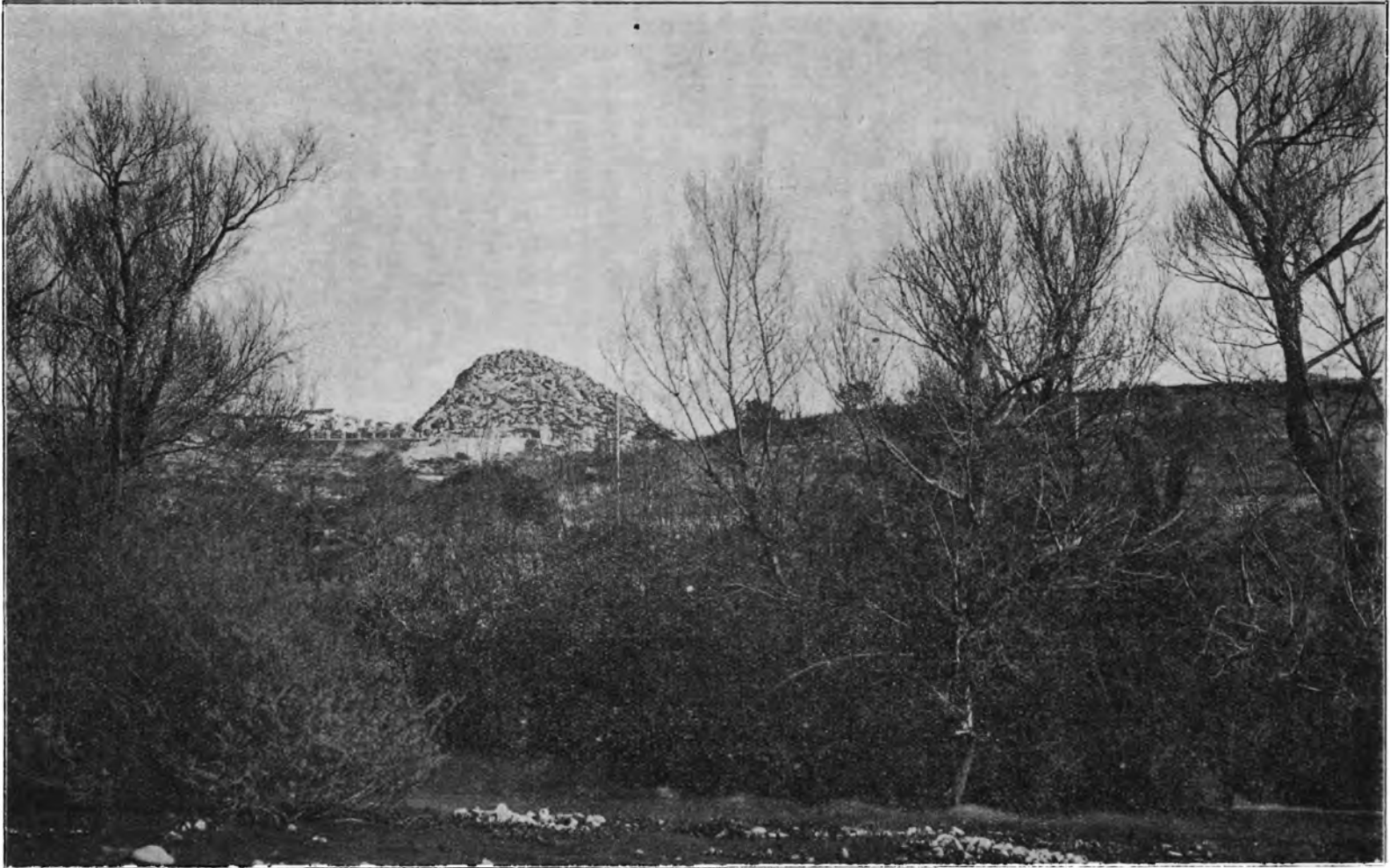
² Lactantius, o. c. cap. 9, 19, 29, 37, 52. „Diocles sic enim ante imperium vocabatur...“

³ Lactantius, cap. 19, 29, 38, 52; „Huic (Maximino) purpuram Diocletianus iniecit suam, quae exiit et Diocles iterum factus est“. Sr. Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt* I. str. 9., 405.; Büdinger, *Untersuchungen zur römischen Kaisergeschichte* II. Bd.: Hunziker, *Diokletian und seine Nachfolger* str. 136.

Diocles-etis je najprije grčki nomen, onda rimski cognomen, a također i ropsko ime grčko. Διοκλής znači *Iovis gloria* (od Διός = Jovis i κλέος slava). Ovo ime susretamo često u starini. Spominje se: jedan Diocles, kralj Ferejaca; Diocles sin Pisistrata, tirana atenskoga; Diocles knez Etoljana; Diocles liječnik iz Karysta, retor za Augusta; Diocles iz Centuripae; Diocles iz Panorma; Diocles Peparethius, pisac italske povijesti; Diocles, kojemu je upravljano izravno pismo careva Dijoklecijana i Maksimijana; Diocles comes largitionum Illyrici, živ sažgan po nalogu cara Valentinijana g. 368.; Diokles biskup u Macedoniji. Cfr. De Vit, *Onomasticon* s. v. — Pape-Benseler,

Wörterbuch der griech. Eigennamen I. 304.

Diocles, dotično Dioclius, Dioclea nalazimo i u epigrafskim spomenicima na pr. CIL X. 8072⁸: Diocles na srebrnoj tabli; br. 7708: Dioclius, Dioclea; br. 3334 Patulcus Diocles; br. 3430 Cl. Gallicanus Diocles; br. 4102 M. Cottius Diocles; Inscript. apud Gruterum 76, 4 C. Appuleio Diocli; Orelli Inscript. 292t Diocles Tib. Caesaris minister. I u Solinu dolazi jedan Aurelius Dioclis CIL III. 14809. U Apamei Cibotus (u Frigiji) imade jedan Diocles Diocli f. CIL III. 12241. Διοκλής je sastavljeno kao Ἡρακλῆς, Ἀθηνοκλῆς, Ἐρμοκλῆς, Διονοσοκλῆς, Μητροκλῆς. Od Διοκλής imalo bi biti Διόκλειτος, a odatle *Diocletianus*, kao iz Ἡρακλῆς imademo Ἡράκλειτος odatle *Heraclitianus* (CIL. VI. 10217). Ali nema oblika Διόκλειτος. Ime Diocletianus nije nastalo iz grčkoga genitiva Διοκλέους (CIL. III. 12241) nego iz latinskoga *Diocletis*. Sličnih primjera imademo nekoliko. Na pr. od *Hermes-etis*, imademo *Hermetianus* i *Hermesianus*; od *Eros*, *Erotianus*; od *Eutyches*, *Eutyichianus*; od *Hercules*, *Herculianus*; *Heracles*, *Heraclianus*; *Hermogenes*, *Hermogenianus*; *Crescens*, *Crescentianus*; *Terens*, *Terentianus*; *Plautus*, *Plautianus*; *Priscus*, *Priscianus* itd.

Sl. 78. Brdo Sutikva (Sv. Tekla) u mravinskom polju među Mravincima i Solinom.

2. Libanius (314—391): „*jer nije isto, nije isto Theodosije i Diokles*“¹. Zanimljivo je, da se ovdje u govoru, upravljenu caru Teodosiju, upotrebljava Diocles mjesto Diocletianus, gdje službeni obziri zahtijevahu i službeni carski naziv.

3. Eutropius (oko g. 360.) veli, da je Dioklecijan bio „*niska roda, tako da su ga mnogi držali za sina pisara*“².

4. Sextus Aurelius Victor, ili bolje Nepoznati Pisac (oko g. 360.) piše: „*Dijoklecijan Dalmatinac, oslobođenik senatora Anulina, iz grada i od matere Diocleje*“ . . . „*dok ne postade carem zvan Diocles, kad dosegne vlast rimskoga imperija, po običaju rimskom polatini svoje grčko ime*“³.

5. Iordanes (g. 551—555.) veli, da je „*bio sin pisara*“⁴.

6. Zonaras (oko XII. vijeka) potvrđuje Eutropijevu vijest o njegovu niskom porijetlu⁵.

Ni jedna od ovih vijesti ne spominje ime oca Dioklecijanova; za majku veli jedna vijest, da se je zvala Dioclea⁶, a po njoj da je on nazvan Diocles.

U poodmakloj dobi od 45—50 godina, postavši carem g. 284., polatini svoje ime i od Diocles stvori Diocletianus, te se prozva potpunim imenom: Caius Aurelius Valerius Diocletianus.

Iz svih ovih vijesti još se ne zna točno za njegovo porijetlo, ali je stalno, da je bio niska roda. Osim ovih dokaza iz starih pisaca dokazuje niskoću njegova porijetla još i činjenica, da panegiristi njegovi i Maksimijanovi hvale božansko porijetlo i sjaj vrlina, baštinjenih od snažne im domovine, ali nikada ne spominju plemeniti njihov soj⁷. Da je bio zbilja sin pisara, moglo bi se zaključiti iz njegove sklonosti k upravnim reformama, iz njegova zakopčana značaja, kao u čovjeka, koji nije iz prve mladosti iz obiteljskih predaja bio naučan na djelatnost. Prof. Costa (n. dj. str. 1793.) dvoji, da je bio libertus senatora Anulina (i cara Aurelijana neki htjede načiniti sinom kmeta jednog senatora cfr. Vict. Epit. 35. 1), jer, što se znade, u ono doba nitko od Anulina nije nosio gentilno ime Aurelius ili Valerius.

I po pučkoj predaji u okolici Solina, bio je niskoga roda (vidi str. 163).

Seeck i za to drži nevjerojatnim⁸, da je bio slobodnjak Anulinov, ali i s drugog razloga. Po običaju rimskom slobodnjak bi bio morao primiti i nositi obični

¹ Libanius *ad Theodosium de seditione* I. 644. ed. Reiske: II. 405 ed. Förster. ὁ γὰρ ἴσον, ὁ δὲ ἴσον Θεοδοσίος καὶ Διοκλήης.

² Eutropius, *Breviarium ab Urbe condita* u *Mon. Germ. hist. Auct. ant.* T. II. str. 162.: „*Diocletianum imperatorem creavit Dalmatia oriundum, virum obscurissime natum, adeo ut a plerisque scribae filius, a nonnullis Anullini senatoris libertinus fuisse credatur*“.

³ „*Diocletianus Dalmata, Anullini senatoris libertinus, matre pariter atque oppido nomine Dioclea . . . donec imperium sumeret, Diocles appellatus, ubi orbis Romani potentiam cepit, Graium nomen in Romanum morem convertit*“.
Anonym. *Epitome de Caesaribus* 39. 1; Landolphi Sagacis, *Additamenta ad Pauli historiam romanam* (oko g. 806.) u *Mon. Germ. histor. Auct. Antiq.* T. II. str. 321.; Hunzi-

ker, o. c. str. 146. — I drugi su carevi, nastupajući carstvo, promijenili ime. Na pr. Aleksandar Severus zvaše se prije Bassianos, po Herodianu Alexianos. I Karakala sejezvaoprije Bassianus. Sr. Pauly-Wissowa RE. II str. 2226. 2435 s. v.

⁴ „*Dioclitianus Delmata, scribae filius*“. Jordanes, *Romana* u *Monum. Germ. histor. Auct. Antiquissimi*“ V. I. str. 38.

⁵ . . . „*imperium autem Diocletianus est adeptus, qui natione Dalmata, obscuris ortus parentibus, et, ut quidam tradunt, Anullini senatoris libertus*. Zonaras, *Annales* XII. 31 str. 613. Ed. Bonn.

⁶ Διόκλεα je grčko žensko ime. Cfr. Pape-Benseler s. v.

⁷ *Paneg.* 2, 2; 3, 3. Sr. Seeck n. dj. str. 1. i sl.

⁸ Seeck, n. dj. str. 405.

Sl. 79. Salona i okolica. Izrezak iz Peutingerove table.

gentilicium te familije Annius, a on se je zvao Valerius. Njegov je praenomen Caius, ali se svagdje ne ističe¹. Isključena je mogućnost, da je onaj *C. Caius C. [l.?] Diocles* iz napisa CIL IX. 3460 budući car Dijoklecijan (cfr. Costa n. dj. str. 1793.). Stalno je, da se je zvao prije nastupa carstva Valerius. Tih je bilo mnogo u Solinu², jer njegova kći, udata g. 293. za cara Galerija, zvaše se Valerija, a nužno se je imala roditi prije g. 284. t. j. prije njegova nastupa na prestolje. Radi toga, po

Sl. 80. Spljet, Solin i okolica. Karta Camuccijeva iz g. 1571. Desno gore Cucho.

našem mišljenju, ne bi se moglo, kako čini Costa³, uzeti za Dijoklecijanov onaj napis u CIL VIII. 10.615, koji spominje nekog Valerius Diocletianus (centurio?), i to s jednostavnog razloga, što se je on prije carstva zvao Diocles a ne Diocletianus. I Aurelius, što ga nalazimo u većem dijelu njegovih napisa, on je nadodao svojem imenu tek iza kako se je ogrnuo carskim grimizom. Po mišljenju prof. Coste stvar bi bila dvojbeni, jer je poznata raširenost gentilnog imena

¹ Sr. Eckhel, *Doctrina num. vel.* 8, 4, 18, 26 sl. CIL. III. 480, 510, 6095.

² CIL. III. 1989, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062+8747, 2131, 2406, 2570—2573 incl. 2575

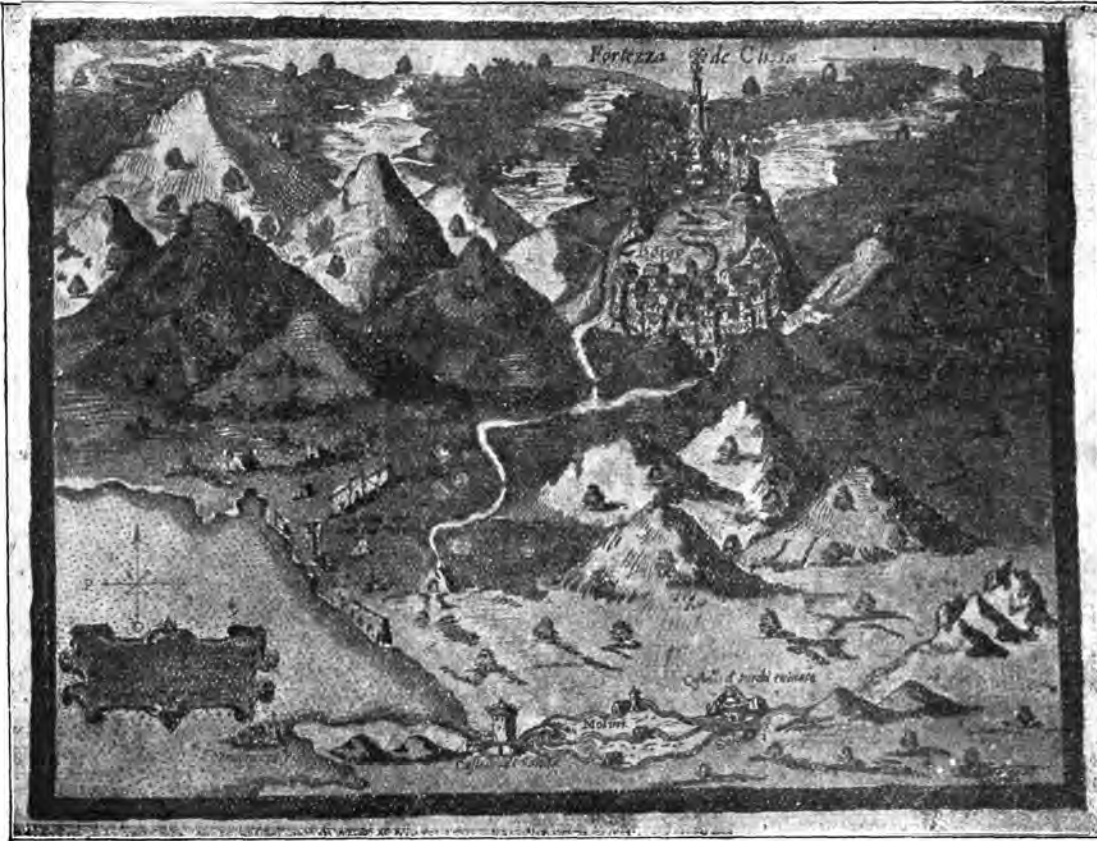
—2583 incl., 9372, 9377, 9378, 9379, 9381—9386 incl. 14701/2, 14865, 14866, 14867, 14869, 14869¹, 14869².

³ Costa, n. dj. str. 1793.

Aurelius u III. vijeku, osobito u istočnoj Europi, u Iliriku i u Dalmaciji, gdje se je, rek bi, uvelo već u II. vijeku, kad je car M. Aurelije unovačio i hajduke ovih pokrajina¹.

Prof. Domaszewski misli², da je onaj *Licinius Diocletianus vir egregius* iz napisa u CIL. V. 856, 857, koji je podigao kipova caru Galijenu i carici Salonini u Akvileji, budući car Dijoklecijan, koji je nastupom carstva svojevolumno ishitrio svoj gentilicium³ te se je za Galijena zvao imenom ovoga cara⁴

Sl. 81. Klis, Solin i okolica. Karta Camuccijeva iz g. 1571. Desno ispod Klisa Cucho.

I za ova dva napisa opažamo, da su oba postavljena prije Dijoklecijanova nastupa carstva, a dotle se on zvaše Diocles a ne Diocletianus, prama tome se ne mogu njemu pripisati.

¹ „...latrones etiam Dalmctiae atque Dardaniae milites fecit.“ Peter, *Script. hist. August.* Vol. I.: *Antoninus Pius*, str. 61. 21. 7.

² *Bonner Jahrbücher*, Heft 117 (1908.) str. 191.

³ *Philologus* 65, 348. Shema familije Dijoklecijanove, u kojoj ne tecijaše plemićka krv, vidi se iz imena: *Aurelius Valerius Diocletianus*. Njegov kolega Maksimijan se zvaše: *Aurelius Valerius Maximianus*. Dva cezara Konstancije

i Galerije se zvaše: *Flavius Valerius Constantius* i *Galerius Valerius Maximianus*. Konstantin Veliki postavši carem prozva se: *Aurelius Valerius Flavius Constantinus* itd. itd. Car Galijen (g. 253—268.) zvaše se punim imenom: *P. Licinius Valerius Egnatius Gallienus*. Cfr. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine* IV. Ed. str. 222.

Veoma malo znamo o naravnoj obitelji Dijoklecijanovoj. Martirologiji, djela mučenika, hagijografi pripisuju mu više žena, koje se zvuču: Prisca, Serena, Eleutheria, Alexandra, i dvije kćeri, Artemia i Valeria. Tomko Marnavić u spomenutom djelu, a za njim Farlati¹ na temelju ovih djela govore i o Dijoklecijanovim sinovima i adoptivnim sinovcima, o njegovoj obitelji u drugom redu, o obitelji sv. Kaje pape, Dijoklecijanova strica, njegova brata Gabinija svećenika, o Suzani kćeri ovoga; o obitelji u trećem redu: naime o sv. Klaudiju tribunu, uocu Dijoklecijanovu, o njegovoj ženi Prepedigni i njegovoj djeci Aleksandru i Kutiji, o Maksimu itd. te između str. 470.—471. donosi sliku ovih mučenika: *Martyres Divique Salonitani ex genere Imperatoris Diocletiani*, te iznosi na dugo njihovu povijest².

Kako se vidi, izvori glede osobe Dijoklecijanove veoma su tamni. Stalno je, da je imao ženu prije nastupa carstva, kad je g. 293. mogao udati kćer Valeriju za cara Galerija. Stalno je po Laktanciju (n. dj. c. 15), da mu se je žena zvala Prisca a kći Valeria. Po ovom piscu, za progonstva kršćana obje su bile zlostavljene i prisiljene žrtvovati bogovima. Bile su dakle kršćanke ili su barem simpatizirale sa novom vjerom³. Po nalogu Licinija između konca g. 314. i početka 315. obje su bile pogubljene⁴.

Napisa o Priski nemamo, ali o Valeriji ih imade i ako malo⁵. Vjerojatno je, da se jedno poprsje Priske u reljefu nalazi u četvrtom odjelu uresa, što teče lijevo u unutrini stolne crkve u Spljetu, blizu navodnoga poprsja Dijoklecijanova. No, kako smo već opazili za cara i kako ćemo kasnije vidjeti bolje, stvar nije izvan svake dvojbe ni za caricu⁶. Priskinih novaca nemamo, ali ih imade Valerijinih⁷. Zanimljivo je, da se je uspomena Valerije sačuvala svježa u legendama i pričama puka u Solinu i okolici, kako ćemo viditi u Dodatku.

Je li sv. Kajo papa (g. 283.—296.) bio u rodu s Dijoklecijanom, kako to tvrde *Liber pontificalis* i *Acta* mučeništva sv. Suzane, to je pitanje predmetom posebnog članka u časopisu *Bullett. di archeol. e storia dalm.* god. 1916 str. 91 sl.

Iz latinskog Diocletianus hrvatski je Dijoklecijan, a nipošto Dukljanin,

¹ Farlati, *Illyr. Sac.* II. str. 380.; Coleti, *Martyrologium Illyricum*, Venetiis 1718 passim.; Tillemont, *Histoire des Empereurs* IV. str. 3. Iz tih izvora crpljene su životopisne lekcije mnogih od tih mučenika u *Proprium Sanctorum* mnogih dalmatinskih dieceza. Te životopisne lekcije mnogo su legendarne, ali legende su pojezija u životu svetaca.

² Vijesti o svim tim mučenicima i svecima, navodnim članovima Dijoklecijanove obitelji, bježu sakupljene od Bollandista u *Acta Sanctorum*.

³ Lactantius o. c. cap. 15. „*Furebat ergo imperator (Diocletianus) iam non modo in domesticos tantum sed in omnes; et primam omnium filiam Valeriam coniugemque Priscam sacrificio pollui coegit*“. Eusebius, *Hist. Ec.* VIII. 1. 3. Cfr. *Acta Sanctorum*: S. Susanna 11. kolovoza; Costa, n. dj. str. 1857. 1899.

⁴ Lactantius o. c. cap. 51 „*Valeria quoque per varias provincias quindecim mensibus plebeio cultu pervagata, postremo apud Thessalonicam cognita, comprehensa cum matre poenas dedit. Ductae igitur mulieres cum ingenti spectaculo et miseratione tanti casus ad supplicium, et amputatis capitibus, corpora eorum in mare abiecta sunt. Ita illis pudicitia et conditio exitio fuit.*“ Costa, n. dj. str. 1899.

⁵ Costa, n. dj. str. 1899.

⁶ Vidi literaturu o tom navedenu gori str. 101 op. 5.

⁷ Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire romain* v. VII. str. 128.; J. Maurice, *Numismatique Constantinienne* 1. vol. str. 80—82., Paris 1908. Njezini novci padaju među g. 308. (ugovor u Carnuntu) i 5. svibnja 311. (smrt Galerijeve).

Sl. 82. Solin i okolica. Karta iz g. 1650. Desno ispod Klisa Cucho.

kako čitamo u školskim knjigama i čitankama¹. Dukljanin je stanovnik Duklje. A Dijoklecijan, kako ćemo vidjeti, nije bio iz Duklje (Dobčea u Crnoj gori) nego iz Solina. U Solinu i oko njega zvan je Dijoklecijan, a u selima Žrnovnici, Srinjinama itd. u Poljicima neki ga zovu i Diklicijan ili Deklecijan. Nije točno dakle, što bje pisano u *Bull. dalm.* 1910. str. 114. u članku: *La leggenda di Diocleziano in Dalmazia e nel Montenegro*, da u Spljetu, Solinu, u Klisu Dukljanin stoji mj. Dijoklecijan (str. 115.).

II. Domovina i mjesto, gdje se je Dijoklecijan rodio.

I. Da se je Dijoklecijan rodio u Dalmaciji, svjedoče:

A. **Izravno** ovi stari pisci:

a) Eutropius (oko g. 360.): „*Učini carem Dijoklecijana, porijetlom Dalmatinca*“².

b) Nepoznati pisac (Sex. Aurelius Victor) (oko g. 360.): „*Dijoklecijan Dalmatinac*“³.

c) *Chronica Gallica* (g. DXI): „*... Dijoklecijan 25 god. Ovaj bješe Dalmatinac, sin pisara, veoma niska roda*“⁴.

d) Cassiodorus senator (g. 519.): „*Dijoklecijan Dalmatinac zauze vlast*“⁵.

e) Jordanes (g. 551.): „*Dijoklecijan Dalmatinac sin pisara*“⁶.

f) Theophanes Chronographus (g. 566.—581.): „*Dijoklecijan pak u Solinu, u domovini svojoj u gradu Dalmacije živio je kao privatani čovjek*“⁷.

g) Leo Grammaticus (VII. vij.): „*Dijoklecijan . . . rodom Dalmatinac*“⁸.

h) Landoiphus Sagax (g. 806.): „*Dijoklecijan . . . učinjen carem, rodom Dalmatinac*“⁹.

i) Cedrenus (XII. vij.): „*Dijoklecijan Dalmatinac vladaše 22 godine*“¹⁰.

j) Zonaras (polovicom XII. vij.): „*Dijoklecijan rodom Dalmatinac*“¹¹.

¹ Treća čitanka za opće pučke škole u Dalmaciji. Beč 1909. str. 122. i sl.; Divković, Hrvatska čitanka za III. gimnazijski razred, Zagreb 1909., str. 138.; Hoić, Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola, VI. izdanje 1907. str. 129. Hoić ga zove ispravno Dijoklecijan, ali na str. 31., gdje donosi pučke priče o njemu, zove ga Dukljaninom.

² „*Diocletianum imperatorem creavit Dalmatia oriundum.*“ Eutropii *Breviarium ab urbe condita* u *Mon. Germ. hist. Auct. Antiq.* T. II. str. 162.

³ „*Diocletianus Dalmata.*“ Sex. Aurelii Victoris *Epitome de Caes.* 39. I.

⁴ „*Diocletianus ann. XXV. Hic Dalmata filius scribae obscurissime natus.*“ *Chronica Gallica* u *Mon. Germ. hist. Auct. ant.* T. IX. P. II. str. 643.

⁵ „*Diocletianus Dalmata suscepit imperium.*“ Cassiodori senatoris *Chronica* u *Mon. Germ. hist. Auct. ant.* XI. I. str. 149.

⁶ „*Dioclitianus Delmata, scribae filius.*“ Jordanes, *Romana* u *Mon. Germ. hist. Auct. antiq.* T. V. 1. str. 38.

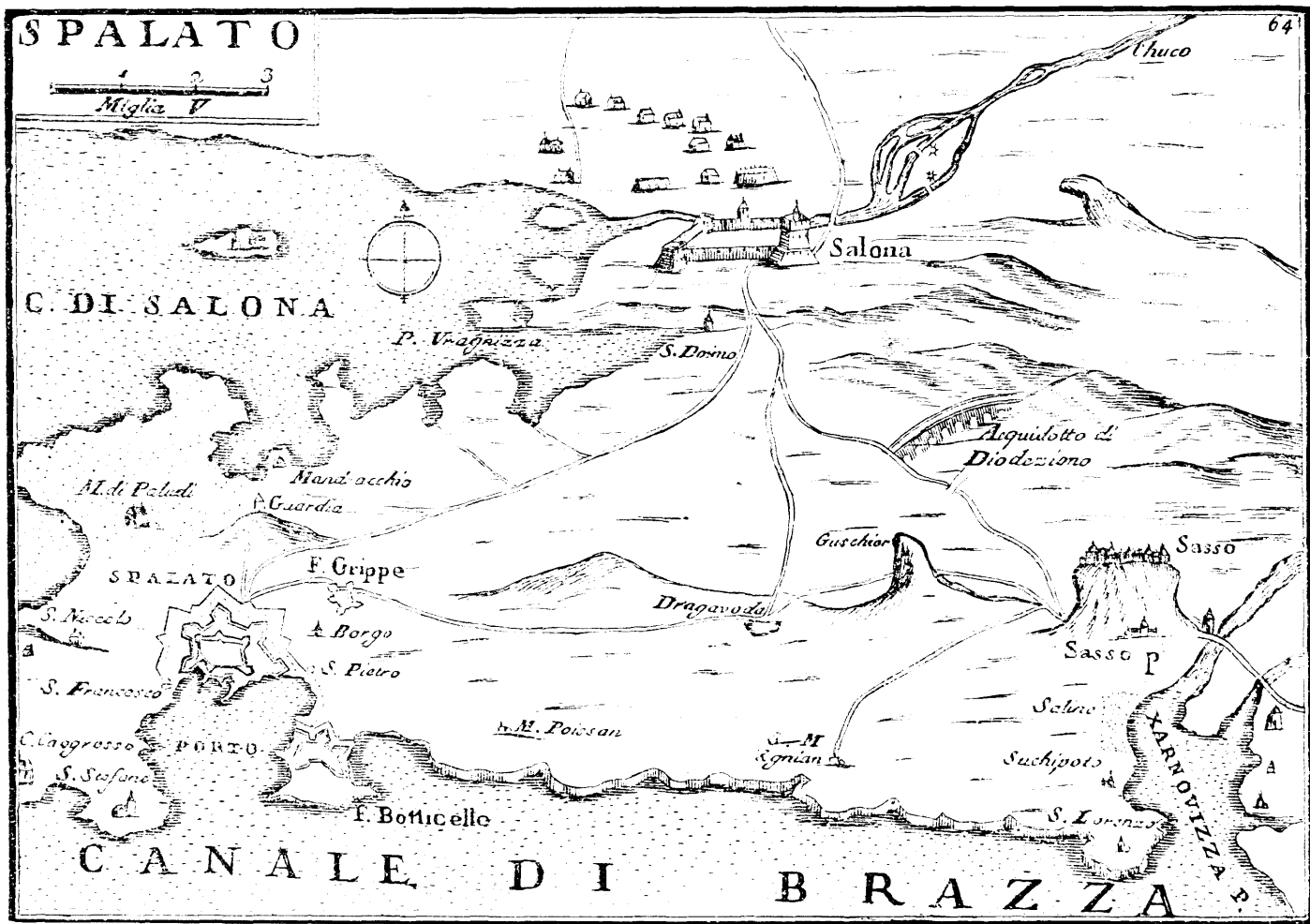
⁷ „*Et Diocletianus quidem Salonae patria civitate Dalmatiae privatus agit.*“ Theophanes *Chronographia* u *Scriptores hist. Byz.* Ed. Bonn. vol. I. str. 13.

⁸ „*Diocletianus... genere Dalmata.*“ Leo Grammaticus u *Script. hist. Byz.* Ed. Bonn. str. 81.

⁹ „*Diocletianus . . . imperator creatus Dalmatia oriundus.*“ Landolphi Sagacis u *Addimenta ad Pauli Diaconi historiam romanam* u *Mon. Germ. hist. Auct. Ant.* Tom. II. str. 321.

¹⁰ „*Diocletianus imperavit annos 22 Dalmata.*“ Cedreni *Historiarum Compendium* u *Script. hist. Byz.* Ed. Bonn. Vol. I. str. 464.

¹¹ „*Diocletianus . . . qui natione Dalmata.*“ Zonaras *Annales* XII. u *Script. hist. Byz.* XII. 31. str. 613. vol. II. str. 13.

Sl. 83. Solin i okolica. Karta Coronellijeva iz g. 1678. Sjeveroistočno od Solina Chuco.

k) Thomas Archidiaconus (1200—1268.): „*Istodobno Dijoklecijan, otac Maksimijana, koji je podrijetlom bio iz strana Dalmacije*“¹.

l) Ephraemius (oko 1313.): „*Dijoklecijan t. j. i Maksimijan, zlorabeći okrutno vladarsku moć, prvi pak rođen od niskih roditelja u Dalmaciji, od roda ropskog i prezirnog*“².

B. Neizravno pak potvrđuje gornje vijesti i ova

a) Laktancijeva: „*. . . tada siđe i na kolima kroz grad isluženi car (Dijoklecijan) biva prevezen i otpušten u domovinu*“³.

b) U neku ruku, neizravno, također ovo potvrđuje govor — *Oratio ad Sanctorum Coetum* (cap. 25. Ed. Heickel) — neispravno pripisan Caru Konstantinu Velikom, ondje gdje spominje Dijoklecijanov stan u zemlji udaljenoj, u Dalmaciji, gdje je sprovadao dane kao utamničeničnik u prezrenom stanu⁴.

Onaj καθειργμὸς μιᾶς εὐκαταφρονήτου οἰκίσεως „tamnovanje prezirna stana“ odnosi se na carev dvor u Sapljetu, ali ne kao zgradu, nego na mjesto nepoznato i daleko. Pisac stavlja ovdje u opreku sjajne careve palače, u kojima je car stanovao usred velikih gradova Nikomedije, Antijokije i Rima i njegov poslednji boravak daleko od svijeta u Dalmaciji, gdje je imao na raspolaganje jedan sami stan μιᾶς οἰκίσεως, na nepoznatoj obali dalmatinskog primorja. Aspalathos prije izgradnje Dijoklecijanove palače bijaše skromno seoce, valjda siromašnih ribara⁵.

II. Osim spomenutog Teophana (pod *f.*) svjedoče nam, da se je rodio u Solinu:

a) Costantinus Porphyrogeneta (g. 949.), koji veli da se je „*rodio u gradu nazvanu Salona*“⁶;

b) Zonaras (oko polovice XII. vij.) tvrdi, da je „*sproveo starost u Solinu u Dalmaciji, odakle je bio rodom*“⁷;

c) Anonymus Foroiuliensis (1485.) ponavlja isto veleći, da se je „*Dijoklecijan iza sjajnih pobjeda povukao u privatni život u Salonu, svoju domovinu*“⁸;

¹ „*Per idem tempus Diocletianus, pater Maximiani, qui ex Dalmatiae partibus oriundus extitit.*“ Thomas Arch. *Historia Salonitana* Ed. Rački str. 10.

² „*Diocletianus scilicet et Maximianus, utentes regia potestate crudeliter et prior quidem obscuris in Dalmatia genitus parentibus, servili stirpe et conspuenda.*“ Ephraemius u *Script. hist. Byz.* Ed. Bonn. str. 19.

³ „*. . . tunc descenditur, et rheda per civitatem veteranus rex (Diocletianus) exportatur in patriamque dimittitur.*“ Lactantius op. cit. str. 19.

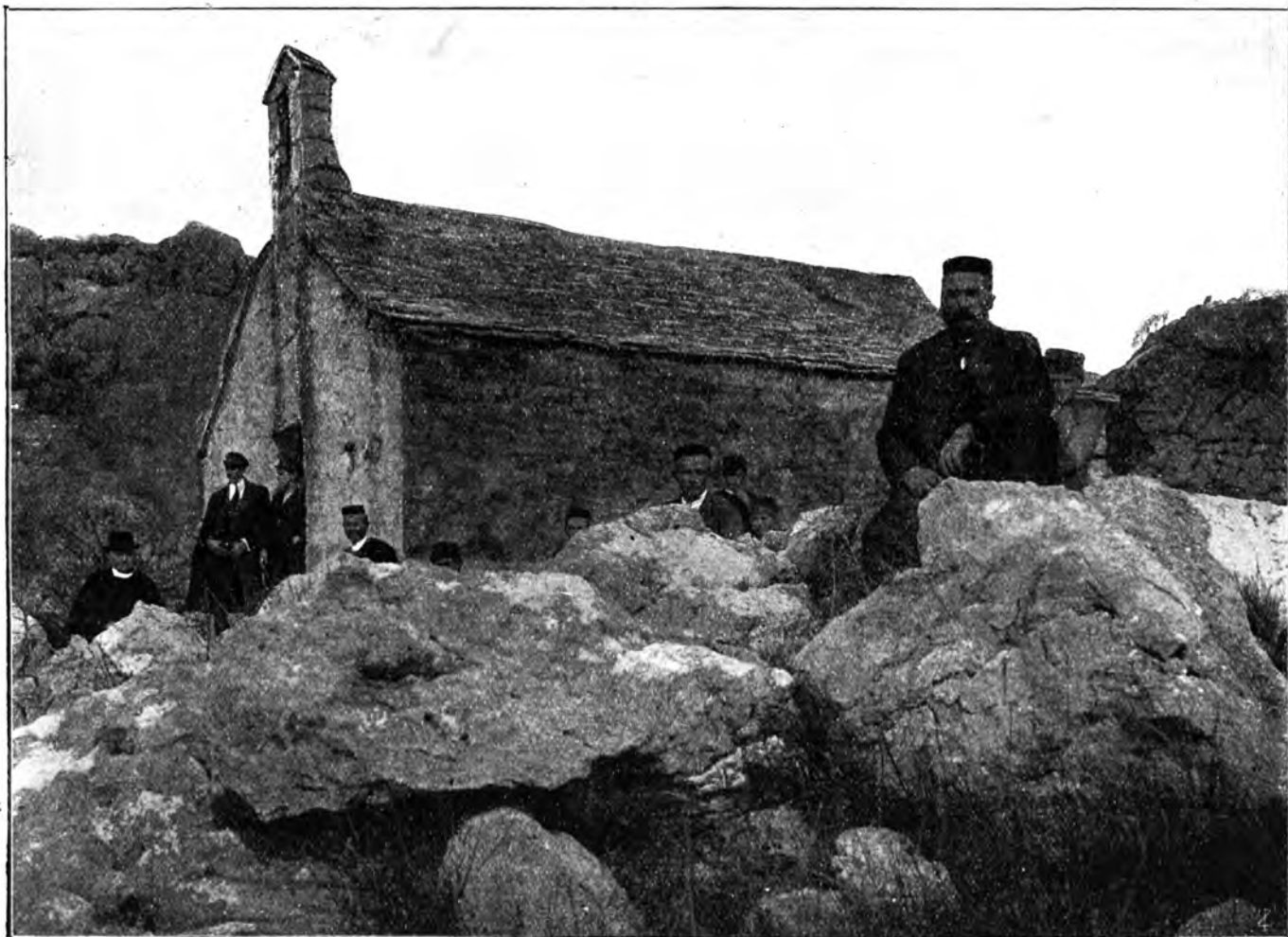
⁴ „*Διοκλητιανὸς δὲ μετὰ τὴν μεταφρονίαν τοῦ διωγμοῦ αὐτοῦ καταψηφισάμενος, λήληθεν ἀποκηρύξας μὲν αὐτοῦ τῆς ἀρχῆς ὡς ἄχρηστον, ὁμιολογῆσας δὲ τὴν τῆς ἀφροσύνης βλάβην μιᾶς εὐκαταφρονήτου οἰκίσεως καθειργμῶ.*“

⁵ *Vodja po Sapljetu i Solinu* str. 44.; Hébrard-Zeiller n. dj. str. 181.

⁶ „*imperator Diocletianus ab oppido oriundus, cui nomen erat Salonae.*“ Costant. Porphy. *De admin. imper.* u *Script. hist. byz.* Ed. Bonn. str. 58.

⁷ „*Cum autem ambo . . . Diocletianus ille Salonis in Dalmatia, quas patriam habebat . . . vitam egit.*“ Zonaras, *Annales* XII. 32 u *Script. hist. byz.* str. 618.

⁸ „*post magnas bellorum victorias Diocletianus senex reduxit se ad vitam privatam apud Salonas civitalem [Dalmatiae] patriam suam.*“ Anonymus Foroiuliensis (g. 1485.) kompilator starijih pisaca, u Muratori: *Rerum italicarum scriptores.* Ed. Fiorini. Svez. XXII. Dio II. str. 15.

Sl. 84. Crkvica Sv. Petra na obronku Mosora na sjeverozapadu sela Kučina.

d) Marko Marulić pjesnik, historik i filozof spljetski († 1525.) tvrdi, da se je „*Dijoklecijan rodio u Solinu*“¹;

e) Farlati (g. 1754.) veli, da je „*poznato, da je Dijoklecijan rođen u Dalmaciji i to baš u Solinu ili blizu njega, jer da to tvrde stari i noviji pisci mnogobrojniji i odličniji od onih, koji tvrde protivno*“².

U potvrdu te svoje misli, da je Dijoklecijan naime rođen u Solinu, navodi Farlati svu silu pisaca, koji to vele. Nu mišljenje tih pisaca nema one važnosti, koju im daje Farlati, jer nije potvrđeno izravnim jakim dokazima. Ovi i drugi pisci to su mišljenje uzajmili jedan od drugoga, mišljenje nastalo odatle, što je Dijoklecijan rodom Dalmatinac i što je sagradio svoje dvore u blizini Salone u Aspalathu, gdje je sproveo zadnje dane svojeg života i gdje je umro. Bez dvojbe okolnost, da je izabrao za svoje posljednje prebivalište solinsku okolicu, gdje je sagradio velebnu palaču, čini neizravno vjerojatnom misao, kad ne bi bilo drugih dokaza, da je on bio ne samo Dalmatinac, nego i Solinjanin. Dok imademo mnogo dokaza starih i savremenih o samomu Dijoklecijanu, da je on bio Dalmatinac, naprotiv da je bio Solinjanin imademo ih malo, a najstariji dosiže u VI. vijek a to je Theophanov.

Naveli smo gori (str. 104) veoma stari izvor (oko g. 360) nepoznata pisca (Sex. Aurelius Victor), da je Dijoklecijan rođen u Diokleji: „*matre pariter atque oppido Dioclea*“. Dioclea, točno Doclea, je sadanja Podgorica u Crnoj gori, gdje se Zeta slijeva u Moraču³. Nu to je teško vjerovati s jednostavnog razloga, što bi u tom slučaju, kako opaža Costa (n. dj. str. 1793.) majka i mjesto rođenja imali jedno te isto ime. Ali više nego taj razlog, vrijedi za isključenje toga mjesta činjenica, što se taj oppidum nije zvao Dioclea nego Doclea, kako nam to dokazuju grčki i latinski povjesničari i natpisi, nađeni zadnjih desetljeća u Podgorici. Ovaj grad se zvaše grčki *Δόκλεα*³, lat. *Doclea* a stanovnici *Docleatae*⁴, a u napisima se zove *res publica Docleatium, municipium Docleatium*⁵. Nepoznati pisac iz sličnosti prvotnoga Dijoklecijanovoga imena Diocles i Doclea, municipija u rimskoj Dalmaciji, napisa, da se je Dijoklecijan rodio od majke Dijokleje i u gradu Dijokleji. Pogreška je očevidna⁶. Porfirogenet zaveden tom pogreškom zamijenio je dva grada, jedan od kojih Dijoklecijanu bje domovina i blizu njega sagradi palaču, tvrdeći, da je Dijoklecijan osnovao Spljet i sazidao Dijokleju⁷.

¹ „*Huc accedit quod Diocletianus Imp. Salonis natus.*“ Kukuljević-Sakcinski *lv. Pjesme Marka Marulića*. Zagreb 1869. str. LXIII.

² „*Constat Diocletianum in Dalmatia, et quidem Salonis, vel prope Salonas ortum esse . . . quod Diocletianus Salonis vel prope Salonas natum affirmant, veteres pariter iunioresque scriptores his, qui contra sentiunt et numero et auctoritate longe praestant.*“ Farlati, *Ilyr. Sacr.* II. str. 341, 345 i slj. Casagrandi op. cit. str. 6.

³ Ptolem. *Geogr.* 2, 16.

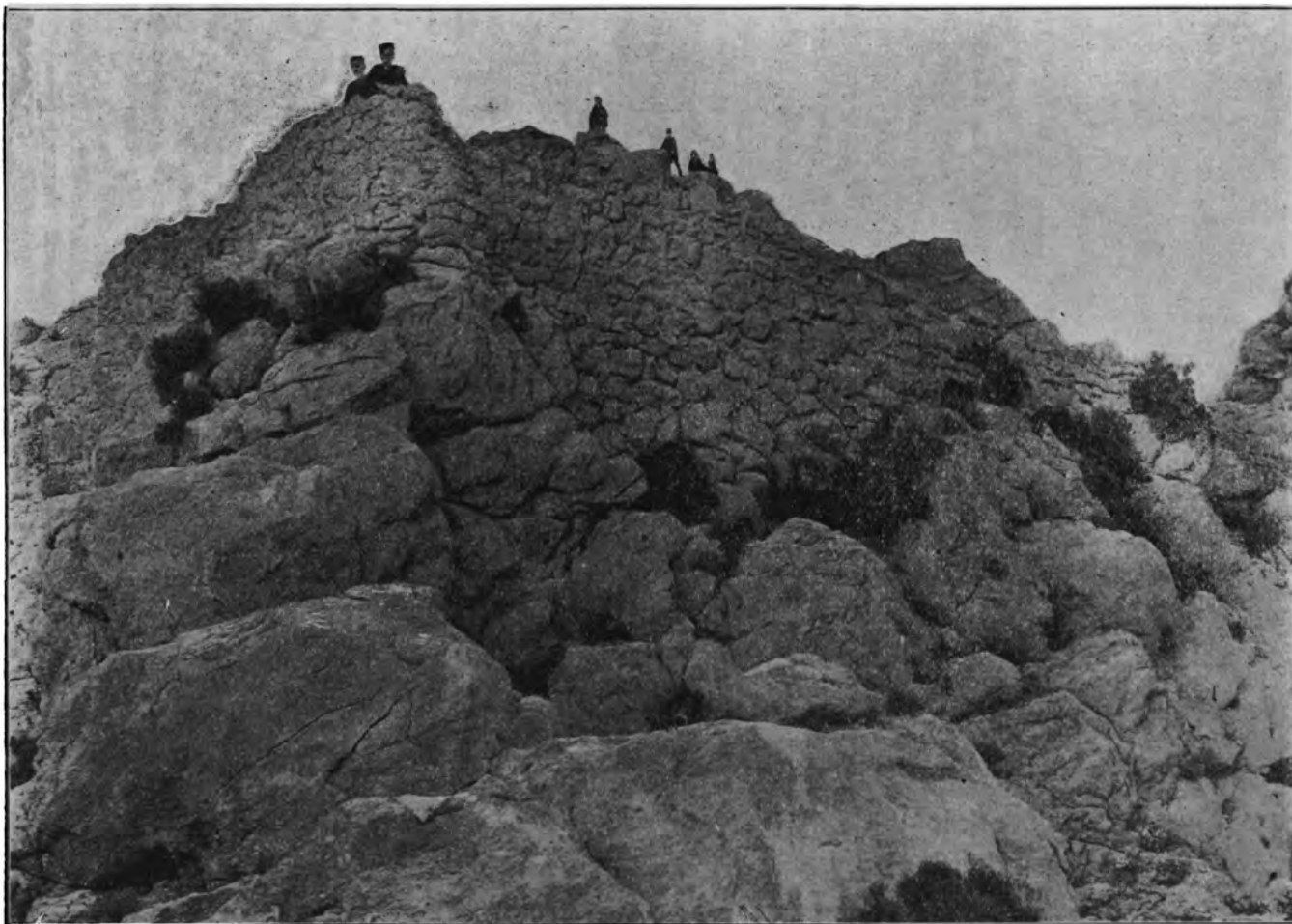
⁴ Plinii *Histor. Natur.* III. 143.

⁵ CIL III. str. 1746 i 2119, nn. 1705, 12683, 12684, 12685, 12687, 12688, 12692, 13820, 13821.

⁶ Sr. Sticotti-Jelić: *Die römische Stadt Dioclea in Montenegro. Schriften der Balkancommission* VI. Abt. Wien 1913 str. 2 i sl.: Munro-Andersen itd. *On the roman town of Doclea in Montenegro*, Westminster 1896, str. 36, 37, 38.; *Bull. Dalm.* 1882. str. 179.; 1890. str. 99. i sl.; 1895. str. 49. i sl., 65. i sl. U Arbaniji je ukorijenjena u puku predaja, da se je Dijoklecijan rodio u onom kraju. Sr. Vaglieri: *Rivista Italiana* V. str. 952.; Costa, n. dj. str. 1878.

⁷ „*Laudatus itaque imperator Diocletianus urbem illic Aspalathum condidit et in ea palatia omni descriptione maiora extruxit. Enim vero urbem quoque Diocleam, quam nunc Diocletiani in-*

*

Sl. 85. Gradina ili Starigrad kod crkvice Sv. Petra na sjeverozapadu sela Kučina.

Spljetski kronista Toma Arcidijakon († 1268.) još gore pomrsi i okiti ovu Porfirogenetovu vijest, te podrobnije piše o Diokleji, njezinu položaju blizu jezera skadarskoga i o Spljetu i njegovoj palači¹.

Mnogi pisci iz XVI—XVIII. vijeka, da usklade ove vijesti, ustvrdiše, da su dvije Dijokleje, jedna „*amplissima atque ornatissima*“ u gornjoj Dalmaciji (Doclea Crne gore), druga „*oppidum infrequens atque ignobile*“ u solinskom polju. Farlati je pokupio i prihvatio za istinite ove potonje vijesti². Nu nitko se nije potrudio, da potraži i nađe mjesto, gdje je ležao taj *oppidum ignobile* u solinskom polju.

Sve ove vijesti očevidno su samo odjek pučke predaje, da se je Dijoklecijan rodio u solinskoj okolici. U tu svrhu je trebalo naći jedan budi neznatan oppidum, gdje bi se smjestilo njegovo rođenje, kao da se on nije mogao roditi u kojoj kući ili komšiluku u solinskom polju bez posebnog zemljopisnog imena, što se od nekoliko desetljeća otkriva slučajno i ta otkrića se objelodanjuju u *Bull. dalm.* pod naslovom starinska našašća u solinskom polju (ager Salonitanus).

Stavljajući na stranu tamne i mutne vijesti Porfirogenetove i Arcidijakonove kao što i Farlatijeve i drugih, crpljene iz subjektivnog patriotizma, ipak iz dobrih vrela, koja sižu od Laktancija, Dijoklecijanova savremenika do XIII. vijeka, možemo punom sigurnošću zaključiti, da je Dijoklecijan rodom Dalmatinac od niske obitelji, a da se je vjerojatno rodio u blizini Salone.

* * *

Ova vjerojatnost postaje, ako i ne apsolutna, a barem relativna stalnost, kad uvažimo, da je ona potvrđena pučkom predajom kroz sve vijekove, predajom, koja i danas žive u okolici Solina, a koja označuje točno mjesto, gdje se je Dijoklecijan rodio.

Farlati (g. 1690—1773.), koji, kako vidismo gori, vjeruje, da se je Dijoklecijan rodio u Solinu, donosi iz neobjelodanjena rukopisa Petra Nicolini-a, Splječanina († iza g. 1701.): *Summarium rerum memorabilium urbis Spalatensis* (*Illyr. Sacr.* I. str. 488.; III. str. 30.)³, da je mjesto, gdje se je Dijoklecijan rodio,

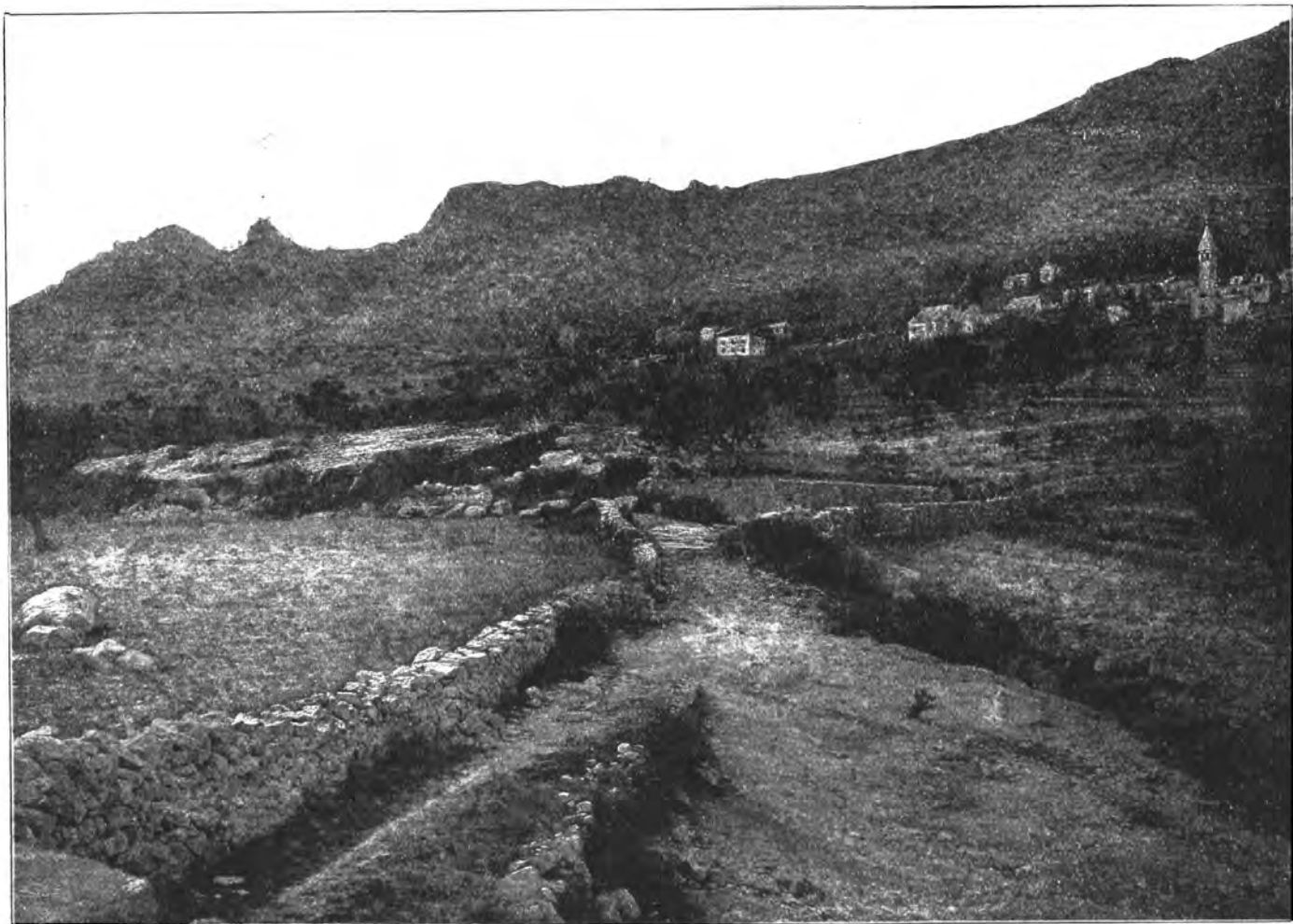
colunt, aedificavit idem imperator, unde etiam Diocletianorum cognomen nacti sunt eius regionis incolae. Constant. Porph. *De adm. imper.* c. 29, str. 126. Ed. Bonn.

¹ „*Per idem tempus Diocletianus, pater Maximiani, qui ex Dalmatiae partibus oriundus extitit . . . In terra vero Getarum, que nunc Servia seu Rasia nuncupatur, prope stagnum quoddam (Skadarsko jezero) civitatem fecit construi, quam ex suo nomine Diocliam appellavit. Et quia Dalmatinus erat origine, nobilius aedificium prope Salonam edificari iussit in modum urbis munitissime, quasi imperiale palatium, in quo templa facta sunt ydolorum Jovis, Asclepii, Martis, sicut apparet usque in hodiernum diem. In hoc edificio Diocletianus matrem suam habitare fecit, tradens ei Salonam cum tota provincia.*“ Thomas Archid. *Histor. Salonit.* C. IV. str. 10. Ed. Rački.

² *Illyr. Sacr.* II. str. 346.

³ Ova se vijest nalazi u gradivu, sakupljenu od Farlatija za *Illyr. Sacr.*, koje se čuva sada u kr. zem. arhivu u Zagrebu u X. svez. *Salonitana et Spalatensia Sacra* br. 77 stara paginacija a str. 217. po novoj paginaciji. Sr. Bulić-Bervaldi, *Kronotaksa Solinskih biskupa* itd. str. 37. opaska 107. Ova je vijest napisana g. 1701., kad je Nicoliniju bilo 79 godina. Glasi točno: „*Summario delle cose et antichità più essenziali della Città di Spalato situata nell'Ombelico della Provincia di Dalmatia alla riva del mare Adriatico, che riguarda verso Ostro e Garbino, Venti meridionali.*“

„*Aurelio Diocletiano figlio d'un Nodaro ò Cancelliere nato in una villa nominata Cuchò, che anche hora è detto Castel Cuchò, della giurisdizione dell'antichissima Città di Salona, fu Colonia della Repubblica et Imperio Romano*

Sl. 86. **Kućine i okolica.** Desno selo, a lijevo prema sjeverozapadu crkvica sv. Petra i Gradina ili Starigrad.

kaštio na istoku Solina, u njegovo doba posve razoreno, koje se zvaše *Castel Cucco*¹.

Veoma je vjerojatno, da je Nicolini, koji je inače sačuvao o Spljetu i Solinu drugih vjerodostojnih vijesti, crpio ovu iz ustiju puka, kod nas najboljeg, dapače jedinog čuvara predaja iz davnih vremena. Inače nije moguće shvatiti, kako je on već prije dva vijeka mogao malne točno označiti mjesto rođenja Dijoklecijanova, mjesto Kuk, dvije hiljade koračaja na istok Solina, gdje ga i danas postavlja po prilici živa predaja u narodu.

Označimo поближе mjesto, gdje je bio *Castel Cucco*, Kuk.

U okolici Solina postoje danas tri mjesta toga imena. Kuk je hrvatska riječ prenesena u talijanski *Cucco*, a znači veliki kamen, stijena, hrid². Jedno takovo mjesto nalazimo na po puta između Solina i Vranjica, s lijeve obale rijeke Jader po prilici 500 m od perimetralnih zidova staroga grada. Obuhvaća oko 55 m periferije, stoji 12-50 metara nad zemljištem naokolo, a 18 m nad površinom mora a leži na istoku komšiluku Jurić (Baković) kuća. Ovu hrid Vranjičani zovu naprosto Kuk a Solinjani zapadnog dijela sela kadikad i Zeleni Kuk, i ako nije nego goli kamen. Zovu ga valjda tako u antitezi sa zelenim poljem naokolo.

Drugi se Kuk nalazi na putu iz Solina u Mravince, na lijevu, na jugozapadu Japirkovih kuća, 39 m nad površinom mora (Vidi priloženu arheološku kartu Solina i okolice). Vranjičani zovu ga obično Zeleni Kuk, kao što i Solinjani istočnoga dijela sela, ali obično se zove naprosto Kuk.

Ni o jednom ovom Kuku ne može ovdje biti govora, jer ne odgovara ni iz daleka поблишим oznakama Nicolinijevim. Na njima nema traga porušenoj kuli, nego su goli kamen posred vranjičkog odnosno solinskoga polja.

Jedan se Kuk nalazi na 1500 m daljine na istoku od perimetralnih zidova stare Salone, gol i visok, 130 m nad morem, u formi piramide sl. 78. Leži tik u zapad sela Mravinaca a oko 500 m zapadno od sela Kučina. Ovaj „veliki kamen“ svojim piramidalnim oblikom ističe se posred solinsko-mravinskog polja, te je nazvan gdjekad od onih, koji ne znadu točno mjesnu topografiju, imenom Kuk, ali pravo njegovo ime jest Sutikva t. j. sv. Tekla. Tim ga imenom zovu i seljaci

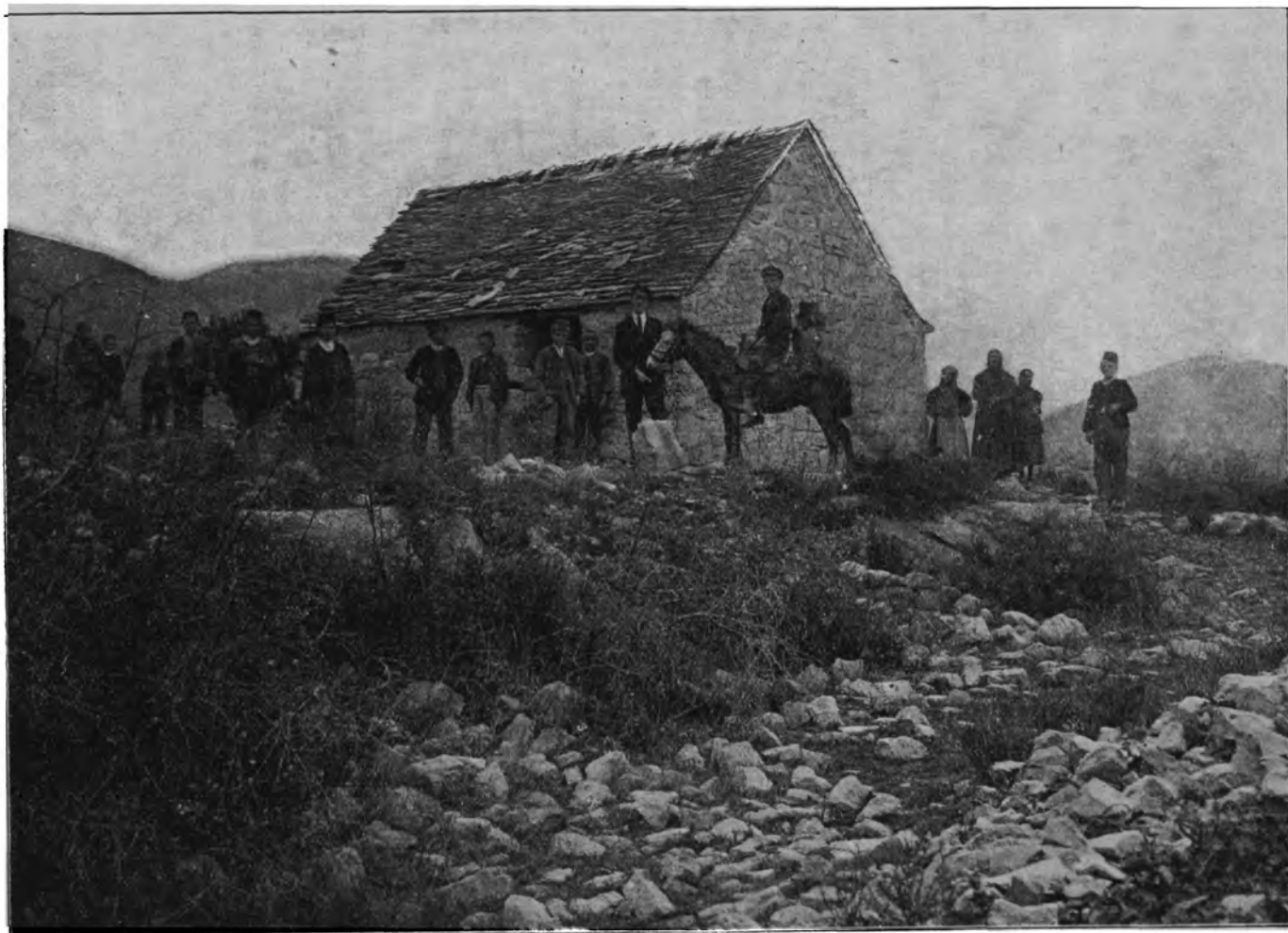
presso la quale scorreva il fiume chiamato Jader, che sorge à piede del monte hora chiamato Mossor.“

„*Descrittione del Sig. r. Pietro Nicolini Spalatino d'anni 79, l'anno della nostra Salute 1701.*“

Nicolini je bio Splječanin, valjda ogranak obitelji Nicolini iz Hvara, jedan od kojih, Nicolini F. I. G. po Ljubiću (Dizionario degli uomini illustri della Dalmazia str. 225.) ostavi jedno djelce štampano. Tu srodnost bi se dalo ispostaviti poredbom grba jedne i druge obitelji. Heyer *Wappenbuch Dalmatiens* str. 65. donosi grb ove obitelji, što ga donosi i marljivi istraživač domaćih starina Dujam - Srećko Karaman u svojem neobjelodanjenom *Re d'Armi di Spalato*, grb našast u jednoj kući u Spljetu, ali se ne sjeća u kojoj.

¹ „*Hoc agri Salonitani oppidum ex quo Diocletianus ortum duxit vetustate et oblivione dirutum, prorsus interiit, ut ne vestigia quidem ostendi queant, unde eius positio dignosci possit. Petrus Nicolinus in Ms. Ital. de Antiquit. Spal. eum locum esse censet, qui nunc vulgo dicitur Castel Cucco, in quo natum Diocletianum esse affirmat. Id castrum Salonis abest in ortum duo fere millia passuum.*“ Farlati, n. dj. II. str. 346.

² Vidi *Rječnik jug. akad. hrv. ili srp. jezika* s. v. Kuk. str. 758.: *Veliki kamen, hrid*. U Stuljevu *Rječniku: Rupes, magnus lapis*. U Vukovu *Rječniku Kuk* (u Dalmaciji) *veliki kamen, stijena, der Felsen, saxum*. U Iveković-Brozovu Rj. kao u Vukovu.

Sl. 87. Brežuljak Libovac na jugu Kučina. Na njem seoska kućica.

Solina, Vranjica, Mravinaca i Kučina, i spljetskih zagrađa i predgrađa, koji imadu posjeda oko hridi sv. Tekle. Ovim bo imenom je nazvan u javnim ispravama. Tako u jednoj ispravi iz g. 1328. čitamo: „U rijeci Solina za tim pravcem prama sv. Tekli i odatle do rijeke Badi uzevši pravac Kamena izravno do brda Mutogras, od mora do planine“¹. Ovdje se dakle spominje slijed od rijeke Solina (Lukanov Jader² za tim Sutikva, pa rijeka Žrnovnica (*Badi*) i selo istoga imena na međi općina Spljeta i Poljica, za tim Kamen odlomak Stobreča, zatim Mutogras (*Mons grassus*) u Poljicima između Spljeta i Omiša³. To je mjesto točnije određeno po jednoj ispravi iz g. 1338.⁴

Treće mjesto nazvano Kuk, tal. Cucco, u okolini Solina jest obronak na sjeverozapadu Kučina, odlomka Mravinaca. Dapače ime Kučine jest izvedeno od Kuka⁵. U starim ispravama (od g. 1145. do 1294.) dolazi pod imenom Cilcus ili Kilcus, tal. Cilco, Chilco, Kilco⁶.

Kasnije ovaj Kuk dolazi pod imenom Chien (1338.)⁷ a u geografskim kartama od XVII. v. dalje dolazi opet pod oblikom Chuco, Castel Cucco, Castrum Cuccum (Vidi slike br. 80—83). Godine 1520. bila je sagrađena na njemu

¹ „In flumine Salone, deinde vero reto (!) tramite versus sanctam Teclam inde usque ad flumen Badi reto (!) capiendo cameno reto (!) tramite usque ad montem Grassum, a mare usque ad montes.“ Smičiklas *Codex. Diplom.* IX. str. 437. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* I. dio, str. 58. Štovanje Sv. Tekle glasovite mučenice mora da je s istoka bilo prenešeno na zapad IX. do X. v. Sr. Acta SS. m. Sept. Ovdje djelomice ispravljamo tvrdnje o Kuk u pisane u bilješkama str. 3. i 42. Spomenknjige u proslavu milanskoga edikta držanoj dne 26. i 28. listopada 1913. u Solinu i Spljetu.

² Lucanus *Pharsalia* IV. 404—05: „Qua maris Hadriaci longas ferit unda Salonas. Et tepidum in molles Zephyros excurrit Iader.“

³ Vidi arheološku kartu Solina i okolice u *Bull. dalm.* 1908. i ovdje na priloženoj karti.

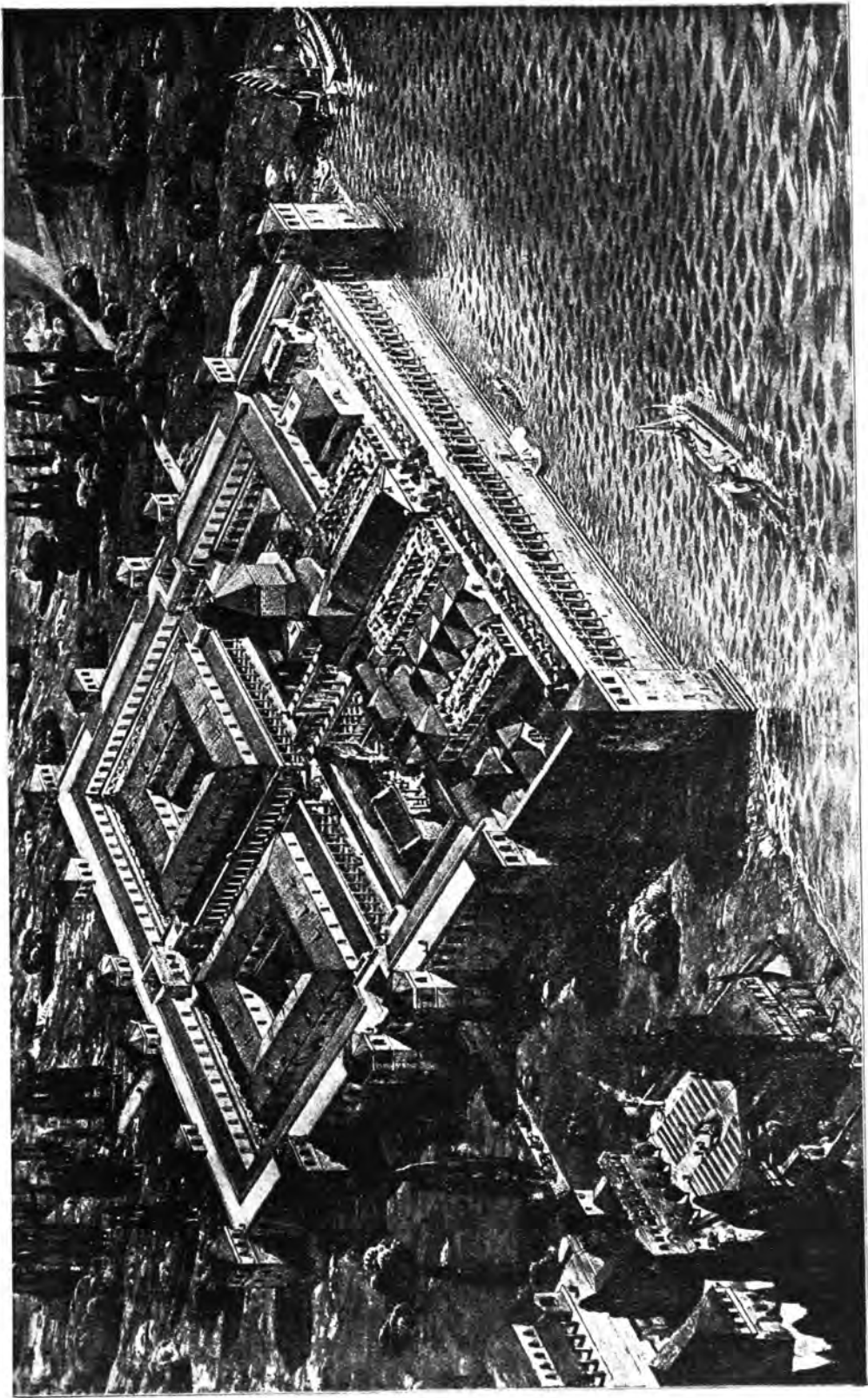
⁴ „Citra fluvium Salone et citra sanctam Teclam usque ad flumen de Bade.“ Smičiklas, *Codex diplom.* X. str. 394.

⁵ Dr. P. Skok: *Zweiter vorläufiger Bericht über die toponomastische Bereisung Dalmatiens* Wien 1915, str. 4. „Kučine bei Mravince ist nur eine Ableitung von Kuk mittels des Suffixes-ina.“ Idem: *Prilozi k ispitivanju hrvatskih mjesta u Nastavnom Vjesniku*, Zagreb sv. XXII. str. 311—4.

⁶ *Pot Cilco* (g. 1144). Smičiklas, *Cod. dipl.* II. 55. *Archipresbyter di Cilco nomine Vilcotta; Vilcota arciprete de Vilco* (mj. de Cilco) Smičiklas ib. II. 157. g. 1178., str. 194. g. 1185.; *Vilcotta archipresbytero de Kilereo* (mj. de

Kilco) Smičiklas, II. 58. *Pod Kilco* g. 1145.; *di Kilco, in Kilco, ad Kilcum* g. 1208. id. ib. III. 80. U ovoj ispravi osim *in Kilco* i *ad Kilcum* dolazi i *sub Sancta Tecla* kao mjesto različito od *Kuka-Kilca*. — *In Kilco* (g. 1212). Smičiklas III. 112: *terram in Kilco, vineam ibidem in Kilco*. — *De Kilco* (g. 1215). Id. ib. III. 130: *terram ... que est sub ecclesia sancti Johannis de Kilco*. Ova crkva sv. Ivana je župna crkva Mravinaca na jugo-zapadu Kuka. Kroz ove vijekove drugih crkava sv. Ivana nije bilo u svojoj okolici solinskoj. Crkva sv. Ivana de fonte (sr. Kukuljević, *cod. diplom.* II. 37.) je krstionica u Spljetu. Crkva sv. Ivana u Kliškom polju je predaleko, a da bi se mogla odnositi na ovo *kod Kilca*, premda je po predaji i kliška veoma stara. Vidi arheološku kartu Solina i okolice u *Bull. dalm.* g. 1908. i priloženu kartu. — *Sub Kilco* g. 1232, id. ib. III. 364. Ovdje se vlasnik zemlje zove *Theodorus olim filius Radozi de Kilco*, a svjedok na kupoprodajnom ugovoru se zove *Dobromil de Kilco*, dočim se zemlja zove *sub Kilco*. — *Sub Kilco* g. 1234., id. ib. III. 408. *Terram nostram que est sub Kilco juxta Spilla(n)*. I ovdje jedan svjedok se zove *Budić de Kilco*. — *In Cilco*, id. ib. VII. 94. — *De Kelco*, id. ib. VII. 184. I danas na Krku zovu *Kelk* mj. Kuk. Sr. *Zbornik za narodni život i običaje*, IV. str. 226. — *Selo Kolch* g. 1356. Id. ib. XII. 658.

⁷ Smičiklas, X. 395. „*Incipiente a flumine Salone usque ad Chien, et de Chien usque ad Prasizo*“ t. j. *Prosik*, sr. *Bull. dalm.* 1913. str. 5. Smičiklas, XII. 540.

Sl. 88. Dijoklecijanova Palača. Rekonstrukcija po Hebrardu u djelu *Le palais de Dioclétien à Spalato*.

kula¹, koja je već g. 1567. porušena². G. 1536. Turci bjehu sagradili povrh Kučina ovu kulu, da njome prisile Klis na predaju³. G. 1539. ona bje porušena od Turaka⁴. Sve se ove vijesti odnašaju na mjesto Kuk.

Na zemljopisnim kartama XVII. vijeka nalazimo ovo mjesto napisano u hrvatskom obliku ali talijanskim pravopisom⁵. Na tom su Kuk u rek bi Mlečani g. 1648. sagradili utvrdu na obranu protiv Turaka, koji su se bili ugnijezdili u obližnjem Klisu, te na nj postaviše topove, kojima su Klis prisilili na predaju⁶.

Jasno je, da ove razne forme istoga imena Kuk označuju baš onaj Kuk na sjeverozapadu Kučina, kako je to nedavno dokazao i prof. Skok⁷. Nu ove sve isprave dokazuju, da je ovo mjesto, od nikakove zemljopisne važnosti, sačuvalo

¹ Od ove g. 1520. dalje zove se neprestano Kuk, talijanski pisano. „*Quanto al territorio essendo per nome di questa communita per bocha de li syndici sui sta richiesto ad cavalcar in quello ad due forteze in quello existente, Salona e Chuch.*“ Monum. spect. histor. Slav. Merid. Vol. VI. Commissiones et relationes venetae. T. I. str. 161.

G. 1520. „*Visto poi la forteza di Chuch distante da Salona miglia due, fabricata sulla montagna, è locho di molta importantia, del quale se ne die far non piccolo cavedale, et in quello non li è guardia alcuna, anchor che per il passato sempre sia stato uno caporal cum ducato uno al mese pagato da questa comunita . . . adeo che essa forteza si ritrova in mano di villani malissimo custodita.*“ Idem Monum. itd. 162.

G. 1524. „*Quanto al contado, mi sono trasferito cum el clarissimo proveditore el magnifico conte ad una guardia è chiamata Chucco la quale per ogni banda scopre el contado si de Trahu como de Spalato, et è al incontro de Clissa. Secundo el mio inditio me pareria farli reparo, perchè molto importa et è necessario in queste bande in ogni evento, et è sito assai forte da se, et molto più se faria quando vostra serenità volesse, che cum una minima spesa se faria. Et dappoi venemo ad una torre verso Salona . . .*“ Idem str. 190.

G. 1534. „*Che la forteza del Chuch, lontana da Clissa miglia dui, loco importantissimo et necessario per poter dar aviso a tutto el territorio el qual discoverze da ogni banda ogni hvento de incursion, et per esser pessime conditionato, ha bisogno di riparation.*“ Idem T. II. str. 105.

² G. 1567. „*Dalla torre di Salona per levante sopra un eminente sasso vi era nelli più felici tempi una fortezza ditta Chucco in capo del territorio, qual era guardia, che scopriva il ni-*

mico da lontano; e fu presa da inimici al tempo della tregua: sotto la quale fortezza vi era una villa con tre altre nella costiera. Appresso ditta fortezza per levante, doppo la presa di quel luoco, li habitanti di tutte le quattro ville si ridusse ad habitare in una, ditta villa nova, la quale . . .“ Monum. spect. histor. Slav. Merid. Vol. XI. Commissiones et relat. venetae. Tom. III. str. 184. Bull. dalm. 1913. str. 6.

³ Klaić, *Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati* II. str. 102.

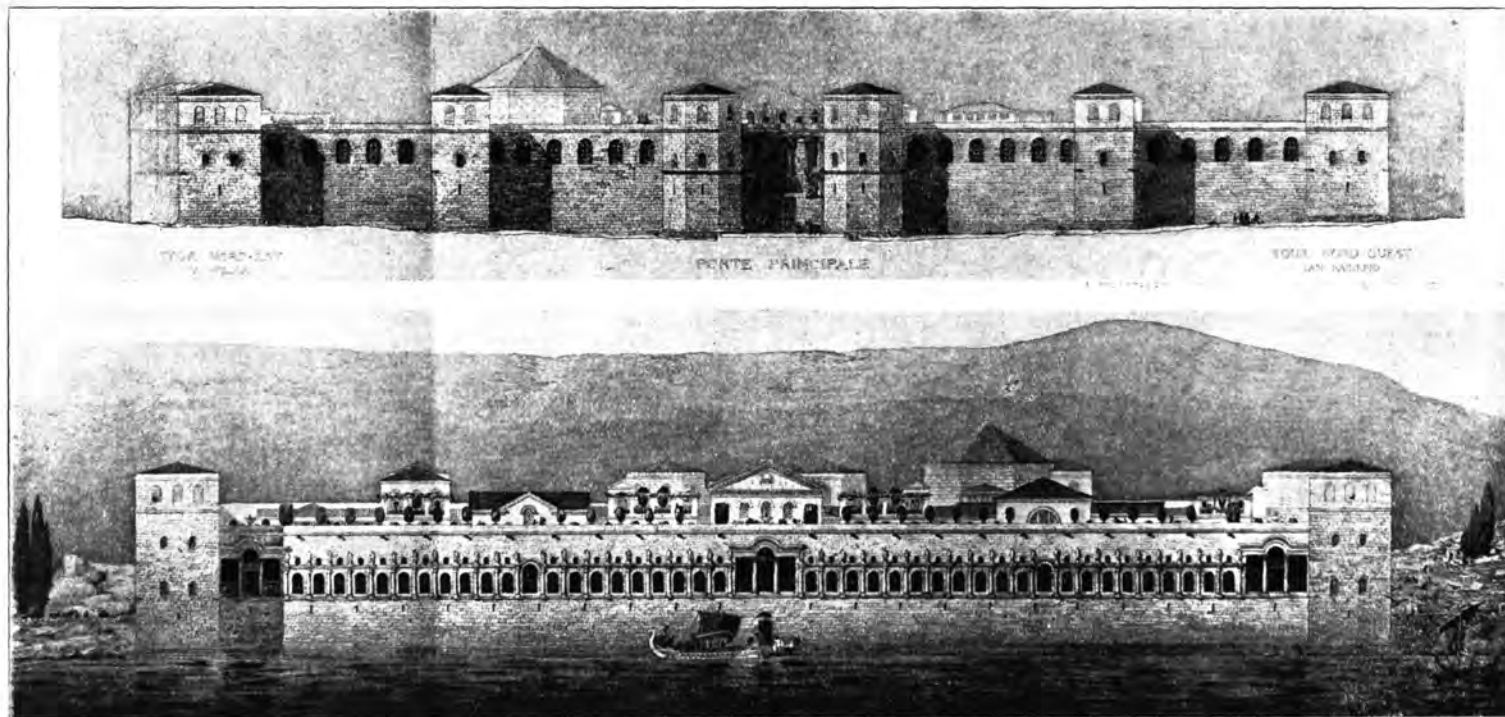
⁴ *Arhiv za povjesnicu jugoslav.*, knj. IV. str. 52. „1539. A di ultimo marzo, vene Murat Chiehaia soto Chuch Castello de Spalato et lo ruino tuto et ando solo el castel de Salona per tiorto.“

⁵ T. j. Chucco sr. Floris iz g. 1634. priložen djelu Marnavićevu „S. Felix Episcopus et Martyr“, Coronelli: „Mari, golfi“ itd. str. 64. Bull. Dalm. 1903. tabla XVIII. Vidi sl. 80—83 ovoga članka. — Castel Cucco u Farlati n. dj. I. 227, II. Karta C. — Castrum Cucum, Nicolini kod Farlatija V. II. str. 346.

⁶ Starohrvatska prosvjeta 1898. str. 223.

⁷ II. Vorläufiger Bericht itd. str. 4. „Pod Cilco ist identisch mit der auf den venezianischen Karten des 16. Jahrhunderts vorkommenden Oertlichkeit Cucho, heute irgendwo in der Gegend von Kučine und Mravince.“ U dotičnoj bilješci dodaje: „Es ist einfach die ältere Form von Kuk mutmasslicher Geburtsort des Kaisers Diokletian, worüber Bulić: *Spomen Knjiga Festschrift für die Feier des Edikts von Mailand*“. Ovim mjestom se prof. Skok bavi opširno u jednom članku Nastavnog Vjesnika br. 4, g. XXII. str. 441—45. Isti: Prilozi k ispitivanju hrvatskih imena mjesta III. str. 341—3. gdje dokazuje, da je oblik Kilco ili Chilco identičan s oblikom Kuk, a ime sela Kučina da je izvedeno iz imena Kuk.

Sl. 89. Sjeverno i južno pročelje Dijoklecijanove palače.
Rekonstrukcija po Hébrardu u djelu *Le palais de Dioclétien à Spalato*. Gore u sredini porta aurea.

svoje ime tokom vijekova radi svojeg povjesnog značaja. Kroz osam vijekova, počev od g. 1144., dolazi ono u ispravama i na kartama (sl. 80—83). Ove donose veoma malo imena brežuljaka na obronku Mosora, kojemu Kuk pripada, ali Kuk spominju uvijek, dapače se govori i o stanovnicima pod Kukom. To dokazuje, da je selo Kučine, prozvano po Kuku, u povijesti i u predaji narodnoj imalo osobito značenje. Ovdje se je moralo nešto dogoditi tako znamenita, da je kroz vijekove ostalo posvećeno u predaji naroda. Ovaj Kuk ili *Castrum Cuccum* nalazi se na starim kartama na lijevoj strani izvora rijeke Jader, na istoku Solina 2000 m, na jugu Klisa, baš gdje se nalazi sada crkvice sv. Petra, na obronku Mosora, između Mravinaca i Kučina, dvadeset časaka hoda od ovoga zadnjega sela, na 285 m visine nad morem. Nije ovo mjesto poznato ni u Mravincima ni u Kučinama pod imenom Kuk, nego pod imenom sv. Petar, a ruševine stare utvrde pod imenom Starigrad ili Gradina. Ovaj se brežuljak prestade zvati svojim starim imenom Kuk iza kako se je razvilo u XVII. v. na jugoistočnom obronku Mosora selo Kučine, ili još vjerojatnije iza kako je na njemu sagrađena crkvice sv. Petra¹. Kad je bila sagrađena ova crkvice nije nam poznato ni iz pismenih spomenika ni iz narodne predaje. Sudeći po građi morala bi biti istovremena sa ruševinama Gradine ili Starigrada (sr. sl. 84—86).

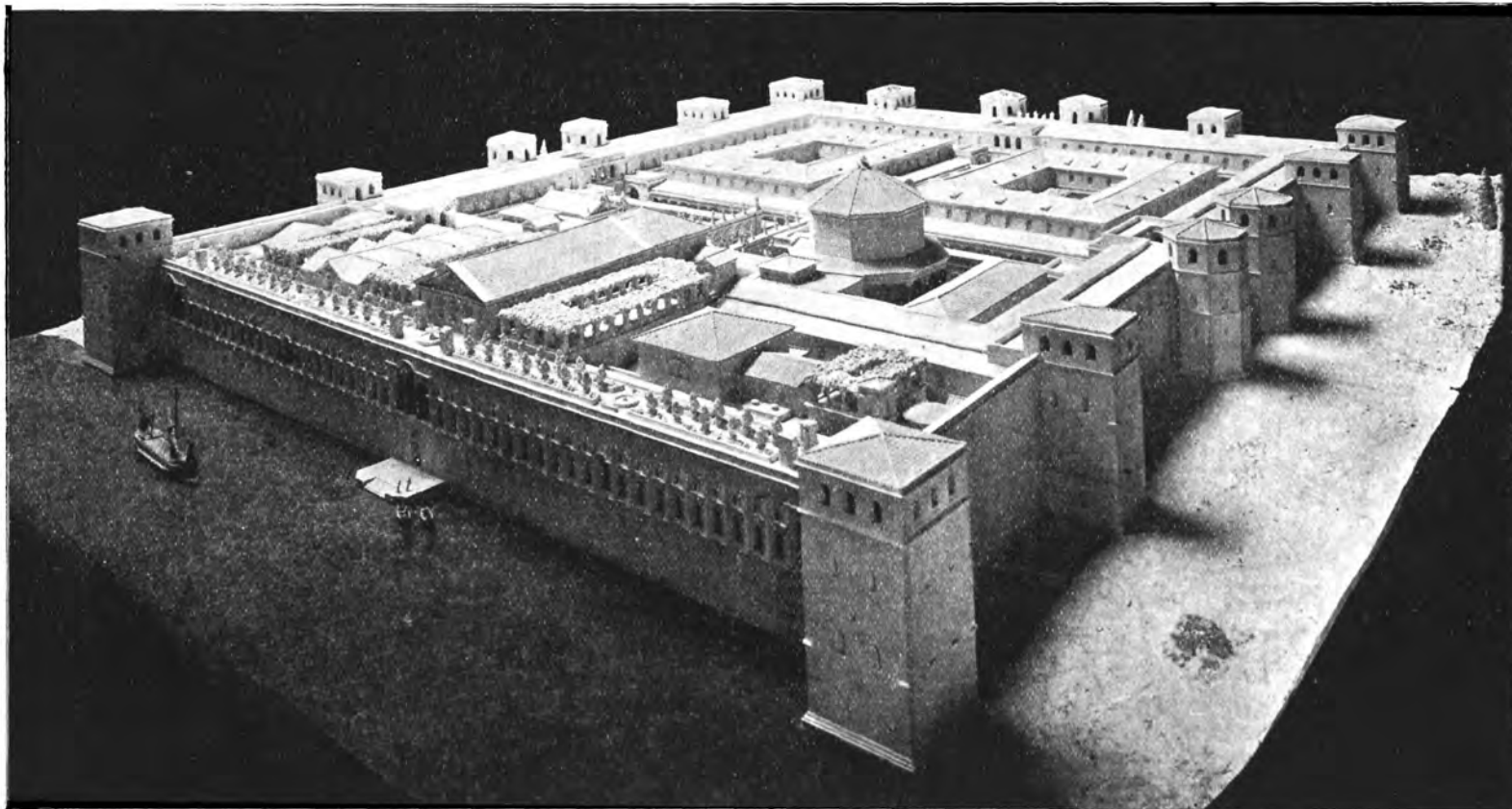
Ova Gradina obuhvaća po prilici 6000 četvornih metara; ograđena je zidom podignutim između škrapa i povrh njih a različne visine. Sjeverno od crkvice zid je visok 4—5 m a naprama Klisu i do 8 m. Udaljen je pak od Klisa po prilici 2 km. Unutar perimetralnog zida imade porušeni kućica, sagrađeni od velikih komada kamenja. Ova Gradina ili Starigrad u najstarijoj zemljopisnoj karti Solina i okolice iz g. 1571. zove se *Cucco* (Kuk). G. 1520. bijaše tu već utvrda, sagrađena od Mlečana protiv Turaka. Istodobno je morala biti sagrađena i crkvice sv. Petra.

Ali stari naziv Kuk nije posve iščezao ni poslje izgradnje spomenute utvrde i crkvice sv. Petra. Odmah na sjeveroistočnom obronku ovoga brežuljka, baš na granici porezne općine Mravinaca i Kučina, koje sačinjavaju jednu župu, ima jedan humak, koji se zove Babin kuk. Najveći vis ovoga brijega izgradnjom utvrde i crkvice izgubio je dakle prvotno ime Kuk, ali ga sačuva jedan humak istoga brijega ponešto niži. Na ovom Kuku, ili bolje u utvrdu brijega Kuka, Nicolini drži, da se je rodio Dijoklecijan, dakle neposredno povrh sela Kučina (sr. sl. 85. 86).

Nicolini je morao čuti, da se je Dijoklecijan rodio u ovom kraju, pa je on sam označio poblize mjesto na Kuku, mletačkoj utvrdu, koja je, kad je Farlati pisao (drugi svezak *Illyr. Sacr.* izade god. 1753.), bila u ruševinama, kao što je i danas.

¹ Nije rijedak slučaj nigdje, pa ni u Dalmaciji, da mjesto ili zgrada starinska izgube svoje prvašnje ime kasnijim nazivom ili nazivom jednog sveca. I crkva sv. Trojstva u Zadru, sagrađena od biskupa Donata III., g. 811, izgubi prvašnje ime, kad u njoj bi pokopan biskup Donat, po kojem ju od tada narod prozove (Sr. Hauser-Bulić: *S. Donato in Zara* u *Mittheilungen der k. k. Zentralcommission* J. 1882, S. 18). Dijoklecijanov mauzolej u Spljetu pretvoren oko polovice IX. vijeka u

stolnu crkvu posvećenu Uznešenju bl. Dj. Marije (Farlati, *Illyr. Sacr.* III. 30), u ustima naroda izgubi svoje pravo ime, kad u nju unesoše iz solinskih ruševina tobožnje moći sv. Dujma biskupa i mučenika solinskoga: danas se ona općenito zove Crkva sv. Dujma. Stari naziv sv. Mihovil ne daleko jugozapadno od amfiteatra u Solinu posve je zaboravljen, iza kako bi sagrađena g. 1878. postaja željeznička na pruzi Solin—Knin (Sr. Bulić-Bervaldi: *Kronotaksa solinskih biskupa* itd. str. 166).

Sl. 90. Dijoklecijanova palača licem prema jugu i istoku.
Rekonstrukcija po Hébrardu u djelu *Le Palais de Dioclétien à Spalato*.

Da je spljetski građanin označio mjesto Dijoklecijanova rođenja na starinskim ruševinama, u porušenoj utvrdi, u blizini Solina, stvar je naravna, ako se uvaži vrijeme, kad je pisao on, koji nije poblize poznao ovu okolicu. Tada bo se još nije razlikovalo starorimsku ruševinu od sredovječne. Prihvativ Nicolini narodnu predaju, da se je Dijoklecijan rodio u ovoj okolini, on kao pisac htjede poblize označiti to mjesto, i pričinu mu se naravnim staviti ga na porušenu gradinu, na Kuk, povrh sela Kučina. On je pri toj oznaci sprostirao mjesto narodne predaje za nekoliko stotina metara od mjesta, gdje je još danas živa ova predaja, koja označuje kao mjesto rođenja Dijoklecijana, a to je mjesto Libovac.

Libovac je valovita visina između Kučina i Kamena u poreznoj općini Kučina, visoka 90 m nad morem, udaljena od Kučina oko 2 klm u južnom pravcu a na jugoistoku Mravinaca također na 2 klm daljine, 1800 m sjeveroistočno od Kamena, oko 3500 m jugoistočno perimetralnih zidova stare Salone (sr. sl. 87. i priloženu kartu). Na ovom brežuljku vidjeti je nekoliko gomila, na kojima imade još ostataka starih cigala i crijepova iz rimskog doba. Tih ostataka nije opaziti drugdje u ovoj okolini. Prije nekoliko desetljeća spljetska obitelj Riboli, koja posjeduje ondje vinograda, sagradila je jednostavnu kućicu, danas pola porušenu. U poljskom zidu vinograda Dra Hinka Pezzoli-ja iz Spljeta (kmet Luka Roguljić pok. Ivana iz Mravinaca), imade ostataka starinskog zida u živo. Isto se opaža u obližnjem zidu ograde. U blizini poljske kućice viditi je na komadu sivog kamena tragove kolotečine rimskog puta. Na puteljku sjeverozapadno te iste kućice stoje dvije velike ploče domačeg vapnenca: jedna je bila arhitrav ili nadvratnik sa dvjema rupama na okrajcima za stožere, a druga je donji prag istih vratiju sa izdubinama za vratnice, a svaki je od 1·80 m dug.

Seljaci Kučina tvrde, da mora biti u ovom brijegu zakopano silno blago: tako su mi pripovijedali nekoji bistriji dječaci od 12—15 god. prigodom jednog znanstvenog izleta dne 5. prosinca 1915. To blago ljubomorno čuva starica sjedeći na gomili i predući kudeljku. Vele, da su čuli od drugih, kako su je nekoliko puta i vidjeli. Čuje se kadikad i zvoniti na Libovcu.

Arheološki muzej je zadnjih godina nabavio nekoliko starinskih predmeta, nadenih na Libovcu, među kojima nadgrobnih natpisa i jednog Satira u reljefu¹. Libovac je ležao na putu, koji je po Tabli Peutingerovoj spajao Salonu i Epetium (Stobreč) (sl. 79) a bješe dug IV. *millia passuum*². Na poljskom putu, što iz Kučina vodi u Libovac, opaža se i danas mjestimice starinski pločnik.

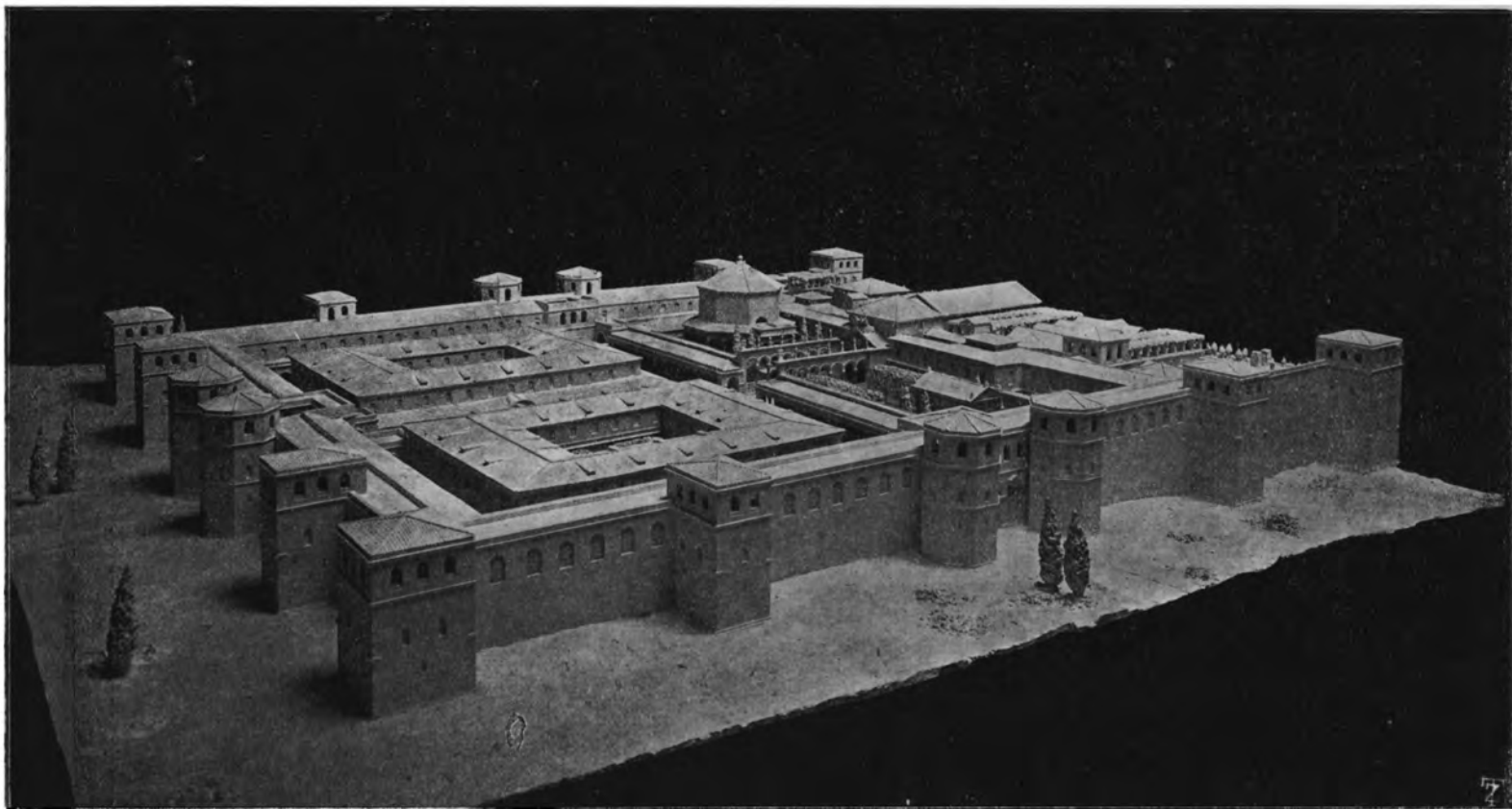
Mi smo ili sami u više prigoda ili po drugima vjerodostojnim osobama skupili iz ustiju seljaka dostojnih vjere narodnu starinsku predaju, koja tvrdi, da je Dijoklecijanovo rodno mjesto Libovac.

Da se ne prekine nit ovog istraživanja rodnog mjesta Dijoklecijanova, tu ćemo predaju iznijeti u posebnom Dodatku, a ovdje ćemo navesti samo izvode i zaključke.

¹ *Bull. dalm.* g. 1901. str. 138—139., g. 1904. str. 101 i sl., g. 1905. str. 177.

² C. Miller, *Die Karte von Castorius*, Segm. VI. 3.; *Idem*, *Itineraria romana*, str. 466, 467, 481. Put, koji je spajao Salonu s Epetium-om, morao je početi kod Gospina Mosta kod župne crkve u Solinu, pa kroz Smiljanovce, kod

Puljević-Japirko i Bašinih kuća na jugu Mravinaca prolazao između Kile i Kamena do Libovca. Odavle jedan ogranak iđaše k pritoku Žrnovnice Korešnici, a drugi u Stobreč. Sr. Jelić u *Vjesniku hrv. arh. društva* II. str. 31. *Bull. dalm.* 1888. str. 165.

Sl. 91. **Dijoklecijanova palača licem prema zapadu i sjeveru.**
Rekonstrukcija po Hébrardu u djelu *Le Palais de Dioclétien à Spalato*.

Vijest Nicolinijeva, da se je Dijoklecijan rodio u Kuku povrh Kučina, i predaja u pučanstvu okolnih sela Kučina, Mravinaca, Kamena, Stobreča, Sitna, Srinjina itd. itd. zaslužuje ozbiljnu pažnju. Što pripovijedaju seljaci podmakle dobe, nepismeni, po selima udaljenim među sobom, dakle u nikakvoj svezi ili dogovoru, mora imati neku povjesnu podlogu. U svakoj priči imade zrnice istine. Mjesto Kuk dolazi već u ispravama XII. vijeka (g. 1144.) mnogo prije nego li je nastalo selo Kučine, kojemu dade ime. Selo Srinjine, gdje je najživlja predaja o Dijoklecijanu i njegovoj kćeri, dolazi u spomenicima već u XI. vijeku (g. 1080.)¹, te se spaja malim razmakom s povješću prvih vijekova dolaska Hrvata u ove strane. Ovo selo bijaše napučeno već u rimsko doba. Svugdje bo nalazimo ostataka rimskoga života, kako svjedoči neprestano *Bull. dalm.* Drugdje smo istakli, da nisu svi stanovnici Salone i okolice dolaskom Avara i propašću grada prošli pod mač (g. 615.)². Mnogi pobjgoše na obližnje otoke, odakle se povратиše, a mnogi se zakloniše u Dijoklecijanovoj palači, a mnogi pribjgoše u gore. Pribjeglice rimske iz Dijoklecijanove palače i sa otoka kao i oni po gorama po malo se približiše Slavenima ili Hrvatima, pridošlim s Avarima i poslije ovih i ostalim ovdje, jer ih na to prisilila potreba života³. Hrvati, pokrstivši se, okupiše se sinovskom ljubavlju oko spljetske jednom solinske crkve, te već u IX.—X. vijeku odnošaji njihovi sa prijašnjim gospodarima Rimljanima bijahu tijesni i prijateljski.

Naravno je misliti, da su novi stanovnici zemlje preuzeli tradicije i priče, koje kolahu već prije među Rimljanima po selima o njihovim velikim ljudima prošlosti i o velikim povjesnim događajima, koje je pučka mašta prikazivala i poljepšavala na svoj način. Ime Dijoklecijana, velikog rimskog cara, i po svjedočanstvu samih savremenika, najvećeg progonitelja kršćana, nije moglo lako i brzo iščeznuti iz ustiju puka. Njegova palača u Spljetu osvježivala je po sebi njegovu uspomenu.

Veoma je važna okolnost, da seljaci spomenutih sela tvrde, da je Dijoklecijan rođen u Libovcu, a nekoji niti ne znadu, gdje je taj Libovac. Znači, da je to ime predajno ostalo u narodu bez obzira, gdje se nalazi mjesto.

Što pripovijedaju, da su Dijoklecijana našli na polju, gdje jede kruh od sirka na okrenutom plugu, kruh žalosti, koji jede najniži i najsiromašniji sloj naroda, moglo bi stati u svezi sa njegovim veoma niskim porijetlom, „*obscurissime natus*“, kako ga prikazuju neki stari pisci.

Još su ljepše priče o Dijoklecijanovoj kćeri, nego li o njemu, a raširenije su od njegovih. Legenda joj ne zna za povjesno ime. Kreposna Dijoklecijanova kćerka zvaše se Valerija, koja „radi svoje čistoće i carske krvi“, kako veli Laktancije, zajedno s majkom Priskom podnije sramotnu smrt. Valerija, po jednoj legendi, traži po polju oko Libovca jednu ženu, koju je mnogo ljubila. Na gomilama toga Libovca i danas se vidi, kako pričaju, žena u crnini, gdje prede kudjelju. Nije li ta žena, što prede, nesretna Priska?

Po priči veoma raširenoj po okolici Solina, Valerija nije umrla, ona još živi, pojavi se jedan, dva, tri puta na godinu u opće o ponoći, te je po priči zaposjednuta od đavla, i iščekuje čas, da bude oslobođena.

¹ Rački, Docum. str. 135.

² *Bull. dalm.* 1913. str. 42 i sl.

³ Bulić-Bervalđi, *Kronotaksa* itd. str. 116

i sl. — Bulić, u *Vjesniku hrv. arh. društva* N. S. XIV. str. 17.

Sl. 92. Mauzolej i peristil u Dijoklecijanovoj palači.
Rekonstrukcija po G. Niemannu u djelu *Der Palast des Kaisers Diokletian in Spalato*.

Mi ne ćemo za sada istraživati mitičnu sadržinu ovih priča, jer bi nas ovo odvelo predaleko od našega zadatka; naglasujemo samo, da ovo isticanje, kako se i danas pojavlja Dijoklecijanova kći u nekim zgodama preko godine u Solinu i okolici, zaslužuje pažnje.

Ne treba se čuditi, da baš u Solinu ne živi nikakova predaja o mjestu rođenja Dijoklecijanova. Solinjani hoće, da se je on rodio u Solinu, a Spljećani u Spljetu. Ovo je razumljivo. Hrvati došavši u Solin u VII. v. nisu mogli ustaliti mjesto Dijoklecijanova rođenja daleko od Solina 1800 m, u mjestu zapuštenu, u Libovcu, kad su imali pred sobom ogromne ruševine Salone, gdje je sama tri vijeka prije bijesnulo progonstvo Dijoklecijana, a u blizini bijaše njegova palača Spljet, što ga dade sam car sagraditi. Puk ovdje naseljen, u dodiru sa prosvjetom, lako je zaboravio staru tradiciju o pravom mjestu Dijoklecijanova rođenja.

Ni u Kaštelima ne imade priča o pravom rodnom mjestu Dijoklecijana. U dodiru sa kulturnim centrima, Spljetom i Trogirom, lako su na to zaboravili. Blijeda uspomena sačuvala se je u Segetu, seocu blizu Trogira, ali ne o Dijoklecijanu, nego o njegovoj kćeri.

Središte ovih priča jest selo Kučine, na zapadu su mu Mravince, a na istoku Žrnovnica, Sitno, Srinjine, a na jugu Kamen i Stobreč (vidi priloženu kartu). Ovdje je priča ukorijenjena, jer spada ovomu okolišu.

Iz svega, što smo do sada naveli, proizlazi, da se je Dijoklecijan rodio u Libovcu, koje se mjesto nalazi na teritoriju stare Salone „ager Salonitanus“, prama tomu je Solinjanin.

Za to ne možemo prihvatiti mišljenje prof. G. Coste, koji u spomenutom djelu o Dijoklecijanu, ispitav izvore, koji govore o njegovoj domovini i mjestu njegova poroda, na str. 1793. zaključuje, da „je dužnost opreznog učenjaka izjaviti, da je bez ikakvog pozitivnog znanstvenog temelja svaka vijest o Dijoklecijanovoj domovini i njegovu porodu, koja ide preko onoga, da je bio Dalmatinac i niska roda“.

III. Gdje i kako je umro i gdje je bio pokopan car Dijoklecijan.

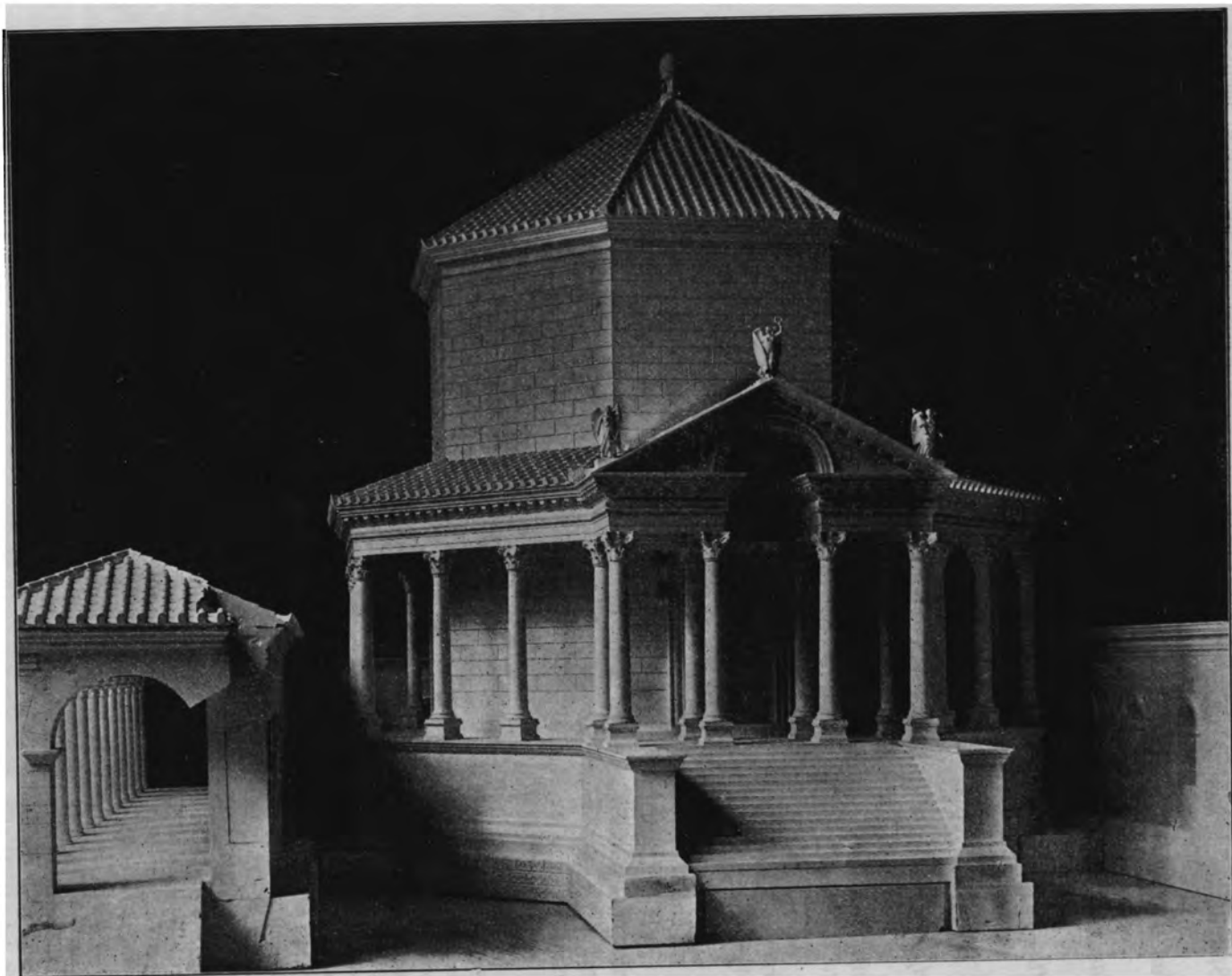
Nema dvojbe, da je Dijoklecijan umro u Saloni, ili bolje u svojoj palači u Aspalathos-u. To nam jasno kažu svi stariji pisci. Samo je to za opaziti, da mnogi vele, da je umro u Saloni, a ne u Spljetu. Naprama velebnoj Saloni, dapače i poslije njezina pada, za mnogo vijekova Spalatum-Aspalathos bijaše neznatan, tako da još u XI. vijeku spljetska crkva se zvaše solinskom: *Salonitanae ecclesiae archiepiscopus* (g. 852.), *Sancta Salonitana ecclesia* (g. 852.), *inter Salonitanum et nonensem praesules* (g. 892.), *Salonitana metropolis* (g. 1075.)¹. Još g. 1436. Ciriacus Anconitanus zove Spljet *Salonarum Palatia*².

¹ Rački, Docum. str. 3, 4, 120. Thomas Archidiac., n. dj. str. 33.

² *Ad III. K. Aug. venimus ad antiqua Salonarum Palatia, Diocletiani Caesaris opus. Spa-*

latum ab incolis in odiernum dictum. Epigrammata reperta per Illyricum a Ciriaco Anconitano str. XXIII.

Sl. 93. **Mauzolej cara Dijoklecijana.**
Rekonstrukcija po G. Niemannu u djelu *Der Palast des Kaisers Diokletian in Spalato.*

Slijedeći pisci **izravno** tvrde, da je Dijoklecijan umro u Aspalathos-u, dakle u Spljetu:

1. Chronicon (god. posl. Is. 334): „*Dioklecijan umrije u Saloni, a Maksimijan u Galliji*“¹.

2. Chronographus (god. 354): „*Dijoklecijan umrije u Saloni, a Maksimijan u Galliji*“².

3. Prosperi Tironis Epitoma Chronicon (oko god. 400.): „*Dijoklecijan umrije nedaleko Salone u svojoj villi Aspalathosu*“³.

4. Idatius (g. 468): „*Za ovih konzula (g. 316.) umrije Dijoklecijan u Saloni dne 3. decembra*“⁴.

5. Chronica Gallica (g. 511.): „*Devete godine Konstantinove umrije Dijoklecijan za Ovinija (praef. urbi g. 316/17) u palači svoje ville kod Salone*“⁵.

6. Socrates (6. vijeka): „*Sukobivši se dakle (Konstantin sa Maksencijem) kod milvijskoga mosta pobijedi, a Maksencije pogibe u rijeci. Međutim je Dijoklecijan umro u Saloni*“⁶.

7. Chronicon Paschale (g. 629.): „*Za ovih je konzula (g. 316.) Galerij Maksimijan teško bolestan od vodene bolesti umro u Saloni*“. Tu je dakako pogrešno stavljeno ime Maksimijanovo mjesto Dijoklecijanova⁷.

8. Landolphus Sagax (g. 806.): „*Međutim je umro Dijoklecijan u Saloni*“⁸. **Neizravno** pak tvrde, da je umro u Spljetu:

1. Nepoznati pisac (oko 360.): . . . „*Dijoklecijan pako, odrekavši se svojevoljno vlasti kod Nikomedije, proveo je starost na vlastitom svom imanju. Kada su ga Herculus i Galerius zamolili da preuzme natrag vladu, proklinjuć ju kao neku kugu odgovori ovako: da Vam je moguće vidjeti u Saloni zelenje, što sam ga svojom rukom zasadio, sigurno Vam ne bi došlo na um, da to od mene tražite*“⁹.

¹ Frick, Chronica minora II, str. 121. *Excessit Diocletianus Salonas, Maximianus in Gallia.*

² Mon. Germ. hist. auct. ant. sv. IX. str. 148. *Excessit Diocletianus Salonas, Maximianus in Gallia.*

³ Prosperi Tironis epitoma chronicon na nav. mj. sv. IX.2 sfr. 449., sr. str. 348. *Diocletianus haud procul Salonis in villa sua Aspalatho moritur.* Najbolji kodeksi donose tako, drugi imaju *in villae suae palatio*. Sr. Zeiller, Sur l'origine de Spalato u Mélanges Cagnat, Paris 1912., str. 419. Ovaj članak donosimo u Bull. dalm. XXXIX. (1916.)

⁴ Idatii Fasti na nav. mj. sv. IX. str. 231. *His consulibus (a. 316.) diem functus Diocletianus Salona IIII n. dec.*

⁵ Chronica Gallica (a. DXI) na nav. mj. sv. IX.2 str. 643. *IX. anno Constantini Diocletianus obiit Ophinio in villae suae palatio apud Salonas.* Neki kasniji pisci zovu Dijoklecijanovu palaču također *villa*. Tako Chronica minora III, 423. *Idem vero Nepos juxta Salonas in villa sua occisus est.* Marcelini v. c. comitis Chronicon u Mon. Germ.

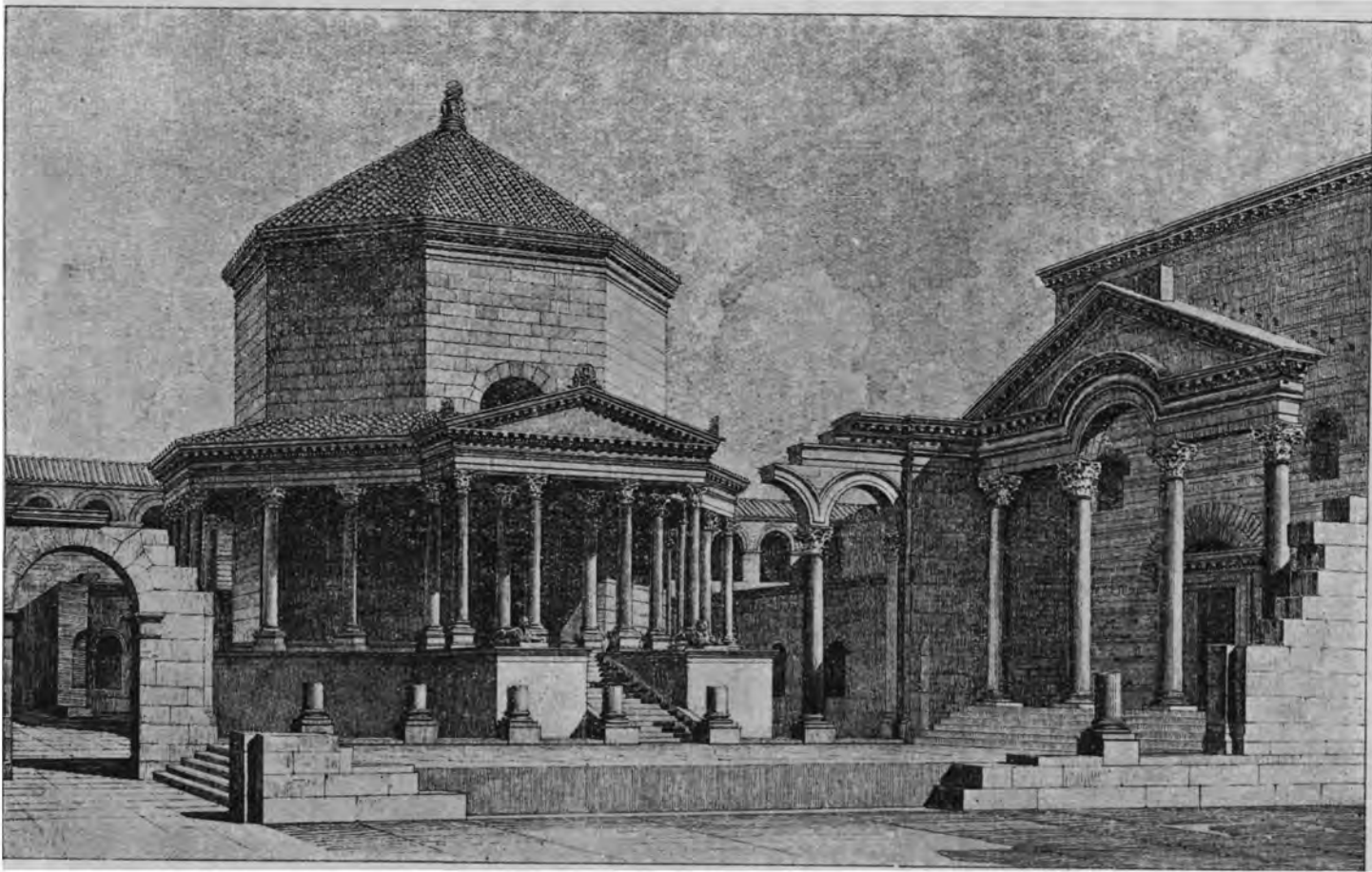
hist. XI. 1, 92. *His consulibus (a. 480.) Nepos quem dudum Orestes imperio abdicaverat, Vistoris et Ovidae comitum suorum insidiis haut longe a Salonis in sua villa occisus est.*

⁶ Historia tripartita lib. I. cap. V. *Congressus ergo (Constantinus) circa pontem Milvium vicil, in flumine necato Maxentio. Inter haec Diocletianus Salonae defunctus est.*

⁷ Chron. Paschale, ed. Rom. I. str. 523., II. 368. *Galerius Maximianus his cons. (a. 316.) aqua intercute graviter laborans Salonis decessit.*

⁸ Landolphi Sagacis addit. ad Pauli hist. romanam u Mon. germ. hist. auct. ant. II. 325. *Inter haec Diocletianus Salone defunctus est.*

⁹ Incerti auctoris (Sev. Aur. Victor) epitome 39, 1, 5, 6. *Diocletianus vero apud Nicomediam sponte imperiales fasces relinquens in propriis agris consenuit. Qui dum ab Herculo atque Galerio ad recipiendum imperium rogaretur, tamquam pestem aliquam detestans in hunc modum respondit: utinam Salonae possetis visere olera nostris manibus consita, profecto nunquam istud temptandum iudicaretis.*

Sl. 94. Mauzolej cara Dioklecijana. Rekonstrukcija po G. Stratimiroviću u Bull. dalm. 1911. tab. XIII.

2. Eutropii Breviarium (oko 360.): „*otputiše se onda (iza odreke) jedan (Dijoklecijan) u Salonu, a drugi (Maksimijan) u Lukaniju*“¹.

3. Eutropii Breviarium: „*Dijoklecijan je kao privatni čovjek u villi, koja je blizu Salone, proveo starost u krasnoj dokolici*“².

4. Theophanes (566—581): „*Te godine ozlovoljeni povukoše se u privatni život i odrekoše se prijestolja Dijoklecijan i Maksimijan Herkulij. A Dijoklecijan je kao privatni čovjek živio u svom rodnom gradu Salonu u Dalmaciji*“³.

5. Zonaras (oko XII. vijeka): „*Pošto su se obojica sporazumno istoga dana, Dijoklecijan u Nikomediji, a Maksimijan u Milanu, odrekli vlade, to je onaj živio u Salonu Dalmacije, koja mu je bila rodnim gradom, a ovaj u Lukaniji*“⁴.

6. Ima još jedna vijest iz djela mučeništva sv. Marcela pape (V.—VI. vijek), koja kaže ovako: „*Dva mjeseca kasnije (iza kako je ozdravio od teške bolesti), otišao je Dijoklecijan August u Dalmaciju te je ondje mučen od bolesti sastavio oporuku, učinio svoje sinove subaštinicima i umro*“⁵ Kako je poznato, Dijoklecijan nije imao sinova, nego samo jedinicu kćerku Valeriju, ženu Galerijevu. Ovdje spomenuti sinovi subaštinci ili su nasljednici njegovi u carstvu Caesari Konstancij Chlor i Maksimijan Galerij, koji su iza Dijoklecijanove odreke postali Augusti, kako je opazio Farlati (II. str. 510), ili su vjerojatnije Galerij August i njegov Caesar Daza.

Po nekim posljednjim piscima Dijoklecijan se je povukao iza odreke u svoju villu nedaleko Salone, da u dokolici sprovede starost, a u jednoj se vijesti spominje, da se je tamo bavio gojenjem povrća. Iz toga neizravno izlazi, da je on i umro u toj villi i u svojoj palači. Nitko bo ne će ustvrditi, da je on već star i iznemogao otišao umrijeti drugamo. Moći će se prema gornjim vijestima, od kojih su neke pisane kratko vrijeme iza njegove smrti, stalno reći, da je on umro u svojoj palači u Spljetu.

* * *

Iza smrti Dijoklecijan bje pokopan u svojem mauzoleju, današnjoj prvostolnoj crkvi sv. Dujma u Spljetu (sr. sl. 92—96). Da je današnja stolna crkva u Spljetu bila sagrađena za Dijoklecijanov mauzolej, a da je krstionica sv. Ivana bila Dijoklecijanova kućna kapela, to je bilo već drugdje dokazano⁶.

Saberimo u kratko i popunimo dokaze u prilog ovomu mišljenju, koje je općenito prihvaćeno od svih arhitekta i arheologa, koji su se zadnjih desetljeća bavili i proučavali ovu palaču:

¹ Eutropii breviarium ab urbe cond. u Mon. Germ. hist. auct. ant. II. str. 166. *Concesserunt tunc Salonas unus (Diocletianus) alter (Maximianus) in Lucaniam.*

² Isto, str. 168. *Diocletianus privatus in villa, quae haud procul a Salonis est, praeclaro otio senuit.*

³ Theophanis chronographia I. str. 13. ed. Bonn. *Hoc anno Diocletianus et Maximianus Herculi ex animi vaecordia privato habitu resumpto deposuerunt imperium. Et Diocletianus quidem Salonae patria civitate Dalmatiae privatus agit.*

⁴ Zonaras annales XII, 32, str. 618 ed. Bonn. *Cum autem ambo eodem die imperio se ex*

composito abdicavissent, Diocletianus Nicomediae, Maximianus Mediolani, ille Salonis in Dalmatia, quas patriam habebat, hic in Lucania vitam agit.

⁵ *Post menses duo ambulavit Diocletianus Augustus ad Dalmatias ibique aegritudine fatigatus fecit testamentum et cohaeredes fecit filios suos et mortuus est.* Acta Sanctorum 16 ianuarii str. 372; sr. Farlati II. str. 391., 510. Hunziker, n. dj. str. 197. Liber pontificalis, u kom je život sv. Marcela, potječe iz V.—VI. vijeka. Sr. izdanje Duchesne-ovo str. XXXIV.

⁶ Jelić u Ephem. Spalat. g. 1894. str. 2. i sl., tab. V. Vodja po Spljetu i Solinu 1894. str. 92.

Sl. 95. Mauzolej cara Dijoklecijana (stočna crkva spljetska) uz zvonik građen od XIII. do XVIII. vijeka, popravljan g. 1890—1908.

1. Najstariji pisac, koji se izravno bavi ovim spomenikom, jest Konstantin Porfirogenet (g. 949.), koji zove sadašnju stolnu crkvu sv. Dujma u Spljetu grobnicom Dijoklecijanovom: ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Δόμνου . . . ὑπερ ἴν κοιτῶν τοῦ αὐτοῦ βασιλέως Διοκλητιανοῦ (*templum scti. Domnii . . . quod cubiculum erat eiusdem imperatoris Diocletiani*)¹. No κοιτῶν, cubiculum znači soba za spavanje, ali spavanje vječno, a nipošto za danje ili noćno počivanje. U značenju groba, grobnice, mauzoleja, riječ κοιτῶν dolazi i u grčkim natpisima².

Dakle najstarija predaja sačuvala je spomen izvorne svrhe ove zgrade. Adam Parižanin, koji je u XI. vijeku sastavio životopis sv. Dujma³, prvi je nazvao ovaj spomenik *templum olim Iovi dicatum*, pa agijografi i kasniji pisci uzimlju iz njega opetujući: *templum quod ibi erat Iovis Olympici nominatum*⁴. Tako i spljetski kronista Toma († 1268.) zove ga *templum Iovis*⁵, a spljetski pjesnik Marko Marulić († 1524.): „*templum Iovi quondam sacrum*“⁶. Ovaj je naziv uistinu pravi, ali je jednostrano tumačen. Carski i vjerski predikat Dijoklecijanov jest Iovius (sin Jupitra), a taj predikat je prešao kasnije na cijelu njegovu palaču, ko što i na mauzolej, koji se izvorno najprije zvaše *templum* ili *heroum Iovii*, odakle u srednjem vijeku nastade naziv *templum Iovis*⁷.

2. Današnja stolna crkva nije mogla biti hram: ni Dijanin ni Kibelin, kako su ustvrdili neki moderni pisci, slabo tumačeći reljef na frizu u nutrini crkve između prvoga i drugoga reda stupova. Na Peutingerovoj karti⁸ (sr. sl. 79) — na mjestu današnjega Spljeta imade samo raskršće između *Salone*, *Epitiuma* i *Ad Dianam* (rt Marjana pokraj Spljeta); svi ti položaji od jednake udaljenosti od 4 *millia passuum* od raskršća, gdje stoji pisano *Spalato*.

Na rtu Marjana nadeno je starinskih ruševina⁹, vjerojatno ostataka svetišta Dijane, koji je također označen na Peutingerovoj tabli. Neki proučavatelji domaćih starina vidješe na spomenutom frizu u nutrini stolne crkve samo lovske prizore, te ih staviše u savez sa nedalekim svetištem Dijaninim, i tako nazvaše mauzolej Dijoklecijana hramom Dijaninim¹⁰. Na mjestu, gdje je Spljet, nije mogla Peutingerova

¹ Constantinus Porphy. de admin. imp. c. 29, 92, str. 137 ed. Bonn.

² Böck, Corp. inscr. Graec. 3278, 5530.

³ Thomas Archid, Histor. Salonit. Ed. Rački c. 16. Farlati, I. str. 406. stup. 1., str. 419. stup. 2.

⁴ Farlati I. 422. stup. 2. Vodja po Spljetu i Solinu, str. 92.

⁵ Histor. Salon. C p. XI. 34.

⁶ Kukuljević, *Stari pisci hrvatski*, Marko Marulić str. 2. LIII.

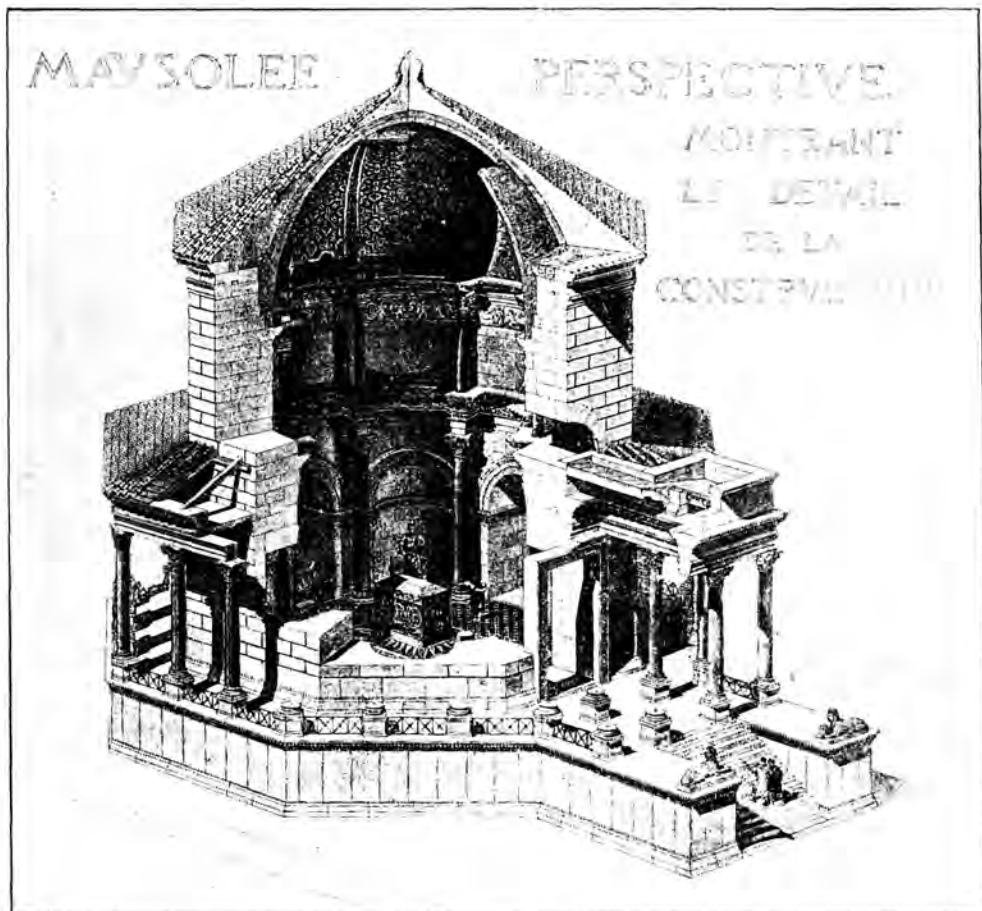
⁷ *Procurator gynaecii Iovensis, Dalmatiae-Aspalato*. Sr. Seeck, *Notitia dignitatum* str. 150. Vodja po Spljetu i Solinu str. 92 i sl.

⁸ Miller, *Die Weltkarte des Castorius genannt die Peutinger'sche Tafel* Segm. VI. 3.; Idem, *Itineraria Romana* str. 466, 467, 479. Vidi sl. 79.

⁹ Jelić, *Vjesnik hrv. arh. društva* II. g. 1896—97. str. 36. i sl. *Vodja po Spljetu i Solinu* str. 218.

¹⁰ Lanza u raspravi „Palazzo di Diocleziano“ Trieste 1855. bio je sklon mišljenju, da je sadašnja stolna crkva bila mauzolej. Na str. 18. piše: „Nè forse fuor di ragione sarebbe il supporre, che questo tempio venisse a Giovio (t. j. Dijoklecijanu) intitolato e destinato a contenerne le spoglie mortali, qual mausoleo sacro ad un semidio“. Ali g. 1888. u brošuri: „Sopra il restauro dell'antico tempio di Diocleziano in Spalato convertito in Chiesa Cattedrale“ Treviso 1888. i kasnije u jednom članku u „*Ateneo Veneto*“ 1891. (XV.) pod naslovom: „Mistificazioni negli antichi monumenti, con particolare riguardo a quelli in Dalmazia“ str. 294—318, očito zaboravljajući, što bješe napisao trideset godina prije, obara se protiv natpisa (str. 297) po njemu „apokrifna“, što bi bio g. 1885. postavljen samovoljno na unutrašnji nadvratnika stolne crkve u

karta sadržati drugo osim raskrižja, jer se ova karta u svojoj izvornoj prvobitnoj formi osniva na Korografiji Agripe (um. 12 po K.)¹, kad nije još bilo Dijoklecijaneve palače, nego valjda seoce imenom Spalato ili Aspalathos.

Sl. 96. Unutrašnjost mauzoleja cara Dijoklecijana sa konstruktivnim detaljima i sarkofagom carevim. Rekonstrukcija po Hébrardu u djelu *Le palais de Dioclétien à Spalato*.

Spljetu“, t. j. protiv spomen-ploče postavljene prigodom izvedenog popravka crkve u godinama 1881–85. (sr. Bull. dalm. 1885. str. 81. i 1886. str. 11.), u kojem je stolna crkva nazvana „Olim imperatoris Diocletiani Mausoleum“, pa on ju zove „tempio di Diana, la diva delle caccie“, a krstionicu „monumento sepelrate di Diocleziano“.

¹ Teufel, *Geschichte der römischen Literatur* 6. II. 115.; Pauly-Wissowa, *Realencyklopaedie des kl. Alterth.* s. v.; Ravennas Geographus, str. 309. Položaj Spljeta na ovoj karti

jednostavnim imenom Spalato mora bez dvojbe da je uzet iz starijih zemljopisnih karata, na pr. iz Korographije Agrippine. Na ovoj nije mogla biti označena palača Dijoklecijanova, jer još ne postojaše. Da je ovaj položaj Spljeta uzet iz kasnijih karata, na pr. iz onih V.–VI. vijeka, na ovim bi se našla označena palača Dijoklecijanova, izgrađena između 295. do 305. po K. Sr. Detlefsen, *Ursprung, Einrichtung und Bedeutung der Erdkarte Agrippas u. Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie von Sieglin* sv.

3. Današnja krstionica sv. Ivana u Spljetu nije mogla biti Dijoklecijanov mauzolej, kako su ustvrdili neki domaći pisci¹. To je pravi hram hexastylos prostylos in antis (sr. sl. 97—99.), bez obzira za sada, je li bio posvećen Jupiteru ili Eskulapiju. Najveći dio grčkih i rimskih hramova imadijahu ovaj oblik četverokutan. Bio je okružen na propisanu daljinu dvorom, sličnim svetoj porti, temenos grčkih i rimskih hramova. Ako je položen od istoka prema zapadu protiv općenitoga pravila grčkih i rimskih hramova, ta nepravilnost je posljedica položaja mauzoleja od zapada prema istoku². Ovdje se je moralo žrtvovati pravilo simetriji cjelokupne zgrade. Hram je služio za svetište palače. Ako je to hram, kako jest bez dvojbe, onda nije lako ustvrditi, da je u palači postojao još jedan hram, a da je to današnja stolna crkva³. Ova potonja je morala imati drugu svrhu, pogrebnu, to jest mora da je bila određena za mauzolej.

Pošto je Dijoklecijan umro u Spljetu, morao je biti pokopan negdje u svojoj palači, a gdje nego li u mauzoleju, jer se ne može ustvrditi, da je poslje smrti prenesen i zakopan drugdje⁴, ili na pr. u jugozapadnoj kuli palače, kako je neki

3. str. 113, 117. Za dokaz ove naše tvrdnje evo primjera. Na istoj Peutingerovoj tabli Epetium je označen sa tri zgrade (horrea?), dočim Salona sa dvije. Dakle Epetium bijaše veći od Salone. To je bilo istinito pri koncu republike ili prvih desetljeća carstva, kada Epetium, grčki Ἐπέτιον, bijaše važno mjesto sa trgovačkog gledišta, luka i transitno tržište za samu Salonu, kad se je ova počinjala dizati. Da je auktor Peutingerove karte imao pred očima karte V.—VI. vijeka, bio bi postavio na mjesto Spljeta palaču Dijoklecijanovu a ne jednostavno raskrižje. Dokaz je i to, da je sastavljač imao pred očima kronographiju Agrippinu, na kojoj u prvom vijeku doistine na mjestu, gdje je Spljet, nije bilo nego raskrižje.

¹ Lanza, Dell'antico Palazzo di Diocleziano a Spalato, Trieste 1854. str. 13.; Isti u „Ateneo Veneto“ 1891. str. 297.; Dević, Can. Giovanni: Al primo Congresso di archeologia cristiana in Spalato, doveroso e cordiale saluto dal Capitolo della Cattedrale di Spalato 1894. Duomo di Spalato str. 7. Sr. Bull. dalm. 1905. str. 33.

² Niemann, str. 80 i d.; Hébrard-Zeiller str. 100 i d.

³ Proculiano Antonio, kančelir općine spljetske u svojoj Oratione, tiskanoj u Mlecima 1567. a pretiskanoj u *Commissiones et relationes venetae* sv. III. 197—233, prvi je u Dijoklecijanovoj palači zamislio četiri hrama, te na str. 29 retro piše: *Dentro esso palazzo erano quattro bellissimi templi, l'uno della dea Cibele, madre detta degli anticamente creduti Iddij dalla parte Meridionale, l'altro di Venere*

da Settentrione, terzo di Giove, per noi dapoi alla sempre Vergine et gloriosa del vero et uno Dio Madre, et a San Domnio nostro protettore sacrato da Oriente, e quarto di Giano dalla parte Occidentale, Capella di San Giovanni detto et fatto di poi, il primo al secondo, il terzo al quarto opposti . . . perchè il primo in figura spherica o circolare (t. j. Vestibul palače vulgo nazvan Rotonda), il secondo angulare hessagona (vjerojatno misli na vestibul Porta Aurea, koja bješe zatrpana zemljom do g. 1856., kad ju dade otkopati okružni predstojnik conte G. Buratti) il terzo ottangula (današnja stolna crkva), il quarto quadrata (krstionica) erano fabbricati.“ Ista se pogreška opetuje u jednom spisu iz g. 1685., sr. Jelić, Raccolta di documenti u Bull. dalm. 1894. str. 42. Jasno je, da je jedan samo od svih ovih tobožnjih hramova bio u istinu hram, t. j. krstionica. Sr. Hébrard-Zeiller str. 69. I neki kasniji pisci, kao na pr. Spon i Wheeler, Voyage de Dalmatie itd. Amsterdam 1689, vol. I. str. 25. zamišljaju više hramova u Dijoklecijanovoj palači.

Načelno nije isključena mogućnost, da je u rimskim Castra — a palača Dijoklecijanovna ima ovaj oblik — bilo više hramova ili svetišta. U rimskom taboru u Lambaesis u Africi bila su dva hrama, ali treba razlikovati rimski tabor od Dijoklecijanove palače. Ova je imala doduše oblik tabora, ali je služila posve drugoj svrsi.

⁴ Imade u povijesti, i ako rijetkih slučajeva, da je koji car iza smrti prenesen i pokopan drugdje. Na pr. Antoninus Pius, umro g. 161. kod gradića Lorium u Etruriji, prenesen je

Sl. 97. Pročelje bogomolje cara Dijoklecijana (sada krslijonica Sv. Ivana).
Sadašnje stanje.

ustvrdio, ili u debljini perimetralnoga zida mauzoleja povrh glavnih ulaznih vratiju, kako je ustvrdio prije trideset godina neki Splječanin.

4. I arhitektura spljetske crkve dokazuje, da ova zgrada bješe mauzolej, a ne hram. Ona vanjski sačinjava oktagon, okružen peripterom od 24 stupa, a pred njim je atrij ili prostasis sa prilaznim stubištem. I on je okružen svetom ogradom ili temenos-om, jer bijaše istodobno i mauzolej i hram poluboga Jovius-a, Dijoklecijana. Nema poznatih ni grčkih ni rimskih hramova okružna oblika posvećenih Jupiteru. Vjerske zgrade okružno-oble ili okružno-uglaste obično su posvećene telurskim božanstvima, osim ako su mauzoleji¹. U nutrini pak je stolna crkva u Spljetu okružna ćelija, sa četiri poluovalna izdupka i četiri pravokutne udubine, te je analogna u nutrini sa mauzolejem Romula, sina Maksencijeva u blizini njegova cirkusa u Rimu: sa mauzolejem Jelene, majke Konstantinove, sada „Tor Pignattara“, te onomu „Tor de' Schiavi“, jedan i drugi u Rimu². Po arhitekturi se približava mauzoleju Konstance, kćeri Konstantinove (crkva sv. Konstance) u Rimu istodobno i krstionica i mauzolej, gdje se vide poprsja Konstantinovih sinova, koji bjehu ovdje pokopani³; približuje se mauzoleju Teodorikovu u Ravenni⁴, mauzoleju Konstantina Velikoga u Carigradu i oktagonu u Hierapolisu⁵. Sličan je mauzoleju Augusta na Martovu polju⁶ i Hadrijanovu (Castel Santarcangelo) u Rimu⁷.

Govoreći o rimskim mauzolejima, Durm veli (str. 774—5): „Samo veliki i najveći među rimskim carevima sjećaju se monumentalnih spomenika podignutih od moćnih vladara, koji su ih pretekli, a koji spomenici bjehu određeni da ovjekovječe uspomenu njihove osobe i njihovih djela, te javljaju budućim pokoljenjima njihovu slavu. Ovi rimski carevi ne htjedoše zaostati u ničemu za njihovim predšasnicima. Što je mogao učiniti jedan Alyattes, jedan Porsenna, jedan Mausolos, što su mogli uraditi egipatski dinaste, zar da to bude uskraćeno mnogo moćnijim rimskim imperatorima?“ „Sa velikim novčanim sredstvima sagradi god. 28. pr. Kr. car August na Martovoj poljani svoj mauzolej. Car Hadrijan sagradi još velebniju od ove grobnice svoju Moles Hadriani, današnji Castel Santarcangelo na obali Tibera. Ovaj spomenik, dovršen od Antonina Pija g. 139. pr. Kr., bje podignut od Hadrijana za se i svoje nasljednike. Svi carevi rimski do Karakalle (g. 217. po Kr.) bjehu ovdje pokopani zajedno sa članovima njihove dinastije (str. 778—79). Od drugog vijeka ovamo nadgrobni spomenici imadu oblik hramova. Domicijan sagradi na Kvirinalu templum gentis Flaviae, gdje je ćelija služila za kapelu ili spomen-portik, a podgrada za

u Rim i pokopan u mauzoleju Hadrijanovom, jer ga ovaj bješe posinio. K tome Lorium nije bio daleko od Rima, same dvije miije na zapadu po via Aurelia. Ali se ne dade lako zamisliti prenos Dijoklecijanova tijela iz njegove palače u Spljetu u koji drugi grad, na pr. u Nikomediju, u Rim ili u Milan. Nijedan pisac nema o tome nikakova spomena.

¹ Zeiller, Les monuments itd. str. 206; Hébrard-Zeiller n. dj. str. 70.

² Durm, *Die Baukunst der Römer* str. 772—81, slike 855—864.; Nibby-Porena, *Guida di Roma*, str. 167, 451; Hébrard-Zeiller, str. 76. 173.

³ Durm, str. 776—77, sl. 860—61; str. 779; Nibby-Porena, str. 192; Wulf O., *Die altchristliche Kunst* I. str. 246.

⁴ Ricci, Ravenna u „L'Italia Illustrata“, str. 21. i sl.

⁵ Egger R., *Die Begräbnisstätte des Kaisers Konstantin u Jahreshefte des Oesterr. archaeol. Instituts* Bd. XVI. str. 212 i d.

⁶ Durm, str. 775; Nibby-Porena, str. 244.

⁷ Nibby-Porena, str. 359; Durm, str. 775, 768—9, sl. 851, 852.

grobnicu, gdje se smještavaju sarkofazi i pepelne urne. Natpisi i kipovi resijahu vanjsku stranu“. . . „Čelijama hramova četverokutnim i pravokutnim pretpostavljaju se nadgrobni spomenici višekutna i ovalna oblika, t. j. prevladuje ovalno-kružna forma. Građevni ostaci u Tivoliju, t. z. templum Tussis i Tor de' Schiavi kod Rima o tom svjedoče. Ova građevna misao ističe se mnogo jače na Dijoklecijanovu mauzoleju u Spljetu, o čijoj podrobnijoj izradbi smo govorili u čl. 25., str. 273.“

5. I one dvije sfinge pred prostazom zgrade vjerojatno dokazuju, da je to bio mauzolej. One moradijahu stajati pred prostazom kao čuvarice ulaza¹. Sfinga svojim enigmatičnim bićem pristaje lijepo grobnom spomeniku². Njih nalazimo pred grobnicama misirskih kraljeva³ i na sarkofazama⁴. Tom svrhom morao ih je arhitekt Dijoklecijanove palače u Spljetu dati prenijeti iz Egipta zajedno sa svim ostalim dekorativnim materijalom za isti⁵.

6. Friz između prvog i drugoga reda stupova u nutrini stolne crkve, na kojoj su lovski prizori, Eroti u lovu, ne odnose se na Dijanu, nego su u svezi sa pogrebnim spomenikom. Eroti u lovu, Eroti sa gobinjama, sa obrazinama ili maskama obiluju na grobnim spomenicima. Sarkofazi na kojima su Eroti sa gobinjama i vijencima, sa kojih visi voće, grožđe itd. sačinjavaju posebni tip sarkofaga (Guirlanden-sarkophage), koji su veoma rašireni po grčkom istoku⁶. Potpunu analogiju sa našim frizom nalazimo na mozaicima mauzoleja sv. Konstance u Rimu, gdje su i poprsja ondje pokopanih sinova Konstantinovih opkoljena brojnim figurama Erotu u različitim pozama. Lov Erotu je obljubljen sujet na grobnim spomenicima Grka i Rimljana. S druge strane Eroti sa gorućim bakljama, kao na našem frizu, gobinje sa obrazinama ili maskama, a osobito portreti u vijencima sa vrpcama ili medaljonima spadaju isključivo k pogrebnim sujetima, a veoma su česti na sarkofazima⁷. I baš na kraju četvrtoga i na početku šestoga odsjeka ovoga friza, t. j. povrh četverokutnog glavnog izdubka mauzoleja, naprama glavnim ulaznim vratima, posred dvaju vijenaca sa vrpcama, svaki držan po dvama Erotima, vidimo dva poprsja, od kojih jedno s krunom, t. j. ono u šestom odsjeku. Jedno poprsje predstavlja ženu, drugo čovjeka odjevena u togi, sa vijencem na glavi, kakovi se obično vide na glavama istočnih kraljeva. U ovim poprsjima vide arheolozi portrete supruga, koji su imali biti pokopani u mauzoleju, t. j. cara Dijoklecijana i njegove žene Priske (sr. sl. 100). Arhitekt, koji je između 295—305. gradio palaču i u njoj mauzolej za carske su-

¹ *Bull. dalm.* 1908. str. 99; Vodja po Spljetu i Solinu 85.

² Baumeister, *Denkmäler des klass. Alterthums* III. s. v. Sphinx, str. 1688. „Diese Sphinx ist nun auch die der Griechen, welche schon in den Gräbern von Mykenai und Sparta als kleine dekorative Relieffigur erscheint (Vgl. *Athen. Mitt.* II. 265 ff.; IV. 45 ff.) *Bull. dalm.* 1910. str. 175. „Die Sphinx als Todesdämon“ u Roscherovu *Lex. der Myth.* IV. 1366, 1370; Sr. *Jahrb. des kais. deutsch. Archaeol. Instituts* B. XXIX. (1914) str. 244.

³ Perrot et Chipiez, *L'histoire de l'art dans l'antiquité*, T. I. *L'Égypte* str. 379, sl. 218.

⁴ Reinach, *Repertoire de la statuaire grecque*

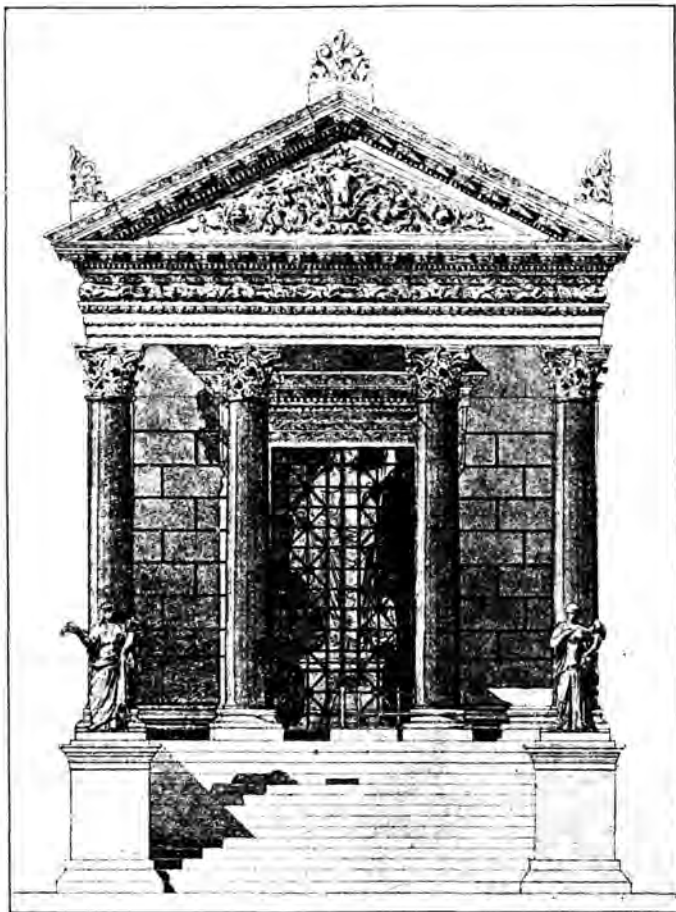
et romaine Tom. II. Vol. II. str. 708.: „Sphinx funéraires trouvés en Gaule“; *Idem*, *Repertoire des Reliefs grecs et romains*, Tom. I. str. 410, 489; II. str. 173, 405; III. str. 111, 388.

⁵ *Bull. dalm.* 1908. str. 99; 1903. str. 91 i sl.

⁶ Altmann W., *Architektur und Ornamentik der antiken Sarkophage* str. 61. Sr. *Jahreshefte des k. k. Oesterr. Arch. Inst. Wien.* Bd. XVII. (1914) str. 133 i d.; str. 114.

⁷ Reinach, *Repertoire des reliefs grecs* itd. I. str. 384; II. str. 98, 171, 173, 198; III. str. 72, 107, 111, 118, 158, 169, 252, 254, 258, 327, 339, 368. Conze, u spomenutom Niemannovom djelu str. 114.

pruge, nije mogao predvidjeti, da nesretna žena Dijoklecijanova ne će doći nikada u Aspalathos, da ne će tu umrijeti, nego da će biti pogubljena u Solunu (314—315), kako smo gore spomenuli. Da utvrdimo ovo mišljenje opažamo, da posred trećeg odsjeka lijevo dolazi Hermesova glava, krilata, te ovdje predstavlja Merkurija Psychopompos-a, t. j. vodiča duša u Hades¹, i time se označuje jasno svrha cijele ove zgrade.

Sl. 98. Pročelje bogomolje cara Dijoklecijana (sada krstionica sv. Ivana). Rekonstrukcija arh. E. Hébrarda u djelu *Le palais de Dioclétien à Spalato*.

„Jedno od tih mjesta jest sredina III. odsjeka naprama pobočnim vratima, gdje vidimo mladenačku glavu Hermesa, označenu krilima. Drugo je mjesto IV. odsjek br. 3, a treće je VI. odsjek br. 1, oba postavljena simetrično naprama glavnim

Na kraju ovoga razmatranja korisno je, ako donesemo mišljenje odličnog arheologa pok. prof. Conze-a o ovom frizu²: „Majstori toga friza u nutrini crkve, radi tame, koja vlada u visini mauzoleja, gdje su reljefi, nisu se potrudili, da ih izvedu u detaljima, nego da prikažu oku gledaoca odozdola nešto krupnijega, te su se ograničili na izvedbu figura u visokom reljefu, tako da se istaknu sa pozadine velikom sjenom. Što su jasnije i detaljnije izradili alke, utrke, lovove, Erote sa vijencima, maske za ispuniti praznine, sve ovo spada u krug reljefnih predstava za sarkofage, kako je to bilo dokazano u *Vodji po Spljetu i Solinu* str. 89 i sl. sa ostalim dokazima njihova pogrebnog značenja.“

„Samo na tri mjesta tri reljefa osobito su istaknuta i markirana, te padaju u oko, jerbo su uokvirena u ovalnom vijencu.“

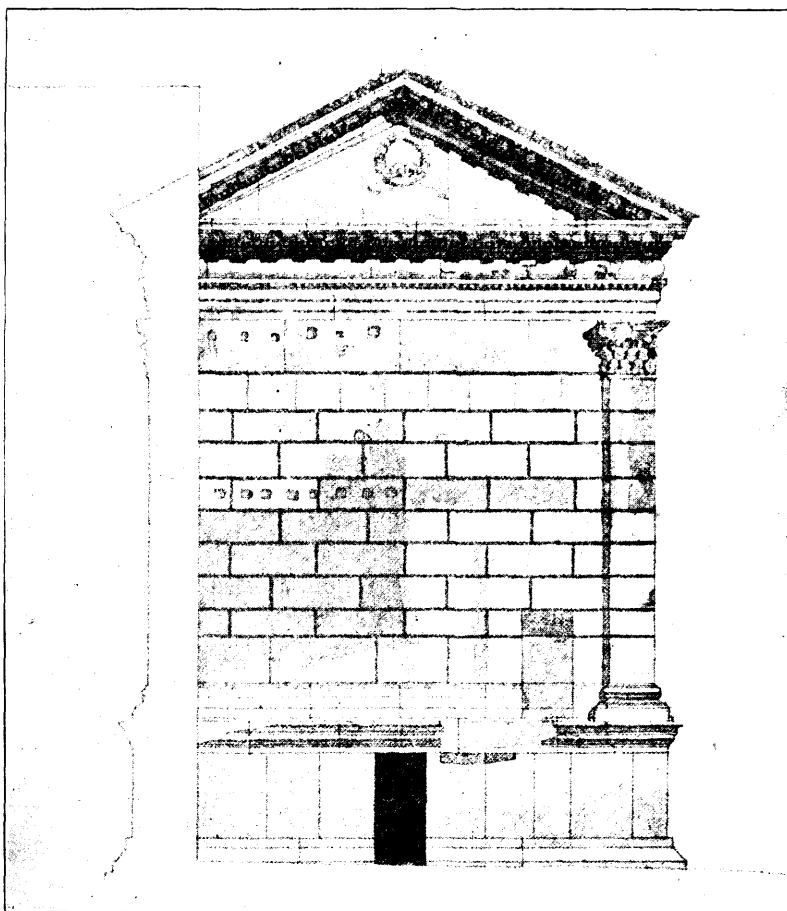
¹ Roscher, Lexik. der gr. u. röm. Myth. s v. Hermes, str. 2374; Preller, Griech. Mythol. I. Aufl. str. 253.

² Niemann, n. dj. str. 115, tab. VI. 1. Sr. *Vodja po Spljetu i Solinu* str. 91; Hébrard-

Zeiller, Le palais ecc. str. 88, 93; Bull. dalm. 1914. str. 139; Zeiller, Les monuments chrétiens du Palais de Dioclétien a Spalato (Bulletin d'ancienne littérature et archéologie chrétienne, 15 juillet 1911 Paris), str. 204 i d.

ulaznim vratima, gdje se vide dva poprsja čovjeka i žene, bez dvojbe dva portreta. Radi površnosti izradbe i nepristupnosti k njima, da ih se može potanje ispitati, usprkos svim pokušajima, da ih se poblize označi, to nije moguće. Fotografski snimci su nešto jasniji od slika na tab. XXII. i XXIII.“ (sr. sl. 100).

„Nu stoji činjenica, da na frizu, na osobitom mjestu posred dekoracija pogrebne naravi, imademo portret muža i žene i glavu Hermesa, vodića duša u podzemni svijet, psychopompos. To se nalazi u zgradi, koja cijelom svojom arhitektonskom uredbom odgovara rimskim pogrebnim zgradama jednostavnijim i plemenitijim, kao što i Teodorikovu mauzoleju u Ravenni. Dakle moramo u ovim slikama iščekivati portrete pokojnika pokopanih ovdje. Pošto pak ova zgrada stoji u monumentalnoj palači Dijoklecijanovoj, pošto se pak ona, kako je dobro opazio Lanza, zove

Sl. 99. Stražnja strana bogomolje cara Dijoklecijana (sada krstijonica sv. Ivana). Sadašnje stanje.

po predaji sačuvanoj u Porfirogenetu (De adm. imp. c. 29. str. 92) κατοῶν τοῦ βασιλέως Διοκλητιανῶ (cubiculum imperatoris Diocletiani), za to je naravno očekivati ovdje portrete Dijoklecijanov i njegove žene. Ova imena su dana već u Ephemeris Spalatensis (1894) i u Vodji (1894). Ali, kako je već ovdje rečeno i kako mi to potvrđuju prijatelji numizmatičari uz poredbu sa Dijoklecijanovim novcima ne pruža nikakove sličnosti niti u kosi za tu tvrdnju. Usprkos tomu mi pri istoj moramo ostati.

G. Frano Juraschek, kandidat za povijest umjetnosti i privremeno u g. 1916. dodijeljen pokrajinskom konservatorijalnom uredu u Spljetu, u dva je navratka, po našoj želji, popev se na ljestve, pregledao ova dva portreta te nam je ovo izvijestio :

„Nema dvojbe, da na crtama dvaju portreta imade osobnih elemenata, osobito na glavi žene. Mjere uzete na glavi žene odaju značajnu širinu nosa, jednaku njegovoj dužini, naprama veoma uskim ustima, koja su pak toliko duga koliko su udaljena od nosa. Ta je dakle duljina osobito velika. Oblik čela je gotovo trokutan, jednake visine kao i nos, a dvostruko širok. Karakteristična je forma na trokut, kao timpanon, obrva visokih i jako isticanje donjih trepavica.“

„Oblik glave je ovalan, a kosa je obrađena do vrata. Ovi karakteristični detalji ne nalaze se na drugim glavama (t. j. na Erotima i maskama), ali se nahode gotovo jednaki na maski neposredno na lijevoj strani od žene.“

„Na portretu čovjeka crte su naprotiv neizvjesne. Ovdje upada u oko naprama drugim glavama četverokutni oblik lica, vlasi strižene upravno transversalno na nisko čelo, koje slijede do dna reljefa, a da nisu spojene sa bradom, osim toga četverokutni rez očiju na mjesto običajnog oblika bajame. Ostalo, t. j. širina ustiju i nosa gotovo jednaka, a ove širine malo manje od dužine nosa, dočim je njihova međusobna udaljenost mnogo manja i nema nikakova traga bradi, sve su ovo oznake koje se približuju tipu Erota i maska, koji se opetuju na frizu.“

„Kako je već rečeno u „Vodji“ i kako reče Conze, nužno je po vanjskim razlozima staviti dekoraciju friza u savez s Dijoklecijanovom obitelji, ali crte čovječje glave, u koliko se iz ovih načelno može povući zaključak, ne dozvoljavaju, da se u njoj vidi portret carev: jer fali brada, koja se nalazi na svim Dijoklecijanovim novcima (sr. Cohen-Monnaies imperiales str. 412—483), za tim jer je malo istaknuta individualna strana, dočim je to bolje uspelo u portretu žene.“

„Trebalo pak istaći, da na cijelom frizu nije radila jedna ruka, nego imade tragova mnogih i u tomu možemo naći uzrok u razlici izradbe dviju glava.“

„Valjda nije bez temelja hipoteza, da se je carev portret nalazio na kamenom komadu u sredini odsjeka između dvaju opisanih portreta, koji je kamen bio dijelom odsječen a dijelom maknut odanle, kad se je g. 1601. ondje otvorio prozor, da se rasvijetli propovjedaonica. (Vodja po Spljetu i Solinu str. 90). Za ovu hipotezu govorio bi centralni položaj kamena odavle dignuta u ovoj strogo simetričnoj kompoziciji (Conze-Relieffolgen IV.—VI.) i udaljenje dvaju portreta desno i lijevo od okvira središnjega prema središnjoj točki čijeje kompozicije, t. j. prema suponiranom Dijoklecijanovom portretu u mjestu sadanjega prozora. To udaljenje se može tek onda razumjeti, kad bi na mjestu sadanjega prozora bila kakva simbolička ili dekorativna predstava. Valjda muška glava na desno predstavlja kojega mladog člana Dijoklecijanove dinastije bez brade, ali je teško reći, tko bi taj mogao biti.“

Ovoj konstataciji g. Jurascheka nadodajemo, da Dijoklecijan ne imadijaše sinova, prema tomu ni izravnih nasljednika niti posrednih niti neposrednih, a da bi se moglo misliti, da je u ovoj glavi prikazan koji od njegovih nasljednika ili baštinka na prestolje. Osim toga glava ne naliči na nijednog od njegovih nasljednika izravnih ili neizravnih, t. j. niti nasljednicima dijarhije niti tetrahije, kako ih poznamo po novcima.

Jelić veli u Ephemeris Spalatensis str. 3. br. 3. Tabl. IV. sl. 3, da se je u ovom središnjem odsjeku nalazio orao, simbol apoteoze carske, ali to nam se ne čini vjerojatnim. Orao, o komu on govori, imade sve oznake sredovječne radnje.

Da se u ovim medaljonima imade tražiti portret Dijoklecijanov i njegove žene Priske, uvjereni su i prof. Zeiller (str. 204) i prof. Dr. Delbrück, prvi tajnik

njemačkog arheološkog zavoda u Rimu, kako nam je blagohotno priopćio pismom od 1./XI. 1913. iz Rima sveuč. prof. bečki Dr. Kubitschek.

Nego još u XVII. vijeku u spljetskom pučanstvu vladalo je mišljenje, da od ovih dviju glava jedna prikazuje Dijoklecijana. Ovu je predaju zabilježio francuski putnik Spon¹.

* * *

Lanza u svim svojim djelima² ističe, da je vijenac uklesan u reljefu na timpanu stražnjega pročelja krstionice, pogrebni vijenac, „corona laurea funeraria“,

Sl. 100. Poprsje cara Dijoklecijana (1), žene mu Priske (2) i Hermesa (3) u frizu između prvoga i drugoga reda stupova u nutrini spljetske stolne crkve.

¹ Spon et Wheeler, Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grece et du Levant, Lyon 1678, Tom. I. str. 101; „Entre le cul de lampe et cette galerie il y a une frise chargée des differens animaux, de festons, de mascarons, et de quelques têtes, que le gens du pays entêtent du nom de Diocletian, prennent pour des têtes de cet Empereur“. Isto mnijenje, da je naime u ovom frizu glava cara Dijoklecijana, čita se i g. 1803. u *Itinerario italiano ossia descrizione dei Viaggi per le strade più frequentate alle principali Città d'Italia con aggiunto il nuovo viaggio dell'Istria, Dalmazia*. Milano 1803 p. 166. Prof.

Ch. Diehl u svojem djelu „*En Méditerranée*“, Paris 1901. str. 18., dotično u *Bull. dalm.* 1900. Prilog 57. str. 12. nije sklon ovom mišljenju, koje pripisuje „mjesnim arheolozima“. No kako se vidi iz dosada iznesena, ovo mišljenje nije samo „mjesnih“ nego i „svjetskih arheologa“, kao što je Conze, i kako se čini i nekih njegovih starijih sunarodnjaka, kao Spon. Hébrard-Zeiller, str. 92. naprotiv su skloni ovom mišljenju.

² Lanza, Palazzo di Diocleziano str. 15. tabl. X.; Isti, *Mistificazioni* str. 299.; Isti, *Sopra il restauro* str. 11.

i odatle izvodi, da je ova zgrada Dijoklecijanov mauzolej (sr. sl. 99). Jelić pak veli, da je hrastov vijenac¹, i prema tomu da je simbol Jupitra. Mi naprotiv u ovom vijencu, koji nam se također čini lovorov, vidimo prostu dekoraciju, da ne ostane posve prazan stražnji zabat ili timpan zgrade. Takovi se vijenci bez razlike nalaze u timpanima pogrebnih i zavjetnih natpisnih ploča kao jednostavna dekoracija, bez ikakova aluzivnoga značenja².

Kad bi se pako imalo suditi po vijencu u timpanu, komu je bio posvećen ovaj hram, mislimo, da je bio Jupitru, jer ovo božanstvo nosi ne samo hrastov nego i lovorov vijenac³. No kao što ovaj vijenac nema po nami nikakova aluzivnoga značenja za svrhu hrama, tako ga nemaju ni figure na bapcima ili mensolama arhitrava nadvratnika nad ulaznim vratima, koje predstavljaju dva Tritona, Helija, Herkulovu glavu, orla, glavu čovjeka i dvije Viktorije⁴, a svi su bez ikakova aluzivnog značenja za samu zgradu.

Pojedine figure možda bi mogle imati same po sebi aluziju na značaj i na svrhu zgrade, na pr. Helios bi mogao imati sveze sa štovanjem sunca sa strane Dijoklecijanove; Herkulova glava mogla bi imati saveza sa štovanjem Herkula i Jupitra sa strane prve tetrarhije; orao, ptica Jupitrova, bi mogla stajati u svezi s ovim božanstvom. Ali sva ova božanstva, ovako razdijeljena uzeta zajedno, nemaju, po našem mišljenju, nikakova značenja. Ona su ovdje postavljena kao puka dekoracija, kako su puka dekoracija glave sa bradama, a liščem mjesto vlasi na bapcima ili mensolama povrh Porta Aurea⁵.

* * *

Gori smo rekli, da je gotovo svejedno, komu je ovaj hram bio posvećen, da li Jupitru Kapitolinskom ili Eskulapiju, samo neka se priznade, da je u istinu hram. Pisci, koji hoće, da je Dijoklecijanov mauzolej hram Jupitrov, drže, da je ova zgrada t. j. sadašnja krstionica bila svetište posvećeno Eskulapiju. Ovo bi mišljenje valjda bilo opravdano, kad bi bila osnovana hipoteza, koja hoće, da je oktogonska zgrada Jupitrov hram. Poslije bo Jupitra Dijoklecijan je imao za Eskulapija najveće štovanje. U njegovim termama u Rimu bijaše kapela posvećena Eskulapiju⁶. U carskim kamenolomima u Srijemu Dijoklecijan je dao izraditi god. 308. jedan kip ovoga božanstva⁷. Ako je pak istina, što se općenito drži, da je Dijoklecijan položio carsku čast iz zdravstvenih razloga, naravno je misliti, da se je stavio u svojoj starosti posljednjih godina svoga življenja u palači pod osobitu zaštitu ovoga božanstva.

Dva pisca iz XVIII. vijeka, gore navedeni Petar Nicolini i Lovro Vitelleschi pripovijedaju, da je iz Jupitrova hrama u Spljetu bio prenesen kip ovoga božanstva u muzej palače Cappello u Mletke⁸. Nameće se samo pitanje, iz kojeg od dviju zgrada

¹ Jelić, *Ephemeris Spalatensis* str. 2 i sl.

² Reinach, *Repertoire des reliefs* II. str. 515, 516; III. 31, 151.

³ Mjedeni kipić Jupitrov u arheološkom muzeju u Spljetu (br. 2258 Cat. H. Metalli) nosi na glavi lovor-vijenac. Sr. *Bull. dalm.* 1889. str. 9. A. E. Mitth. 18-8. str. 24.

⁴ Niemann, n. dj. str. 85.

⁵ N. mj. str. 23.

⁶ Jordan, *Topographie der Stadt Rom in Al-*

terthum I. Bd. III. Abth. str. 380. op. 17.; II. Bd. str. 640; Hébrard-Zeiller, n. dj. str. 75.

⁷ *Passio S. S. IV. Coronatorum* ed. p. H. Delehaye u „*Acta SS. novembris dies VIII.* str. 748 i sl.; *Bull. dalm.* 1908. str. 124.

⁸ Nicolini Pietro, *Summarium rerum memorabilium urbis Spalatensis* u Farlati *Illyr. Sacr. T. I.* str. 48.; Vitelleschi Lorenzo, *Descrizione del palazzo di Diocleziano*, citiran kod

bje prenesen ovaj kip, kad i jedna i druga, po raznim mišljenjima, mogaše biti Jupitrov hram? Veoma je vjerojatno, da je bio prenesen iz krstionice. Mauzolej bje pretvoren u stolnu crkvu oko IX. vijeka, dočim je krstionica ovoj svrsi bila namijenjena tek na koncu XIV. vijeka¹. A po prilici u ovo doba (1504—1507) član obitelji Cappello Alvise bješe knez i kapitan Spljeta², te je veoma vjerojatno, da je on dao prenijeti iz Spljeta spomenuti kip u Mletke u svoju palaču. I ovo bi bio jak dokaz, da je krstionica bila hram a ne mauzolej.

Nedavno prof. C. Gurlitt izrekao je posve novo mišljenje o svrsi stolne crkve³, da je naime bila Mitrej. Dijoklecijan zadojen uplivima s istoka, koji su bili općeniti, bio bi pokušao, kao drugi mnogi, spojiti štovanje Mitre sa službenim rimskim bogoštvom u religioznom onda veoma uobičajenom sinkretizmu, pa je radi toga u svojoj palači sagradio hram Mitri, Mitrej, za kult toga božanstva. Hipoteza je genialna i zamamljiva, ali nije prihvatljiva, kako se je već Gurlittu opazilo⁴, jer se sveukupna arhitektura palače protivi ovomu mišljenju⁵.

Poslje svega ovoga možemo zaključiti, da je današnja krstionica hram palače, a današnja stolna crkva Dijoklecijanov mauzolej.

Ako je dakle Dijoklecijan umro u Spljetu, kako smo gore dokazali, morao je biti pokopan u mauzoleju. Slijedeći običaj onoga vremena njegov grob moradijaše biti dragocjen sarkofag od porfira, kao na pr. onaj Konstance, kćeri Konstantina Velikoga, ili Jelene njegove majke, koji se nalaze u *Sala a croce greca* u vaticanskom muzeju u Rimu. Prvi od ovih bje našast u mauzoleju Konstantinovu na via Nomentana, a drugi u mauzoleju Jelene u Tor di Pignattara u Rimu⁶; ili kao onaj Konstantina Velikoga u Carigradu⁷.

* * *

Kao kuriozum iznijeti ćemo još dva fantastična mišljenja o mjestu, gdje bi imao biti pokopan Dijoklecijan u njegovoj palači. Ako se obaziremo na ova dva mišljenja dvaju našinaca, činimo za to, jer su tiskom objelodanjena, a jedno čak otrag tri vijeka.

Tomko Marnavić, koga smo već upoznali kao patvarača jednog natpisa, u jednom svom djelu iznosi čudnu priču⁸, da jedno pedesetak godina prije nego li

Lanze Dell' antico palazzo di Diocleziano str. 11. op. 2.; Vodja po Spljetu i Solinu str. 92; Bull. dalm. 1915. str. 19.; Zeiller, Les monuments str. 210 i d.

¹ Vodja po Spljetu i Solinu str. 119; Bull. dalm. 1895. str. 115. i sl.

² Bull. dalm. 1899. str. 112.

³ Gurlitt C., Denkmäler der Kunst in Dalmatien Ed. S. Kowalczyck. Berlin 1910. str. 7.

⁴ Zeiller, Les monuments itd. str. 204.; Hébrard-Zeiller, str. 78 i d.; Costa, str. 1854.; Bull. dalm. 1909. str. 169.; Thiersch, Neue Arbeiten in Dalmatien u Zeitschrift f. Gesch. d. Architektur IV. 1912, str. 247.

⁵ Hébrard-Zeiller, str. 79.

⁶ Durm, str. 862, 781, sl. 778; Nibby-Porena, str. 419; Wulf, Die altchristliche Kunst. I.

str. 140; Venturi, Storia dell'arte italiana, I. str. 189, 190, sl. 174, 175.

⁷ R. Egger, Die Begräbnisstätte d. Kaisers Konstantin, u Jahreshfte des kk. Oesterr. Archeol. Instit. XVI (1915) str. 313.

⁸ „Unica gentis Aureliae Valeriae Salonitanae Dalmaticae nobilitas authore Ioanne Tomco Marnavitio Bosnensi Archid. Zagrabiensi, Canonico Zagrab. Sicensiq.; Romae 1628 str. 76 i d.

Kao kuriozum, i jer je Marnavićeva knjiga dosta rijetka, donosimo ovdje tu vijest u cjelosti: „*Huius Urbis Palatio Diocletiano succedentis, cum ante quinquaginta annos vna ex turribus Austrum spectantibus, repentino casu, reliquis integris corruisset, intra latissimi muri hiatus inuectum (!) est sarcophagum porphy-*

*

je pisao ovo djelo (dakle oko g. 1578.) srušila se jugozapadna ugaona kula Dijoklecijanove palače, i da je tom prigodom bio našast unutra sarkofag od porfira sa Dijoklecijanovim imenom, a u njemu urna iz parijskog mramora, u kojoj stajaše komad ljudske lubanje ovalnog oblika, poput novca, a s druge strane lik Dijoklecijanov, sa oklopom i kacigom na glavi, dugom bradom, koju je pustio izrasti iza abdikacije poslje nego se povukao u Dalmaciju, slijedeći pri tomu domaći običaj.

Farlati je povjerovao ovim Marnavićevim glupostima ¹, dočim je Lanza ² odbio ovu vulgarnu predaju kao priču bez kritične podloge ³.

reticum antiquae artis, Iuvis Diocletiani nomen vnicum exprimentibus insculptum, quatuor in angulis, lucernis testaceis elegantissime fictis extantibus, in medio sarcophago vrna parij marmoris cineres continebat, basis eius circum(m)ludatur liquore quodam fragrantiae incredibilis, exiguae admodum quantitatis, iamq; spissa densitate coagulato, vt magis vnguentum quam liquorem praesferret, cui supernatabat frustulum orbiculare cranij humani, in speciem numismatis amplioris efformatum, altera parte effigiem hominis, ad medium pectus loricati, cum ingenti casside militari in capite, promissa barba, raro sane et insolito aequae ac elegantissimo supra quam credi possit opere, celatam exhibens, quam cum numismatibus Diocletiani collatam, omnino Principis ipsiusmet imaginem, in eiusdem capitis forte cranio sculptam creditum est, si tantum barba romano more restringatur quam Diocletianum post depositum imperium, privatam vitam inter suos nationales agentem patrio more promissam gestare voluisse coniectatur, eam vt antiquitatis gemmam A. D. N. Vrbanus VIII. antiquarum virtutum observantissimo, nuper obtuli, tibi vero, benevole Lector, illius exemplar, Valeriae nobilitatis breviter explicatae coronidem, tuae benignissimae patientiae in illa cognoscenda munusculum spectandam propono. Addo et Diocletiani faciem, qualis fuit ante priuatam vitam, dum nimirum Imperator, Romano more barbam compescuit, ex nullis numismatibus, eiusdem Principis, apud me ex diversis terrarum partibus redactis, et amicorum gratia hac in parte in me propensissimis praesertim vero Ludovico Companio Ciue Romano, et D. Claudio Burgundio de antiquitate optime meritis et ex Collatione vtriusque Diocletianum cranium et imaginem agnoscas". Sr. Farlati, Illyr. Sacr. II. str. 414; Ciccarella, Opuscoli riguardanti la storia degli uomini illustri di Spalato itd. Ragusa 1811, str. 10 i d.; Wilkinson, Dalmatien und Montenegro I. str. 81.

¹ Farlati, II. 414.

² Lanza, str. 15.; Casagrandi, str. 430.

³ Jedina povjesna istina u ovoj Marnavićevoj priči jest rušenje jedne ugaone kule Dijoklecijanove palače u ono vrijeme. Ova kula (Torione Savo) ili se je sama srušila ili bi porušena oko tih godina. U jednom spisu pok. konservatora Andrića (br. 2 str. 4) čitamo: „Quattro erano li sopra indicati Torrioni posti negli angoli dell'antico delizioso romano recinto. Uno di questi a Marina, presso la porta venne con utilità atterrato, imbarazzando quel mercantile frequentatissimo scalo“. Ovo porušenje imalo se je zbiti g. 1550. (Vodja po Spljetu i Solinu str. 68). Nu po jednoj ispravi iz g. 1632. (Jelić, Raccolta di documenti itd. u Bull. dalm. 1894. str. 35.) i po Regestama, koji se nalaze u tisku za povijest Dijoklecijanove palače, ovo rušenje kula zbilo se je g. 1629., dotično 1632. (Vidi Bull. dalm. 1915. str. 19.) Ove potonje godine bi preneseno u istinu veoma mnogo kamenja iz Spljeta u Mletke, kamenje od ruševina kula oko palače Dijoklecijanove, rušenje, koje se izvelo g. 1629., a za tadašnju izgradnju crkve *Madonna della Salute* (Gospe od zdravlja). Čuli smo mi otrag tridesetak godina od jednog člana obitelji Mandinić iz Milne na Braču, da je kula jugozapadna bila naumice porušena, da se porušenim materijalom izgradi crkva *Madonna della Salute* u Mlecima, i da je na šesnaest trabakula ove obitelji bilo preneseno kamenje iz Spljeta u Mletke (Sr. tiskan žapisnik prve sjednice Odbora Povjerenstva za uzdržavanje Dijoklecijanove palače od 11—17. travnja 1903. str. 7).

Dne 26. rujna 1899. pok. dv. savjetnik Gligo, rođen u Bobovišćima, nedaleko Milne, prigodom jedne arheološke ekskurzije pripovijedao nam je istu stvar glede rušenja kula, ali je tvrdio, da je jedan brod obitelji Gligo, on ga zvaše *fregata*, prenio taj materijal u Mletke.

Kako se vidi, manje više se slažu vijesti glede vremena, kad je bila porušena spomenuta kula.

Nije isključeno, da je za ovu čudnu Marnavićevu priču dočuo i spljetski knjigoveža pok. J. Rossignoli-Slavić, koji osim drugih ekcentričnih brošura napisao jednu pod naslovom: „Gdje se nalaze Dijoklecijanove kosti“¹. U njoj na str. 10 i d. govori, kako su „Dijoklecijanove kosti bile pokopane povrh prozora, što je nad ulaznim vratima stolne crkve, jer da je on razabrao iz skulptura, koje je Dijoklecijan postavio unutra na trabeaciji svoda pokrovlja, što one znače, naime da se kosti velikoga cara nalaze na onom mjestu pokopane“. Ovo mišljenje ne treba pobijati².

*
*

Ne znamo za stalno, kako je dugo ostao Dijoklecijanov sarkofag u mauzoleju. No taj je sarkofag morao ostati u njemu barem dva vijeka iza njegove smrti, sudeći po slijedećim vijestima dvaju pisaca IV. i V. vijeka.

Ammianus Marcellinus (oko g. 330—400) pripovijeda, da je jedna žena, kojoj se ne zna za ime, g. 356., za cara Konstancija II. (324—61), na poticaj Rufinov optužila svoga muža Danus-a, da je obeščastio Dijoklecijanov grob, ukrađši s njega carski grimizni plašt, ili zastor ili pokrivač (*velamen purpureum*) i da je za ovaj čin *laesae maiestatis* bio osuđen na smrt³.

¹ G. Rossignoli-Slavić, „Dove sono le ceneri di Diocleziano“. Spalato 1900, tisk. Russo. str. 10.

² Rossignoli je osnivao svoju tvrdnju na okolnosti, što „al tempo del restauro interno della Cattedrale, la Direzione (Uprava radnja oko popravka) ebbe a scoprire un urna cineraria di sasso, alla base della già detta finestra; per cui credesi che quando fu costruita la terrazza, che s'appoggia al muro (t. j. terasa iz XIII. vijeka, koja spaja zvonik s crkvom) l'abbiano ritrovata e poi empiuta di calcinaccio“. Pokojnoga Rossignolija svak je u gradu držao čudakom; on je vidio onom prigodom stvari, kojih nije bilo, ili ih je vidio napako. Prigodom spomenutih popravaka, pisac ovoga članka, bio je kao konservator veoma često na licu mjesta, da nadzire radnje. Povrh glavnih ulaznih vrata a pod lukom, koji je vjerojatno služio za prozor, našla se je doista u debljini zida praznina četverokutna u obliku rake, duga oko 2 m. a široka oko 0.50 m. (Sr. Stratimirović, *Bull. dalm.* 1889. str. 50), koja je praznina nastala zato, da se olakša težina nad vratima. Dapače prof. Niemann tvrdi (str. 70), da je luk povrh ulaznih vrata u mauzolej, — po mnijenju većine arhitekta izveden, da nutrina dobije nešto svjetla, — u istinu izveden zato, da olakoti težinu zida, koji bi previše tištio nadvratnik (*Entlastungsbogen*). „L'urna cineraria di sasso“, o kojoj govori Rossignoli, kao da je onda nađena, morala je biti raka, u kojoj su kosti dviju kćeri Bele IV. kralja ugarskoga, umrle

u Klisu g. 1242., najprije ondje pokopane, za tim prenesene u Spljet, postavljene u mali sarkofag, koji bi položen povrh arhitrava ulaznih vratiju stolne crkve, gdje se i danas nalaze. (Sr. *Bull. dalm.* 1906. str. 27 i sl.; 1909. str. 97.; 1908. str. 171.) Gj. Stratimirović, upravitelj popravnih radnja oko crkvenog portala onih godina (1887—1889), izrazio je mišljenje, da je ona praznina u zidu u obliku rake mogla služiti, da se u nju provizorno polože kosti Belinih kćeri, te da je u tu svrhu onda bila izdubljena. (*Bull. dalm.* 1889, str. 60. op. 3). Ovaj nazor ne čini nam se vjerojatnim; radije prihvaćamo mišljenje Niemannovo, da je ova praznina izvedena, da olakoti težinu nad vratima.

³ *Per id tempus fer . . . . num quendam nomine Danum terrore tenus uxor rerum leuium incusarat certum an incertum; unde insolentem Rufinus subsidebat quo indicante quaedam cognita per Gaudentium agentem in rebus, consularem Pannoniae tunc Africanum, cum conuiuis rettulimus interfectum-apparitionis praefecturae praetorianae tum etiam princeps ob deuotionem. 4. is, ut loquebatur iactantius, uersabilem feminam post nefandum concubitum in periculosam fraudem inlexit; suasit consarcinatis mendaciis laesae maiestatis crecessere maritum insontem et fingere quod uelamen purpureum a Diocletiani sepulchro furatus quibusdam consciis occultabat.* Ammiani Marcellini, *Rerum gest. libri*, Ed. Gardthausen I. str. 87. (XVI. 8, 4). Sr. Hébrard-Zeiller, str. 185. Henricus Valesius u bilješkama gor-

Iz ove vijesti izlazi, i ako se ne veli, gdje bijaše Dijoklecijanov sarkofag, da je pod konac IV. v. taj sarkofag, s kojeg bje ukraden pokrivač ili zastor, bio na svojem prvotnom mjestu, t. j. u mauzoleju u Spljetu, budi da se misli, da je taj pokrivač u istinu pokrivaio sarkofag, budi da je govor o zastoru pred ili iza sarkofaga.

Sidonius Apollinaris (oko g. 430—488) piše: „Odavle se je dolazilo do kupatila, ne Neronovih, ni Agrippinih, niti onih, koje sagradi onaj, čiji se grob vidi u Solinu (u Dalmaciji)“¹. Nije nužno opetovati i ovdje, što smo već spomenuli gore, da ovdje Solin dolazi mjesto Spljeta.

Po ovoj vijesti Dijoklecijanov se sarkofag vidaše na svojem mjestu u mauzoleju koncem V. vijeka.

Može nastati pitanje, da li Apollinarova riječ *bustum* znači ovdje grob, sarkofag, mauzolej ili sažgano tijelo, jer *bustum* od *burere*, *comburare*, izgorjeti, sažgati znači jedno i drugo, ili znači žaru od kovine ili od kamena, mramora, u koju se stavljahu ostaci sažganoga tijela. Forcellini (Lexicon s. v.) piše: „*Quia vero plerumque Romani eodem loco et cremabantur et sepeliebantur, hinc saepe accipitur bustum pro ipso sepulchro*“, τύμβος². Ako znači sažgano tijelo, ovo je moralo stajati barem u jednoj žari od mramora, a ta je imala biti postavljena na podnošku, na bazi. Ali *bustum* može ovdje značiti i grob, sarkofag. Uvaživ arhitekturu mauzoleja, moramo zamisliti Dijoklecijanov sarkofag po prilici postavljen onako, kako ga je nacrtao Hébrard u spomenutom djelu (slika između 88—89. str.) i kako ju mi donosimo na sl. 96. U ovom slučaju u dva istočna izdupka mogli bismo zamisliti postavljena dva sarkofaga, za ženu mu Prisku i kćer Valeriju, kako se vidi grob Galle Placidije u njezinu mauzoleju u Ravenni³. U dva izdupka na zapadnoj strani mogu se veoma dobro zamisliti dva kipa božanstva u opće, kako hoće Durm⁴, ili dva božanstva u savezu s Hadesom, kao Pluto, Demeter itd. ili također Lares.

Ne znamo, kad je Dijoklecijanov sarkofag bio odstranjen iz njegova mauzoleja. Nu vjerojatno je, da se je to dogodilo najkasnije, kad je mauzolej bio pretvoren u crkvu za prvog spljetskog nadbiskupa Ivana Ravenjanina. To se je imalo dogo-

njemu tekstu Marcellinovu (Farlati II. 413) misli, da je Dijoklecijan pokopan u podzemlju svoje palače, koje opisuje Porfirogenet (cap. 29, 92). Nu čudnovato je, da prof. Durm (str. 773, sl. 857) zamišlja Dijoklecijanov grob u formi male urne pepelnice, u kripti ispod mauzoleja. Ova kripti nema druge osim tektonske svrhe, t. j. da drži gornji pločnik, te je posve neurešena. Je li moguće zamisliti, da su baštinici božanskoga Dijoklecijana njega pokopali, makar i poslje kremacije, u neurešenoj kripti? Nije pak moguće zamisliti, da je njegov grob u kripti mogao biti sarkofag, a ne jednostavna pepelna žara, jer je hodnik, kroz koji se moralo unijeti sarkofag, tako uzak (mjeri 1.05 m.) a onda se na polovici lomi u formi brojke sedam, tako da nije moguće unijeti krozanj predmet ni od jednog metra dužine. *Bull. dalm.* 1913. str. 72.; Hébrard-

Zeiller, str. 96.; Sr. Thiersch, n. mj. str. 247. Usljed ove poteškoće cijenimo, da se je Durm odlučio na misao, da je u kripti bila jednostavna žara, a ne sarkofag. Nu to nam se ne čini ni pristojnim ni svrsi shodnim.

¹ „*Hinc ad balnea, non Neroniana nec quae Agrippa dedit vel ille, cuius bustum Dalmaticae vident Salonae, ad thermas tamen ire sed libebat privato bene praebitas pudori*“ Sollius Apollinaris Sidonius rec. P. Mohr, *Carm.* XXIII. v. 495; *Monum. Germ. Hist. auct. ant.* t. VIII. str. 261.

² U velikom poganskom grobištu u Solinu Hortus Metrodori sažigala su se i pokapala tjelesa na istom mjestu, t. j. dva su mjesta bila jedno blizu drugoga. *Sr. Bull. dalm.* 1910. str. 22 i sl.

³ Ricci, *Ravenna u Italia Illustrata* str. 11, sl. 3.

⁴ Durm, str. 733.

giti pri koncu osmoga ili početku devetoga vijeka¹. Neizravnu potvrdu o tom imademo u vijesti, da je nadbiskup Ivan očistio Dijoklecijanov mauzolej, koga zove templum Iouis, od svake poganštine: *ieictis idolis; proiectis idolis; deletis omnibus idolorum figmentis; ab ydolorum mundavit figmentis*², gdje u riječi *idola, idolorum figmenta* može se lako razumjeti Dijoklecijanov sarkofag i sve drugo, što je moglo biti pogansko u mauzoleju.

* * *

Sl. 101. Sarkofag sa prikazom lova na kalidonskog vepra. U spljetskom muzeju br. 29 D.

Polovicom prošloga vijeka dva dalmatinska pisca, Fr. Lanza i Fr. conte Borelli izraziše mišljenje³, da je poznati mramorni sarkofag, koji predstavlja lov na Kalidonskog vepra, lov Meleagrov⁴, obzirom na priču o Dijoklecijanu i vepru, njegov sarkofag, te da time alegorično-mistično prikazuje ubijstvo Arija Apra od Dijoklecijanove ruke (Aper = vepar). Taj se je sarkofag do g. 1886. nalazio na podiju lijevo od ulaza u krstionicu, Dijoklecijanovu domu bogomolju, a

¹ Bulić-Bervaldi, Kronotaksa solinskih biskupa str. 146.

² Thomas Archid., str. 34; Farlati, I. str. 419, 422, 425.

³ Lanza, Il Palazzo di Diocleziano a Spalato, 1885, str. 15. Isti, Ateneo Veneto 1891, str. 300

i d.; Borelli conte Francesco, Illustrazione al mausoleo e sepolcro di Diocleziano riconosciuti a Spalato, Zara 1847, str. 5 i d.; str. 10.

⁴ Vidi opis i ilustraciju ovoga sarkofaga u Bull. dalm. 1905. str. 38 i d., tabl. VIII.—X.; Riegl, Die spätröm. Kunstindustrie str. 76.

od one je godine u muzeju¹. (Vidi sl. 101). Fl. Vopiscus, povjesničar za Konstantina, pripovijeda u životu cara Numerijana², da se je Dijoklecijan još kao mlad časnik — *in minoribus adhuc locis militans* — nalazio kod Tungra u Galiji, u blizini današnjega Reimsa. Drijada, krčmarica, kod koje stanovaše i primaše hranu, jednom ga pri računanju ukori sa škrtosti, t. j. da slabo plaća. Dijoklecijan tada šaljivo će njoj: „bit ću obilatije ruke, kad postanem carem.“ Na to će Drijada: „Ne šali se, Dijoklecijane, jer ćeš u istinu postati carem, kad ubiješ jednog vepra.“ U pobuni g. 284. car Numerijan bi ubijen od prefekta pretorija, koji se zvaše Arrius Aper, a Dijoklecijan spomenuv se Drijadina proroštva, istim kopljem, kojim bje proboden Numerijan, probode Arija Apra, kličući: „Napokon sam ubio kobnog vepra.“

Jer je na spomenutom sarkofagu prikazan jedan vepar, Lanza i Borelli su htjeli vidjeti u njemu prikazano alegorično ubijstvo Arija Apra od Dijoklecijanove ruke, prama tomu u njemu njegovu grobnicu. Bez dvojbe je na to mišljenje Lanzino i Borellievo imala velik uticaj okolnost, što je pred krstionicom sv. Ivana od pamti-vijeka, barem od g. 1436.³, stajao ovaj sarkofag. A jer su oni držali, da je ova zgrada bila Dijoklecijanov mauzolej, dosljedno tomu zaključili su, da je ovaj sarkofag pred tobožnjim njegovim mauzolejem, obzirom na predstavu o Arriju Aper-u i na priču o vepru, zbilja sarkofag carev.

Da se ovo mišljenje obori, dosta je navesti činjenicu, da je ovaj sarkofag djelo II. vijeka po Kr., iz doba Antonina, kako je to dokazao očevidno prof. Dr. C. Robert⁴, a prije njega je ustvrdio isti Lanza⁵. Zato car Dijoklecijan umro g. 313. nije mogao u njemu biti pokopan. Ovoj tvrdnji, da car Dijoklecijan nijé mogao biti pokopan u sarkofag za dva vijeka stariji, moglo bi se suprostaviti, da nije ri-jedak slučaj u rimskom svijetu, da sarkofazi starijih vremena služe za grobnicu mnogo

¹ Vodja po Spljetu i Solinu 1894. str. 117, 146.

² Peter H., *Scriptores hist. Augustae, Lipsiae* 1865 II. str. 223. Numerianus: „Curiosum non puto neque satis vulgare fabellam de Diocletiano Augusto ponere hoc conuenientem loco, quae illi data est ad omen imperii. auus meus mihi retulit ab ipso Diocletiano compertum. „cum, inquit, Diocletianus apud Tungros in Gallia in quadam caupona moraretur in minoribus adhuc locis militans, et cum Dryade quadam muliere rationem conuictus sui cotidiani faceret, atque illa diceret: „Diocletiane, nimium auarus, nimium parcus es“, ioco non serio Diocletianus respondisse fertur: „Tunc ero largus, cum fuero imperator“. post quod uerbum Dryas dixisse fertur: „Diocletiane, iocari noli, nam eris imperator, cum aprum occideris“. semper in animo Diocletianus habuit imperii cupiditatem, idque Maximiano conscio atque auo meo, cui hoc dictum a Dryade ipse retulerat. denique, ut erat altus, risit et tacuit. aprios tamen in uenatibus, ubi fuit facultas, manu sua semper occidit. denique cum Aurelianus imperium accepisset, cum Probus, cum

*Tacitus, cum ipse Carus, Diocletianus dixit: „Ego semper apris occido, sed alter utitur pulpamento“. iam illud notum est atque uulgatum quod, cum occidisset Aprum, praefectum praet., dixisse fertur: „Tandem occidi Aprum fatalem“. ipsum Diocletianum idem auus meus dixisse dicebat, nullam aliam sibi causam occidendi manu sua fuisse Aprum nisi ut impleret Dryadis dictum et suum firmeret imperium. non enim tam crudelem se innotescere cuperet, primis maxime diebus imperii, nisi illum necessitas ad hanc atrocitatem occisionis adtraheret“. Sr. Sex. Aurel. Victoris, *De Caesar.* 39, 13.; Pauly-Wissowa *R. E.* I. str. 2697 no. 4.; VI. 2531.; Jordanes, *Romana u Monum.* Germ. hist. Auct. ant. V. I. str. 38.*

³ *Bull. dalm.* 1905. str. 38; C. I. L. III. 2375. i str. 271.

⁴ Die antiken Sarkophag-Reliefs III. Bd. Einzelmythen II. Abth. Hyppolytos-Meleagros, Berlin 1914. str. 201—202.; *Bull. dalm.* 1905. str. 38; str. 45 tabl. VII.—X.; Hébrard-Zeiller, n. dj. str. 95.

⁵ Lanza, *Il Palazzo di Diocleziano* str. 17.

kasnije, osobito u kršćansko doba. Imademo za to primjera u samom Solinu¹. Klasičan je primjer sarkofag Hipolita i Fedre, nađen u hodniku sjeverno od bazilike mučenika u Manastirinama², koji bje ovamo od drugud prenesen. Pošto mitičko-poganski prizor sa golim figurama nije smio stati u kršćanskom mjestu, to je njegovo lice bilo okrenuto prama zidu i tako sakriveno. Ali nitko zdrava razuma ne će reći, da je car Dijoklecijan, imajući na raspolaganje neizmjerena materijalna sredstva, koji je sagradio sjajne palače na pr. u Nikomediji, u Palmiri, u Spljetu, uzeo za grobnicu sarkofag za dva vijeka stariji, ispraznio ga od ostataka osobe prije pokopane, te se je dao unj pokopati, u grobnicu naime određenu za drugoga smrtnika, kako je sklon u to vjerovati Dr. Lanza³. Ne može se misliti, da je on za života tako odredio, a niti da su to učinili njegovi baštinici iz oskudice sredstava, poslje njegove smrti. Lov na kaledonijskog vepa općenit je predmet u staroj umjetnosti, osobito pak u rimsko doba⁴.

* * *

Nije stalno, od koje je smrti Dijoklecijan umro. Stari pisci, savremeni i nešto kasniji, ne slažu se u tom pogledu. Jer je Dijoklecijan poslje smrti postao predmetom nenavidnosti i ljubavi, dotični pisci, koji o njemu pišu, prama tomu, kakovu je stranku tko prigrlilo, čine ga umrijeti jedni jednom, drugi drugom smrću. Kasniji pisci, poslje VII. vijeka, Bizantinci, naginju jednom ili drugom izvoru, ali njihov sud nije kompetentan ni odlučan. Ipak ćemo iznijeti i njihovo mišljenje, u ime literarnog dopunjka, a ne kao historički dokaz, kako smo to učinili do sada u pitanjima domovine, mjesta rođenja i smrti Dijoklecijanove:

1. Lactantius, njegov savremenik, pripovijeda, da je Dijoklecijan sit života, umro od gladi i žalosti⁵.

Premda Lactantius riše dosta crnim šarama sve rimske careve, koji su progonili kršćane, dosljedno i Dijoklecijana, svoga savremenika, ipak one historičke vijesti, koje se slažu s onima drugih pisaca istoga doba, zaslužuju vjeru, te ih ne valja bezuvjetno zabaciti⁶.

2. Eusebius, biskup u Caesareji (g. 265—340) pripovijeda, jednoč da je Dijoklecijan poludio, a Maksimijan da se je sam ubio⁷. Drugdje pak isti Eusebij veli,

¹ Bull. dalm. 1903. str. 185; g. 1904. str. 62; g. 1905. str. 35.

² Conze, Die einheimischen Bildwerke Oesterreichs I. Bd. str. 2.; *Vodja po Spljetu i Solinu* str. 142.

³ Lanza, Il Palazzo itd. str. 17. To je mogao u XX. vijeku učiniti konservator Dijoklecijanove palače u Spljetu (Bull. dalm. 1914. str. 102, op.) ali ne u IV. vijeku moćni utemeljitelj ove palače!

⁴ Roscher, Lexicon der gr. und röm. Mythologie s. v. Meleagros, str. 2619.

⁵ *Itaque cum videret vivus (Diocletianus) quod nulli unquam imperatori acciderat, duplici aegritudine affectus, moriendum sibi esse decrevit. Iactabat se huc atque illuc, aestuante anima per dolorem, nec somnium nec cibum capiens.*

Suspiria et gemitus, crebraeque lacrimae, iugis volutatio corporis, nunc in lecto, nunc humi. Ita viginti annorum felicissimus imperator, ad humilem vitam deiectus adeo et proculcatus iniuriis, atque in odium vitae deductus, postremo fame atque angore confectus est. Lactantius n. dj. cap. 42.

⁶ Bardenhaewer, Geschichte der altchristlichen Literatur II. Bd. 484; Ebert, Allgemeine Geschichte der Literatur des Mittelalters im Abendlande I. Bd. 85; Schiller, Geschichte der röm. Kaiserzeit, Gotha 1887. II. str. 7.

⁷ „... adest continuo ultrix dei dextera et illos, qui primo, dum pacem servarent ecclesiae, cum omni prosperitate imperium gubernaverant, in tantam rerum permutationem deducit, ut Augustus ipse in id vanitatis atque amentiae perve-

da je Dijoklecijan umro rastočen od dugotrajne bolesti i od slaboće tjelesne t. j. od starosti¹.

3. Eutropius (g. 360) tvrdi, da je Dijoklecijan umro od naravne smrti, proživši starost u svojoj palači u slatkoj dokonici².

4. Nepoznati pisac (Sex. Aurel. Victor) kaže, da je Dijoklecijan umro, otrovavši se, u šesdesetosmoj godini³.

5. *Chronica minora* (IV.—VII. vij.) kažu, da je umro od naravne smrti⁴.

6. Zosimus (V. vij.) veli, da je umro od starosti⁵.

7. Malalas (VI. vij.) isto tako tvrdi, da je Dijoklecijan u 72. godini umro od naravne smrti⁶.

8. Pisac dodatka *Additamenta ad Chronica Minora* iz VI. vijeka hoće, da se je sam ubio⁷.

9. *Chronicon Paschale* (g. 629.) hoće, da je umro od vodene bolesti: „*Galerius Maximianus his Conss. (g. 316.) aqua intercute graviter laborans Salonis decessit.*“ Ovdje, kako smo već gori str. 132 opazili umetnuto je pogrešno ime Galerijevo mjesto Dijoklecijanova⁸.

niret, quo depositis cum collega pariter Augusto regni insignibus, privati et plebei post imperium viverent, ille vero, qui ei secundus in honore, postmodum etiam in primis successor fuit, qui et incentor ac signifer nostrae persecutionis extiterat, tam multis variisque morbis et corporis tabo atque insania mentis adficeretur, ut post longos atque inextricabiles languores scelerum suorum furtis agitatus sponte vitam nefariam proderet.“ Schwarz, Eusebius Werke, II. Bd. Die Kirchengeschichte, Leipzig 1908. str. 775.

¹ Nav. dj. str. 796. Eusebijeve riječi o vrsti smrti Dijoklecijanove μακρὰ καὶ ἐπιλοποτάτη τῆ τοῦ σώματος ἀσθενεία διεργασθεῖς Seeck (n. dj. str. 460) tumači, kao da je to bila neka posebna bolest t. j. hidropizija, od koje je Dijoklecijan navodno umro. Ali tekst nam se čini odviše jasnim, a da bi se moglo tako tumačiti: Dijoklecijan po ovomu je umro od žalosti i slaboće tjelesne, od *marasmus senilis*.

² „... tamen uterque (Dijoklecijan i Maksimijan) uno die privato habitu imperii insigne mutavit, Nicomediae Diocletianus, Herculus Mediolani, post triumphum inclitum, quem Romae ex numerosis gentibus egerant, pompa peculorum industri, qua Narsei coniuges sororesque et liberi ante currum ducti sunt, concesserunt tum Salonam unus, alter in Lucaniam“ ... „Diocletianus privatus in villa, quae haud procul a Salonis est, praeclaro otio senuit, inusitata virtute usus, ut solus omnium post conditum romanum imperium ex tanto fastigio sponte ad privatae vitae statum civilitatemque remearet; contigit igitur ei, quod nulli post natos homines,

ut cum privatus obiisset, inter divos tamen referretur.“ Eutropius, *Breviarium* itd. XXVII.—XXVIII. str. 166—168. u *Monum. Germ. hist. auct. ant. T. I. Pars I.*

³ „Vixit (Diocletianus) annos sexaginta octo, ex quibus communi habitu prope novem egit. Morte consumptus est, ut satis patuit, per formidinem voluntaria. Quippe cum a Constantino atque Licinio vocatus ad festa nuptiarum per senectam, quo minus interesse valeret, excusavisset, rescriptis minacibus acceptis, quibus increpabatur Maxentio favisse, et Maximino favere, suspectans necem dedecorosam, venenum dicitur hausisse.“ Sex. Aur. Victor, *Epitome* 39, 7.

⁴ *Chronica minora* III. str. 421. „Diocletianus regnavit annos XX. et deposito imperio obiit morte communi“.

⁵ Zosimus u *Scriptor. hist. byzant.* str. 71. „cum imperio se Diocletianus abdicasset paulatim quasi deliquit“.

⁶ „Diocletianus autem Alytarcha Antiochiae factus, imperatorium habitum deposuit nec amplius, finitis Olympicis, Imperatorio fungi munere voluit; dicens: Imperio memet abdicavi; Jovisque immortalis habitum gestavi? Hunc itaque vitae statum deinceps amplexus est, naturaeque tandem cessit, annos natus LXXII.“ Malalas, *Chronographia* L. XII. str. 310, 311, u *Script. hist. byzant.* Ed. Bonn.

⁷ *Additamenta ad Chronica Minora* u *Monum. Germ. hist. Auct. Ant. XI. II.* str. 503. „... postea semetipsum interemit“.

⁸ *Chronicon Paschale* Ed. Bonn. I. str. 523.; II. str. 368.

10. Johannes Antiochenus (VI.—VII. vij.) hoće, da je umro iza 12 godina privatnog života¹.

11. Anastasius Bibliothecarius (g. 741—775.) naprotiv veli, da je umro od naravne smrti, pobijajući tvrdnje Eusebija Cesarejskoga².

12. Leo Grammaticus (X. vij.) čini ga također umrijeti od grozne smrti, ali naravne³.

13. Suidas (X. v.) veli, da si je sam uzeo život objesivši se⁴.

14. Zonaras (XII. v.) iznosi Eusebijevo mnijenje, po kojem je Dijoklecijan umro od naravne smrti, izbaciv doista nevoljnu svoju dušu, ali ipak od naravne smrti. Eusebije, kako vidjesmo gore, hoće da je poludio, ali ne veli, od koje je smrti umro, dakle je predmnijevati od naravne. Zonaras veli isto, samo za ovu naravnu smrt upotrebljuje jače izraze: „*Nam Eusebius ecclesiasticae historiae libro octavo Diocletianum mentis errore affectum et diuturno morbo tabescentem miseram animam violenter eructasse scribit, Maximianum vero Herculum laqueo sibi necem conscivisse*“⁵.

15. Cedrenus (XII. v.) hoće također, da je umro od ružne smrti, ali ipak naravne. I grlo i jezik mu sagniše, te umrije, izbacivši zajedno s jezikom i veliku množinu crvi⁶.

16. Nicephorus Callistus (XIV. v.) hoće, da je umro od nevoljne smrti, ali ne kaže potanje od koje: „*Diocletianus cum ad extremam pervenisset senectam, misere periit*“⁷.

17. Pučka predaja, koju smo sakupili po Spljetu i okolici, hoće da je umro od silovite smrti⁸. U spljetskoj okolici vele općenito, da se je ubio sam, dočim u gradu Spljetu i predgrađima vele, da se strmoglavio sa zidina svoje palače u more.

18. Po narodnoj priči u Podgorici u Crnoj gori, car Dijoklecijan nije umro; on još žive privezan uz vezirovu ćupriju željeznim verigama, koje on neprestano grize.

¹ Johannes Antiochenus, Fragmenta str. 167. 1.

² „*Porro Eusebius Caesariensis dicit quod Diocletianus amens effectus una cum Herculo imperio deposito privatam vitam arripuerit; quorum unus quidem suspendio vitam mutaverit, alter vero, idest Diocletianus, languore prolixo consumptus emarcuerit.* Anastasii Bibliothecarii Historia Ecclesiastica ex Theophane Ed. Bonn. v. II. str. 41.

³ „*Anno regni vicesimo Diocletianus et Maximianus uno die imperium deposuerunt. Diocletianus 12 annos privatus vixit et lingua putrescente cum vermium multitudinem eructaret, spiritus eius interceptus est.* Leonis Grammatici Chronographia Ed. Bonn. str. 82.

⁴ Histor. Eccles. cap. 20.

⁵ Zonaras, Annales vol. II. Ed. Bonn. XII. 33, str. 621.

⁶ . . . „*nam Diocletianus, cum se imperio abdicavisset, gravissimum in morbum incidit (str. 469), cuius doloribus vehementibus totum corpus affligebatur, viscera inflammatione acer-*

*rima corrumpebantur, caroque universa cerae in morem colliquabatur, quin et luminibus miser captus atque mutilatus est. exinde miserabiliter putredine absumptus ex faucibus multitudinem vermium ipsa cum lingua, quae com-
putruerat, eiecit; atque adeo in sepulcris confectorum cadaverum foetore nihilo melius foetuit. inter haec ille spirans atque gemens mortem invocabat, atque extremo spiritu haec verba edidit: „vae miserabili mihi et digno qui lugetur; quam iustas meorum in Christianis impiorum conatuum poenas pendo“. Haec scelerato illi postea temporis evenerunt. (Na str. 472): ac Diocletianus quidem cum privatus annos duodecim vixisset lingua ei et faucibus putrefactis, cum magnam vim vermium eiecisset, extinctus est.* Cedrenus Historiarum Compendium ed. Bonn. Tom. I. str. 469, 472.
⁷ Farlati, II. str. 413.

⁸ Spomenknjiga u prigodi šesnaeste stogodišnjice Milanskog Edikta, koji se je slavio u Solinu-Spljetu dne 26.—28. listopada 1913., str. 41.

Kada on bude ove sasvim izgrizao, te se oslobodio, tada će zapaliti zemlju, koja će sva izgorjeti. Tada će nastati sudnji dan¹.

Iz svega se vidi, da nije jasno, je li Dijoklecijan umro od nagle ili od nasilne smrti.

Prof. Costa zaključuje vijesti o Dijoklecijanovoj smrti (str. 1871) ovim opaskama, koje i mi prihvaćamo:

3. „Od ovoga časa počimlje službeno doba, koje nalazimo označeno na novcima sa *quies Aug(ustorum)*, a car nosi atribut *felicitissimus* ili *beatissimus seni(or) Aug(ustus)* (V. Maurice str. 21), to je doba počinka za dosadanje careve vladare, (Sr. novce sa *Provid(entia) deorum, quies Aug(ustorum duorum)* i slične u Cohen no. 397 i sl.) koje je započelo već koju godinu prije novim pravcem politike naprama umnom vladanju prijašnjeg petnaestljeća usljed neosporivog utjecaja Galerijeva. Što se tiče Dijoklecijana, možemo lako vjerovati, da on nije ni tada bio posve „*vacuus curis*“, jer državne brige moradijahu za njim trčati i utjecati uvijek na njegov život i u zidinama njegova dvora u Spljetu. Stoji činjenica, da g. 306. poslje smrti Konstancija, Konstantin je morao podastrijeti njegovu odobrenju, budi šamo radi formalnosti, i odobrenju Maksimijanovu njegovo podignuće na prestolje uslijed aklamacije vojnika (Pan. 7, 8). God. 307. morao je putovati u Carnuntum u Panoniju (Lact. 29, 2; Zos. 2, 10, 4 sljed., koji miješa ovaj grad sa onim istoimenim u Galiji) skupa sa Maksimijanom, da odobre imenovanje Licinija za Augusta. Ovom prigodom odbije ponudu² staroga kolege, da preuzme vladu. (Zos. ib. sr. Pan. 7, 15). Iz ovoga je očevidno, da je starim carevima preostalo uvijek nešto utjecaja na javne poslove, ali nije sigurno, da su Dijoklecijana, kako bi htio spomenuti panegirista, „*obsequia*“ iskazana mu premda privatniku od vladara, činila, da u istinu bude „*felix beatusque*“. Dapače treba priznati, da Dijoklecijan ni s tog pogleda nije bio sretan, jer je morao podnijeti najgoru muku, za čovjeka njegove čudi, kad je bio prisiljen gledati slom njegova djela, te ne samo konstatirati njegovu bezkorisnost, nego uvidjeti najslabije i najmanjkavije točke. Da se je to u istinu dogodilo, zaključujemo ne samo iz činjenica, koje se razviše za života careva u miru, nego iz samih savremenih izvora. Nema razloga, da odbijemo, što pripovijeda životopisac Aurelijana, koji iznosi, koliko se je gorkošću tužio Dijoklecijan na svoje opake i loše savjetnike (V. Aurel. 43, 2 sl.) te je zaključivao: „*nihil esse difficilius quam bene imperare*“. U njegovoj je duši uvijek tinjala neka žalost, što se je odaljio od svojih podanika, te nije mogao doznati za pravu istinu: „*imperator, qui domi clausus est, vera non novit*“. Osjećaše se prevarenim. Da ga nisu o tomu uvjerali događaji, koji su se razvili iza njegove odreke, ne bi govorio tako, premda je svojem govoru dao obilježje općenitosti. Nadodaj k tomu tužnu sudbinu njegove raštrkane i progonjene obitelji, onda očito

¹ Bull. dalm. 1910 str. 129.

² Ovom prigodom bio bi navodno rekao: „*utinam Salonis olera manibus nostris consita invisere posses, de reassumendo imperio non iudicares*“. Zosimus n. dj. str. 108. a po Aur. Vict. Epit. 39, 6.: „*Utinam Salonae possetis visere olera nostris manibus instituta, profecto nunquam istud templandum iudicaretis*“ t. j. „da bi vidio povrće, što sam ga svojom ru-

kom zasadio u Solinu, gotovo ne bi me nastovao, da preuzmem opet upravu carstva.“ Neki (Diehl, *En Méditerranée*, Paris 1901., str. 22.) dvoje, da je takov odgovor dao Dijoklecijan, ali naprama tvrdnjama dvaju povjesničara iz polovice IV. vijeka, dakle za koju godinu poslije smrti staroga cara, nema se razloga, da se o njihovoj istinitosti dvoji. Op. Bul.

propadanje njegova tijela, pa eto strašne slike posljednih godina staroga cara. Prebrza smrt Konstancijeva i nastup na prijestolje njegova sina, dok je buntovni Rim proglasio Augustom Maksencija, neprihvat zaključaka stvorenih u Carnuntum-u, nagli Maksimijanov povratak na vlast, koju bješe preko volje napustio, kršeći u tu svrhu veze i prisege prijateljstva, smrt Galerijeva i tužni doživljaji Valerije njegove žene, a Dijoklecijanome kćeri, sve se je to moralo jako kosnuti starca, koji bješe toliko poduzeo, da dade života svojem djelu velikom vjerom poduzetu, a sada se to djelo na njegove oči rušilo u tamnom svjetlu oružja i u potocima krvi.

Treba još nadodati, kad je bila osuđena uspomena Maksimijanova, često na spomenicima i slikama uz ime i sliku onoga bijaše brisano ime i slika Dijoklecijanova (Lact. 41 i sl.), radi česa morao se je žalostiti: „*cum videret vivus quod nulli unquam imperatorum acciderat*“. (Lact. 42, 2). Tako bi se valjda imala tumačiti verzija, koju nam daje Gelazij iz Cesareje (kod Teoph. str. 15; sr. Zonara 12, 33) o smrti obadvojice odlukom senata, rasrđena, što su htjeli preuzeti vlast.

Bilo kako mu drago, sve ove protivštine morale su ga neizmjereno žalostiti i skršiti ga već stara i izmorena. Ako su istiniti naši izvori, posljednji udar dadoše mu Licinij i Konstantin, kad ga htjedoše na silu navesti na njihovu stranu, da se uzmognu poslužiti ugledom njegova imena, proglašujući Maksimina Dazu neprijateljem države. Izlika je bila (Vict. Epit. 39, 7) njihov poziv, da dođe Dijoklecijan na pir Konstanci, sestri Konstantinovoju i Liciniju (V. Tillemont, IV. 146), čemu se je usprotivio radi svoje odmakle starosti. Dva cara tada mu pisaše silovito pismo puno prijetnja, optužujući ga, da je prije bio na strani Maksencijevoj, a sada potajno da šuruje s Maksiminom.

Dvojbeno je, što se je zatim dogodilo. Je li se sam ubio, ili su ga bolest i starost pod težinom tolikih nevolja strovalile u grob? Kako njegova odreka bješe zapanjila svijet, nevikaio takovim koracima (Eutrop. 9. 28), pa su se odmah iskali tajni uzroci (Vict. Caes. 39, 45), ali na koncu su svršili time, da su manje ili više jasno svi prihvatili službeno obrazloženje, jednako tako je bilo i sa njegovom smrću. Ona je zapanjila sve one, koji su pratili njegov život. Stranačke strasti, kao sve velike ljude, pratile su ga za života, pa ga nisu poštedile ni poslije smrti. Eto zašto usprkos svih naših napora, da doznademo istinu, ne znamo je li umro od naravne ili silovite smrti. Ako u istinu napustimo bezumne verzije onih bizantinskih pisaca, koji miješajući i prikraćujući stare izvore, pripisuju mu bajoslovnu smrt (Kedren i Leo hoće, da je umro u morboznim mukama izazivajući moć kršćanskoga Boga od njega progonjena), te ostavimo po strani druge pisce, koji su se potrudili, da izhitre i bolest, od koje je umro (Euseb. hist. eccl. 8, App. 3: *μακρῶς καὶ ἐπιλυποτάτη . . . ἀσθενείῳ* spominje Cedron i Leo), ne smijemo napustiti najglavnije naše izvore od ugleda i vjerodostojnosti. Ovi se dijele u dvije kategorije: jedni govore o samoubijstvu (Lactantius i Pseudo-Victor), a drugi govore o naravnoj smrti (Eutropij, Zosim i Ivan Antijokenski).

Treba pak uvažiti, da pisci ove druge kategorije imadu mnogo neizvjesne izraze za njegovu smrt, tako da bi se u njima mogla kriti predaja iz nehaja ili hontimice ne izrečena: „obisset“, *τελευτῶν, ἀπέθανε*.

Naprotiv pisci prve kategorije govore tako, da ne ostavljaju sumnje. Prvi, Laktancije (42, 3), piše: „*in odium vitae deductus, postremo fame atque angore confectus est*“, a drugi, Pseudo Victor (39, 7) još jasnije veli: „*morte consumatus est . . . per formidinem, voluntaria . . . venenum dicitur hausisse*“. Malalas ostavlja još koju

sumnju svojom izjavom *τελευτᾷ δὲ ἰδίῳ θανάτῳ*, koja je dosta općenita, a da ju uzmognemo uzeti za dokaz. Ugled Laktancijev i veoma dobar izvor podataka, što ga nalazimo u Epitomatoru Viktoru, moraju zaustaviti i učenjake, koji priznavajući ugled izvora druge kategorije, ne smiju zanemariti prve, tim manje, što pisci druge ostavljaju uvijek koju dvojbu. (Zosim na pr. osim rečenoga, govori o Dijoklecijanovoj smrti prigodom sekularnih igara i nasljedstva (2, 7, 8), iza kako je govorio o njegovoj smrti na pravom mjestu, koje se je izgubilo).“

„4. Ostavljamo dakle neriješeno pitanje o načinu Dijoklecijanove smrti, koje po sadanjim našim spoznajama ne može biti riješeno, nego bi trebalo udariti drugim putem, a ostaviti ispitivanje vrijednosti i ugleda pojedinih starih izvora . . .“

Kako se vidi prof. Costa sam nije si stvorio sud o pitanju, kojom je smrću Dijoklecijan umro.

IV. Dan i godina smrti cara Dijoklecijana.

Kao što nije posve sigurno, kako je Dijoklecijan umro, naime od koje smrti, tako nisu izvan sumnje ni dan ni godina, kada se je to zbilo. Kako smo gore vidjeli, ima kod starih pisaca nekoliko podataka o tom. Hidacije (g. 468.) veli¹, da je umro 3. prosinca 316. *Chronicon Paschale* (g. 629.) spominje istu godinu kao godinu smrti Dijoklecijanove. Johannes Antiochenus donosi vijest, da je umro, iza kako je 12 godina živio kao privatni čovjek.

Po prvim dvjema vijestima bješe prošlo od Dijoklecijanove odreke do njegove smrti 11 godina i 7 mjeseci. Kako one potječu po svoj prilici iz izvora prvoga reda, a potpuno se slažu, to po mnijenju Seeckovu (n. dj. str. 460) stvar mora biti izvan svake dvojbe. U tom slučaju Dijoklecijan bi bio umro po *Chronicon Paschale* od hidropizije *ὑδροπικασθεις ἀπέθανεν*, a po Hidaciju od naravne smrti dne 3. prosinca 316. u Salonu.

U jednom zakonu od 1. lipnja 315. (*Cod. Theod. XIII. 2; Zeitschrift für Rechtsgeschichte X. str. 215*) Dijoklecijan nije zvan *Divus Diocletianus*, nego *Dominus et parens noster Diocletianus senior Augustus*, a to znači, da je on g. 315. još bio u životu.

Nego prof. Costa dao si je truda, te je ispitao ove izvore i vijesti o godini i danu Dijoklecijanove smrti, te je došao do drugih zaključaka. Mi smo te njegove zaključke prihvatili u *Spomenknjigi*, izdanoj prigodom proslave XVI. jubileja Milanskog Edikta gore navedenog. Ugodno nam je iznijeti i ovdje njegovo doslovno tumačenje (str. 1873 n. dj.):

. . . „Recimo nešto o datumu njegove (Dijoklecijanove) smrti i o njegovoj dobi života. Da uzmognemo biti tačni, treba posegnuti dalje i zahvatiti godine njegova carevanja. Ako je on nastupio vladu 17. rujna 284., kako rekosmo, i ako je odstupio dne 1. svibnja 305., moralo je njegovo vladanje doseći 20 god. 7 mjeseci i 15 dana, što nam nijedan pisac nije zabilježio. Obično se veli, da je vladao 20 godina, što je jasno. Tako tvrde Leo bizantski, Synkellos, Victor (Caes.), Zo-

¹ Hydatii (a. 468) *Fasti u Mon. Germ. hist. Auct. Ant. T. IX 1. str. 231*: „*His consulibus*

(a. 316) *diem functus Diocletianus Salona III n. Dec.*

naras, Laktancije, Eusebije, Orosius (VIII. cap. III.) Jeronim, Kasijodor i dugi niz manjih kronografa. Dva izvora nam pak označuju trajanje njegove vladavine nešto točnije. Malalas i Chronograph iz g. 354. Jedan daje 20 god. i 9 mjeseci (= Teofan 21 g.), drugi 21 god. 11 mjes. i 12 dana (= Cedren 22 god.). A mi sada ne možemo protumačiti tu pojavu, dok naše znanje ostaje ograničeno na sadanje izvore, koji se ne mogu uzeti u obzir, da promijenimo našu kronologiju, dok ne dobijemo sigurnijih podataka njima u prilog. Lakše je protumačiti pogrešku onih, koji mu daju 25 godina vladanja (Vict. Epitome i Chronica Gallica), jer su očito spojili 22 godine Dijoklecijanove (V. Chronograph i Cedren) sa tri godine Maksimijanove poslije suvladanja s njime (V. Goyau, Chronologie de l'empire romain str. 374 i 380). No ovi kronografski podaci, koje nije hvajda ni kušati protumačiti, mogu nam na neki način služiti, da izjasnimo Dijoklecijanove godine života. Svezana je naime uz trajanje vladanja vijest o njegovu privatnu životu iza vladanja, njegove smrti i njegova rođenja.

Po Ivanu Antijohijskom, Cedrenu i Leonu je Dijoklecijan kao privatnik živio 12 godina, po Viktoru (Epit. 39, 7) devet, po Jeronimu je umro desete godine Konstantinova vladanja, a po Kronici Galskoj u devetoj godini istoga. Stoji činjenica, da se s prvima, osim s Viktorom, slaže Hidacije, koji (Mon. Germ. hist. IX. str. 231) označuje smrt Dijoklecijanovu na 3. prosinca 316., pošto oni stavljaju abdikaciju u g. 304. ($304 + 12 = 316$). Na ovo isto bi se došlo sa podacima ostalih, kad bi se uvažilo, da je 9. ili 10. godina Konstantinova vladanja baš 316 ($306 + 10 = 316$). To stoji u potpunom skladu sa Zosimom (2, 8, 1), koji, iza kako je citirao konsulat godine 313., dodaje Διοκλητιανός μὲν τελευταῖα τρισὶν ἐνιαυτοῖς ὕστερον . . . dakle g. 316. Ta bi nam vijest mogla protumačiti sibilinske riječi Suide (ed. Bekker str. 298), gdje veli: Καὶ ὁ μὲν Μαξιμιανὸς πόθῳ τῆς ἀρχῆς ἐς μεταμέλειαν ἤλθε, Διοκλητιανὸς δὲ ἐν ἡσυχίᾳ κατεγήρα ἐν ἔτει τρισίν . . . . Te tri godine moraju se dakle računati od 313, kad Hidacije stavlja smrt Maksimijanovu. Suida je uzeo izravno ili neizravno formu Zosimovu, a mi je možemo protumačiti idući do njega i stavljajuć je usporedo sa Hidacijevom.

Ovom skladu manjih izvora opire se odlučno Laktancije, po kojemu (30, 31 i 42) smrt Maksimijanova pada u g. 310., prije nego li je Galerije legao bolestan, proglasio svoj glasoviti edikat i umro, a Dijoklecijanova u g. 313. prije Maksimijanove smrti, koja je bez dvojbe nastala u godini 313. (V. Goyau str. 388) a vjerojatno prije vjenčanja Licinija sa Konstancom (c. 43). Ova potonja crta nam daje mogućnost poznati, da je prije toga čina Viktorova Epitome stavila Dijoklecijanovu smrt, i time bismo imali drugi izvor u prilog tom datumu.

Sastavljač Epitome u istinu veli, da je stari car bio pozvan na pir, a da se je ispričao starošću, a na to „*rescriptis minacibus acceptis, quibus increpabatur Maxentio favisse* (umro 27. listopada 312.) *ac Maximiano favere*“ (umro 313.), da se je sam ubio.

Kako smo vidjeli, isti pisac hoće, da je Dijoklecijan „prope novem annos“ živio kao privatnik. Iz toga slijedi, da je posve složan sa Laktancijem. I doista datum njegove smrti mora pasti između 1. lipnja 313. (V. Theod. I. ed. Mommsen I.² str. 763: 13, 10, 2): „*sub domino et parente nostro Diocletiano seniore A(ugusto)*“ i mjeseca kolovoza iste godine. (Euseb. hist. eccl. 9, 10, τῶν θειωτάτων Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ . . .). Prema tomu smo u početku devete godine iza abdikacije, te se može razumjeti približni izraz Pseudo-Viktora.

Tako imademo dvije kategorije izvora, jedna prama drugoj sa dva baš različita datuma. Ugled druge kategorije sili nas, da pristanemo uz nju. Ako pristajemo, činimo to zato, jer nam je lako prvoj pogrešku dokazati. Vidjeli smo, kako između Epitomatora i Kronike galske postoji identičnost datuma: 25 godina vladanja i 9 godina privatnog života. Druga broji također 9 godina privatnog života i 9 godina Konstantinovih, a to ne stoji, te mjesto da stavi smrt u godini 313, bez obzira na *prope* stavlja je u godini 315 ili 316. Konstantin nastupi vladanje tek u srpnju 306, i time sa svojom devetom ili desetom godinom dolazimo do 315 ili 316. Nadodaj, da se je govorilo, da je Dijoklecijan umro (vidi gore) tri godine iza Maksimijana, te 12 po prilici godina što izlaze po novoj kronologiji ($304 + 12 = 316$) bivaju opravdane sa 9 godina jednog i sa 3 godine drugog izvora ($9 + 3 = 12$), i time je nastalo 12 godina života iza abdikacije, koje spominju pisci prve grupe. Po ovomu je dakle jasno i sigurno, da je Dijoklecijan umro 313. god. a kako nam potvrđuje svojim pričanjem Laktancije, Maksimijan umrije g. 310. Što se protiv ovoga navodi, već je pobijeno prije. (Sr. Seeck u *Jahrb. f. Klass. Philol.* 1889, str. 628.)

Sada možemo prijeći na pitanje Dijoklecijanovih godina života i time na pitanje, kad se je on rodio. O tomu imademo samo dva izrazita podatka izvorâ: epitomatora Viktora u citiranom navodu, koji veli, da je umro od 68 godina i Malalas-a (str. 311), koji tvrdi, da je umro od 72 godine. Ta dva pisca, kako smo vidjeli gore, spadaju dvjema oprečnim grupama. I u ovoj stvari su one oprečne. Ako uvažimo, da se one drže u pitanju smrti svaka svoga datuma, onda po prilici daju jednake godine carevu životu:

$$\text{a) } 313 - 68 = 245;$$

$$\text{b) } 316 - 72 = 244.$$

Ovo nam pruža mogućnost, da protumačimo prividnu razliku u datima i da dademo Dijoklecijanu najviše 70 godina. Rodio se je najdalje oko 243., nastupio vladanje u 40. godini, abdicirao je po prilici u 60.

Ova data stoje u divnom skladu s onim, što nam prikazuju numismatičari. Maurice (n. dj. str. 18) veli: „Može se smatrati veoma vjerojatnim, da je imao 45—50 godina, kad je nastupio carstvo g. 284. Ova je činjenica veoma važna. Ne postoji bo slika ovoga cara, koja ga ne bi prikazivala kao zrela muža ili starca. Umrije 60 godina star g. 313. (vidi gore) po Aureliju Viktoru. No ovaj se pisac vara. Trebalo bi reći barem u sedamdesetoj godini uvažujući podatke panegirista. Ova starost pristaje bolje njegovim portretima na novcima. Oni novci, koji mu daju naslov *senior Augustus*, kovani 305—306. prikazuju ga kao starca“.

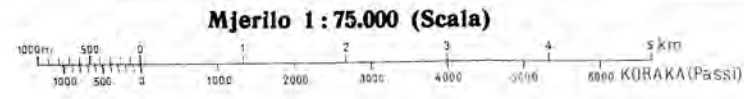
Seeck naprotiv (str. 436) drži, da kada su dva cara odstupila, imadijahu 80 dotično 65 godina. Jedini uvažena dostojni dokaz za to jest adopcija, koja je zahtijevala između njih razliku od 18 godina. Ali, kako smo prije naveli, ne može se prihvatiti kao apsolutno istinita vijest nekih izvora, da je Maksimijan bio posinak Dijoklecijanov. To se vjerojatno osniva na jednoj zabludi. S druge strane, što tvrde panegiristi, tako je neizvjesno, da se može tek subjektivno uzeti. „*Dispares aetates*“, tjelesna snaga jednoga a slabost drugoga, ne mogu nam dati dovoljno temelja, da utanačimo, je li između njih postojala razlika od 10 ili od 20 godina. Jedan sami navod rek bi da nam pruža šire polje za objektivni zaključak, a to je onaj, gdje (Pan. 6, 11) govornik stavlja u usta Rimu riječi, upravljene na Maksimijana već privatnika, pozivajući ga, da preuzme kormilo vlade. Ako je onda imao oko sedamdeset

ARHEOLOŠKA KARTA SOLINA I OKOLICE. (CARTA ARCHEOLOGICA DI SALONA E DEI DINTORNI.)

Prilog Vjesniku hrv. Arheol. Društva N. S. Sv. XIV.

Mjesta i imena za predhrvatski dobe.
 (Località e nomi dell'epoca anteriore al dominio croato.)
 — Rimske ceste. (Strada romane.)
 - - - - - Srednjovečna mjesta i imena. (Località e nomi medioevali.)

Kod. c. i k. Vojničkoga geografičkoga Zavoda u Beču.

godina, kako je mogao govornik, aludirajući na otpor Augusta g. 8. po Kr., da mu se obnove prerogative imperija, uskliknuti: „An quod divo Augusto *post septuaginta aetatis, quinquaginta imperii annos non licuit, tam cito licuit tibi?*“ Moramo dakle Maksimijana za ono vrijeme učiniti mnogo mlađim, što nam i uspijeva našom kronologijom, te mu dati po prilici oko pedeset godina, dočim ih je bilo Dijoklecijanu 60 prošlo“.

Epilog.

U ovoj historičko-kritičnoj studiji istakli smo podataka, i ako ne uvijek posve sigurnih, a ono barem veoma vjerojatnih o raznim pitanjima života Dijoklecijanova. Stalno je, da se je rodio u Dalmaciji veoma blizu Salone, na istočnoj strani iste, a da je umro u svojoj villi u Aspalathos-u i da je bio pokopan u svojem mauzoleju, pripravljenu za života. No nije posve izvan svake sumnje, kojeg dana i godine i od koje smrti je umro, ali vjerojatno od otrova, stvar dosta obična kod velikih Rimljana, a u dobi od kojih 69 godina, negdje između lipnja i kolovoza g. 313. Nije nam poznato, kamo je dospio njegov sarkofag, koji je za dva vijeka poslije njegove smrti stajao u mauzoleju, kasnije pretvorenu u crkvu i očišćenu od svega poganskoga, što u njemu bijaše.

Na temelju pisanih spomenika, koji su nam pri ruci, — a nema nade, da ćemo doći do novih, — nije moguće bolje rasvijetliti ova pitanja. Mogla bi se obasjati novim svjetlom tek eventualnim kamenim spomenicima u njegovoj palači u Spljetu ili u solinskom polju, koje je još mnogo plodno za arheološka istraživanja.

Dodatak.

Pučke priče o mjestu rođenja cara Dijoklecijana i o njegovoj obitelji.

Od nekoliko desetljeća imali smo prigodu čuti pojedinih vijesti o mjestu, gdje se je Dijoklecijan rodio i o njegovoj obitelji. Te smo vijesti čuli u okolici spljetskoj, osobito godine 1898. prigodom jedne znanstvene ekskurzije u središtu ovih priča, po nekim selima na sjeveroistoku Spljeta i na istoku Solina. Već tada odlučismo utvrditi, popuniti i materijalizirati ove priče. Ta se je misao počela ostvarati g. 1913. prigodom proslave Milanskoga Edikta, koja je izvedena u Spljetu i Solinu 26.—28. listopada te godine¹. Godine 1915. pako pohitismo jednom baš u navodno mjesto Dijoklecijanova poroda.

Neke od ovih priča zabilježismo odmah na mjestu. Neke su nam ispričali seljaci prigodom njihova dolaska k nama u godinama 1915—16., da budu preporučeni za vojničku pripomoć. Neke su sakupljene od župnika i učitelja po selima, a druge pak od nekih djaka srednjih škola iz Spljeta².

Sve su priče izravno sakupljene od seoskih staraca, većinom nepismenih i time nose oznaku vjerodostojnosti. Mlađi naraštaj i po selima isisao je iz školskih čitanki priču o Dijoklecijanovoj glavi, koja je također bila crpljena iz naroda. Konstatiramo, da ove priče iščezavaju,

¹ Sr. n. dj. str. 2—6 u bilješci i str. 116 ove studije.

² Dali smo po nekim selima sakupiti priče o Dijoklecijanu po Zdenku Bučanu, Korneliju i Ferantu braći Colnago, srednjoškolskim daccima, i po čuvaru iskopina Anti Žižiću u Solinu, jer su mnogi starci govorili, da se ne

pristoji takove „budalaštine“ pripovijedati ravnatelju muzeja i solinskih iskopina. U Podgorici u Crnoj gori također su pokupili priče o Dijoklecijanu učenici one niže gimnazije, koje priče bjehu objelodanjene u Bull. dalm. g. 1910. str. 114. i sl. Sr. br. 192 ex 1909. u spisima muzeja.

te je bilo skrajno vrijeme, da se sakupe i utvrde. Iz ovih priča sakupismo one koje su tipične, izostavljajući brojne varijacije.

Pri sakupljanju ograničili smo se na okružje spljetsko do granica, gdje počinju iščezavati ove priče. Ona o Dijoklecijanovoj glavi poznata je i preko granica današnje Dalmacije¹. O mjestu porođenja Dijoklecijanova priča se samo u Kučinama, Mravincima i na istoku ovih sela. Najljepša od svih priča, ona o njegovoj kćeri, jest i najraširenija po cijeloj spljetskoj okolici na sjeveru i na istoku Solina².

Cijenismo nužnim navesti ime i prezime i doba života svakoga pojedinog pripovjedača, kako je običaj pri folklorističnim istraživanjima. Ime pripovjedača jest jamstvo za njihovu vjerodostojnost.

* * *

God. 1898. od 8.—12. studenog posjetismo sela Žrnovnicu, Sitno, Srinjine i Tugare na istoku Solina (Vidi priloženu kartu). Tom prigodom dobrostojeći seljak iz Sitnoga, Luka Mihanović, starac sada od 94 g., nepismen, ispriča nam priču o Dijoklecijanovoj glavi, poznatu sa malim varijacijama u cijeloj spljetskoj okolici, po cijeloj Dalmaciji, Bosni, Hercegovini i Crnoj gori. Priča glasi:

Car Dijoklecijan je odsuđivao na smrt svakog brijača, koji bi ga brijač, da ne uzmogne pripovijedati, kakova mu je glava. Uši mu bijahu od prasca a glava od magarca. Zapane jednom jedinca u majke, da pođe brijati cara. Majka žalosna za sinom, koji imadijaše poginuti, izljubi se šnjim, dade mu na polasku pogaču govoreći:

— Dok budeš cara brijač, jedi ovu pogaču. Pogača bješe umiješana materinim mlijekom.

Kad ju je brijač počeo jesti, car joj osjeti miris, pa ga zapita:

— Što jedeš:

— Jedem pogaču — odgovori momak.

Tad car zapita, da mu dade komadić. Kad ju okusi, reče, da je slatka, ali da nije za nasititi, pa ga zapita:

— Kako je tvoja majka mijesi?

On mu odgovori, da je mijesi svojim mlijekom. Na to mu car obeća, da ga ne će pogubiti:

— Mi smo braća, reče, zato te ne ću pogubiti, ali ne smiješ nikomu kazati, kakova mi je glava. Ako te saleti napast, da komu kažeš, onda kaži samoj zemlji.

Brijač nije mogao nikako mučati, pa se prigne k zemlji, te njoj kaza tu tajnu. Na onom mjestu izraste zovika, od koje djeca izdjelalaše svirale. Kad bi puhnuili u sviralu, zova odgovaraše:

*U našega cara Dijoklecijana
Prašće uši a tovarova glava.*

Po drugoj varijanti:

*U cara Dijoklecijana
Uši ko u magarca
Rozi ko u jarca
A glava ko u prasca.*

Mihanović jošter pripovijedaše, da je čuo od starijih, da se je Dijoklecijan rodio u Libovcu, na jugu od Kučina, da je ovdje sproveo prve godine svoje mladosti, i nekoliko posljednjih zajedno sa svojom kćerkom, koja da je bila ovdje i pokopana. U potvrdu tih svojih navoda kazivaše, da je Dijoklecijan jednoč zabašao po polju, te da ga nije bilo lako naći. Onima, koji ga tražijahu, bi rečeno, da ga potraže na zapadu od sela Sitnoga, te ako nadu čovjeka, gdje jede kruh od sijerka na gvozdenoj siniji, da je to Dijoklecijan³. I doista na-

¹ Bull. dalm. g. 1910. str. 115 i sl.

² U ovoj našoj studiji ne upuštamo se u ispitivanje mitološkog značenja ovih naših priča, jer bi nas to odvelo predaleko, a nemamo za tu svrhu ni savkolik materijal, rasijan po selima, koji treba da bude sabran od naših župnika i učitelja, pozvanih na suradnju ovakovim pripravnim radnjama. Nu moramo ipak spomenuti mimogred, da Dijoklecijanova kći, koja izlazi iz mračne tamnice i leži na zlatnim kolima, koja vuku viloviti konji, može predstavljati hipostazu jutarnje Zore, zarobljene od Crnog boga (Dijoklecijana) a oslobođene sunčevom hrabrošću, ili hipostazom sunca, koju predstavlja vlastelin, što je prati na kolima. Sr. Nodilo, *Religija Srba i Hrvata* itd. u

Radu jug. akad. knj. 79. str. 186. i knj. 81. str. 178. i passim.

³ Kruh od sijerka jede se sam ili pomiješan s drugim žitijama: ječmom, pšenicom, raži itd. Brašno od sijerka nešto je crvenkasto, neugodna ukusa, jede se za veliku nevolju. Sijerak raste u močvarnim krajevima, sije se, kad uslijed čestih kiša nije moguće posijati drugo žitije na pr. kukuruz. To biva osobito na neretvanskoj ravnici i u Imotskom polju. Kruh od sijerka je kruh za veliku nevolju, kruh robova. Plinije (Hist. Nat. lib. XVIII. 16, 40) kaže za sijerak: „Secale Taurini sub Alpibus asiam vocant, deterrimum et tantum ad arcendam famem, fecunda sed gracili stipula, nigritia triste, pondere praecipuum admisce-

doše u Libovcu čovjeka, gdje sa prevrnutu gvozdena lemiša jede kruh od sijerka, te u njemu poznadoše cara Dijoklecijana.

Jure, sin pok. Luke Mihanovića, starac od 61 g. pripovijedaše dne 6. siječnja 1916. nekim učenicima spljetskim, poslanim, da sakupljaju priče o Dijoklecijanu, kako poslije smrti nekog kralja puk odluči, da izabere za kralja onoga, koga nađe, da blaguje kruh od sijerka na gvozdenoj siniji. Velikaši podoše u potragu za takovim čovjekom i nađoše u polju težaka, koji bješe dovršio oranje, te opočinuv napravi si stol za blagovanje od gvozdenog lemiša. Kad to vidješe kličoše svi, da njega hoće za kralja.

Sin staroga Mihanovića g. 1916. ne zna više pripovijedati, što je njegov otac g. 1898. pripovijedao. On ne zna više za ime kralja, ali znade za događaj. Ne zna, da je to bio car Dijoklecijan.

Isti Jure Mihanović pripovijeda, da je Dijoklecijan imao svoj perivoj u selu Gatima poljičkim, da je rođen u Libovcu, da je stanovao u Solinu, a u Libovcu da je stanovao netko od njegove obitelji. Upitan ne zna kazati, gdje je bio taj Libovac, ali znade, da se je Dijoklecijan rodio u Libovcu. Pripovijeda još, da na brdu Plišivici povrh Sitnoga, blizu vrela Ljuvače, Dijoklecijan imadijaše zlatne rudnike a na obližnjem brežuljku sv. Kuzme imadijaše kovnicu novaca. Osim toga veli, da u Vilaru, potoku obično suhu, koji utiče u riječicu Žrnovnicu uz javnu cestu prama Tugarima, dotično Gatima, imadijaše kavanu na zemljištu zvanu Mravince, gdje opočiavaše, kad se vraćaše s puta u Gata.

Don Mate Mihanović Grgurov, sinovac spomenutog Luke, župnik u Rogoznici Omiškoj, čuo je više puta pripovijedati od svoga strica Luke, a nedavno nam priopćio, da se je Dijoklecijan rodio u Libovcu, da je dolazio u lov u Vilar, u mjesto među Sitnom i Srinjinama, i da je ondje imao *villu*. U Vilaru, kaže D. Mate Mihanović, našlo se je rimskih opeka s pečatom tvornice *Pansiana*.

Don Vicko Fulgosi, bivši dušobrižnik u nedalekom selu Jesenicama, priopćio nam je, da je višekrat čuo pripovijedati gori spomenutu

pripovijest, da se je Dijoklecijan rodio u Libovcu, od pok. Luke Mihanovića i sina mu Petra i od Lukina brata pok. D. Petra Mihanovića, župnika u Sitnom.

Spahija Ivan pok. Luke, starac od 85 g. iz Gornjega Sitna pripovijeda, da je Dijoklecijan stanovao u Libovcu, u Solinu i u Spljetu, te da je u svim ovim mjestima imao svoj grad, ali da je najviše stanovao u Solinu. Imao je jednu kćer, ali se ne zna, gdje je stanovala.

Matković Mate, starac, težak od 80 g. iz Kučina, više puta nam je pripovijedao u Spljetu te nam je dne 5. prosinca 1915. potvrdio prigodom jednog izleta na Kuk, Kučine, Libovac i Mravince, u prisutnosti mnogih seljaka, da se je Dijoklecijan rodio u Libovcu, da je ovdje proživio prvu mladost, sve do vojne službe, da je imao jedinu kćer, koja je ovdje s njim stanovala, ovdje umrla i pokopana. On se je uzestio, kad ga je neki mlađi seljak prekinuo tvrdnjom, da se je Dijoklecijan rodio u Dukljić-gradu. On se je rodio, veli, u Libovcu sela Kučina a ne u Dukljić-gradu, daleko na istoku.

Marković Frane pok. Stipana iz Kučina, od 60 g. pripovijeda, da je čuo od starijih, da je rodno mjesto Dijoklecijanovo Libovac, da je on imao dva brata, da je bio od dobre i bogoljubne obitelji, ali kasnije da se je izopćio, da je imao ženu i kćer, koje su bile dobre i bogoljubne.

Roguljić Ivan pok. Nikole iz Kučina od 53 god., nepismen, pripovijeda, da je čuo od svoga oca, starca od 75. g., da se je Dijoklecijan rodio u Libovcu.

Marković Tade pok. Jakova, također iz Kučina, starac od 64 g., pripovijeda, da je slušao od svojih starijih, da se je Dijoklecijan rodio u Libovcu od siromašnih roditelja; da je imao jedinu kćer, koja još živi i svake godine na božićnu noć izlazi u kočiji s velikom vojskom preko kamenog mosta u Solinu; da je zakantana¹. Tko bi imao odvažnosti dotaći se je bijelim rupcem, ona bi se izbavila iz toga stanja.

tur huic far, ut mitiget amaritudinem eius, et tamen sic quoque ingrattissimum ventri est. Nascitur qualicumque solo cum centesimo grano, ipsumque pro letamine est.“

¹ Zakantan, zakantati od talijanskoga *incantare, incanto, incantesimo*, čuje se u mnogim predjelima po Dalmaciji a znači ukleti, uzidati koga ili pričvrstiti u zid čar-

lijama (lat. *incantationes, defixiones, devotiones*). Učitelj u miru A. Colnago pripovijeda nam, da u Obrovcu, gdje je bio dugo učitelj, pripovijedaju o Damjanu Klokočiću, koji se poturči te izda nekoliko puta svoju domovinu Turcima (Klaić, Povijest Hrvata III. sv., I. dio, str. 73), da su ga vile zakantale (t. j. uklele) u Damjanovu kulu.

U Dubravi nedaleko od Sitna, pripovijedaju, da je Dijoklecijan tu imao svoje šume za lov. Ime sela Dubrava bez dvojbe je uticalo na postanak te priče, u koliko se tiče lova, ali ime Dijoklecijanovo je popularno, kad se je osnovala priča o natapljanju solinskog polja sa strane Dijoklecijanove, kako ćemo niže vidjeti, i kako nam je pripovijedao župnik D. Ivan Juginović. Ali o rodnom mjestu Dijoklecijanovu i o njegovoj kćeri nema spomena u ovomu selu.

Najljepša i najpoetičnija priča o Dijoklecijanovoj kćeri¹ sačuvala se je u selu Srinjinam, južno od Sitnoga. Na mjestu zvanu Lišće blizu župske crkve Srinjina, gdje se je često našlo starih predmeta², bijaše Dijoklecijanov perivoj, gdje se često zadržavao prije nego li je sagradio palaču u Spljetu. Tu je imao i ribnjak za gojenje riba, odavle je navodno prenio i najbolji materijal za izgradnju palače u Spljetu.

Ovu priču o Dijoklecijanovoj kćeri sakupio je iz naroda u Srinjinam župnik D. Josip Ceresatti, koji nam je priopćio doslovce:

„Car Dijoklecijan imao je jedinu kćer. Za nju su se mnogi jagmili, a otac ju bješe obećao jednom kraljeviću. Ali ona nije htela poč ni za nj ni za nikoga. Za to je otac stao proganjati, pa je napokon baci u tamnicu u Splitu pokraj mora, di je bilo puno vlage i vode. Ipak bi ona, dopušćenjem božjim, svake godine izlazila iz tamnice jedan put na godinu i to sva u zlatu i sjaju u zlatnoj karoci sa vilovitim konjima. Ko bi tada moga nju susrist, pa zaustavit konje i nju poljubit, bio bi čestit za vavik. To Dijoklecijanu nije bilo drago, pa bi za to, kad bi ona izišla iz tamnice, naredio svojim slugam, da s lattom čine po gradu naokolo veliku grmljavinu, neka bi se pripao svaki oni, koji bi pokušao nju zaustavit i poljubit. Napokon to je više bilo dodijalo Dijoklecijanu, pa je odlučio smaknuti. Kad je on to bio odlučio, na jedan put nestane nje iz tamnice.“

„Ona još ni danas nije umrla. Ona se prikazuje i sada svaki hiljadu godina isto u zlatnoj karoci i to u Splitu i Solinu, u Mravinskom polju, pod Kamen i u nas u Srinjinam „pod Bašćom“. Pripovidali su stari ljudi, da ona traži u Mravinskom polju jednu ženu, koja ju je puno ljubila i bila je za to progonjena od Dijoklecijana. U nas u Srinjinam dolazi „pod Bašćom“ gdi je bio Dijoklecijanov ribnjak, a ona se tu igrala, kad je bila malena i bacala ribicam mrvice od kruva i mesa³.“

„Ko nju i sada vidi, pa zaustavi konje i karocu i nju poljubi, ostao bi čestit za vavik. Bijaše se našao jedan naš Srinjanin od srca — ovo mi je kaziva moj pokojni otac, — pa je odlučija pokušati sriću, pa što Bog da, da da. Ode za to u Split, ali je nije naša. Vratu se natrag da će kući u Srinjine, kad eto ti nje pod Kamen, gdi je kupina, a još se nije bilo svanulo. Sva u sjaju i zlatu kao zvizda Danica, u zlatnoj karoci sa vilovitim konjima, lipa ka ružica, stasita ko jela, da je se ne mogu dva oka nagledati od velike plemenitosti, a leti, brate, ka vila. Skoči on prida nju, ufati konje za uzde, ali ona ošine konje, konji u propanj, on se pripade, problidi i onesvisti, a ona pobije. Ona je bila ošinula konje samo da njega kuša. Ne bi ga bili konji satrli, jer je ona puno dobra. Vidi se, da mu nije bilo dano, da je poljubi pa da bude čestit za vavik. Nju je sigurno moga zaustavit i poljubit pokojni Don Nikola Mužinić, ali se nije na nju namirio.“

Ovako je pripovijedao župniku Don Josipu Ceresattiju Mate Čović pok. Antona, nepismen, starac od 79 g.

Aničić Petar pok. Ivana, iz Srinjina, starac od 84 g., ispričovijedi ovu istu priču kao i Čović sa varijantom, da mjesto župnika Mužinića stavlja župnika Don Petra Bečića, rođena u Srinjinam, koji umrije kao župnik Gomilice u dobi od 78 g. na 22. svibnja 1867.⁵

Drugi seljani Srinjina pripovijedaju, da se Dijoklecijanova kći vida na Kili ili pod Ki-

¹ O Dijoklecijanu i njegovoj kćeri Valeriji napisala pripovijest poznati novelist H. Zschokke: *Diokletian in Salona*, u njegovim *Ausgewählte Novellen*. Aarau 1873 str. 357—406. Ovu je pripovijest prevedenu na hrvatski izdala knjižara Hartman u Zagrebu.

² *Bull. dalm.* g. 1888. str. 177; g. 1893. str. 33; g. 1894. str. 65; g. 1900. str. 53; g. 1901. str. 40, 106; g. 1908. str. 75; g. 1915. str. 11.

³ I danas se vide ostaci starih zidina, za koje

puk veli, da su ostaci Dijoklecijanova ribnjaka. Ovdje na 3 m. daljine imade neprisušno vrelo vode, u kojoj živu jegulje.

⁴ Don Niko Mužinić, rođen u Srinjinam i tu župnik, umrije ondje 9. ožujka 1856. u dobi od 76 god.

⁵ Šaljući nam ovu priču župnik Ceresatti opaža, da je Dijoklecijanova kći bila kršćanka, te da je Bogu posvetila svoje djevičanstvo, zato ne htjede za nikoga počti, zato da su je mogli

lom (visina na zapadu Kamena), gdje je danas grm, i da je tu bio grob. Jednoč su Žudije (tim imenom na mnogim se mjestima zovu uopće istražitelji blaga) otvorili grob u prisutnosti župnika u mirovini u Žrnovnici Don Pave Barbarića. Tada zasja oko groba velika svjetlost te oni prestrašeni pobjegoše.

U Mravincima je nešto blijeđa nego u Kućinama priča, da se je Dijoklecijan rodio u Libovcu.

Bučan Miho pok. Petra iz Mravinaca, od 52 g. pripovijeda, da je Libovac jednom bio velik grad, da se katkada vidi ondje iz zemlje sukljati vatra, i da se na gomili vida starica sa kudjeljom, gdje prede.

Marović Jakov pok. Luke iz Mravinaca od 52 g. pripovijeda, da je Dijoklecijan bio rodom iz „zlatnoga Libovca“ pod selom Kućine.

Bučan Pave pok. Joze, iz istoga sela, od 51 g. pripovijeda, da se na gomili u Libovcu vida zmija, gdje maše jezikom, i da se čuju gdje kod zvona; da je iz Kućina bio neki kralj u rodu s obitelji Vidošević. Iza krunisanja da je živio samo tri dana i da je skovao samo tri novca. Blago onomu, koji bi našao jedan od ovih novaca, ne bi mu trebalo više kopati zemlju!

Bučan Ante pok. Joze, iz istoga sela, od 60 g. kaže, da je čuo od svoga djeda, da se je Dijoklecijan rodio u Kućinama u kući Vidošević. Priča po prilici ono isto, što je pripovijedio Jure, sin Luke Mihanovića iz Sitnog, da su našli čovjeka, gdje jede kruh sa prevrnutu lemiša, te da bi proglašen za kralja. Ali on ne zna, kako se je taj kralj zvao.

Isti Bučan Ante priča, da je Dijoklecijanova kći pokopana na brdu Sutikvi u zlatnoj kopljevci, a da je blizu nje kudjelja od suhoga zlata. Spominje se, da je čuo od starijih, da je na vrh Sutikve bila crkva sagrađena od malih kamenčića, i da se je našlo grobova¹. Dijoklecijan je hodio iz Solina u Spljet podzemnim putem štovati svoje bogove.

Da je Dijoklecijanova kći bila pokopana na Sutikvi, priča i Perko Luka pok. Paške od 57 g. iz istoga sela.

I u Mravincima postoji priča, da je Dijoklecijanova kći zaposjednuta od vraga. To je pričao Peroš Ivan pok. Tome od 61 g. Ona stoji, veli on, u Gradini Solina, odakle izlazi na Malu Gospu o ponoći u zlatnoj karoci. Prođe preko Gospina mosta te istim putem se vrati natrag. Tko bi je oslobodio od toga bića, učinila bi ga čestitim i sama bi se usrećila.

Kovačević Marko pok. Nikole iz Žrnovnice pripovijeda, kako se Dijoklecijanova kći viđa svake godine u noći između velikoga petka i subote, gdje prolazi kočijom u Solin preko Gospina mosta. Jednom četiri hrabra momka zaustaviše kočiju, objesivši se svaki za jedno kolo, te pokušahu oteti ju vragu, koji ju čuvaše, da time postanu čestiti. Vrag od njih zahtijeva za platu jednoga od njih, na što oni od straha pobjegoše.

U Tugarima, pet kilometara jugozapadno od Srinjina, živi također uspomena na Dijoklecijana i na njegovu kćer.

Bulić Ante od 68 g. pripovijeda, da je Dijoklecijan natapao zemlju, kako se to čuje po Klisu i Solinu; da mu kći živi, te da izlazi u noći velikoga petka, a da je tko rukom dodirne postao bi čestit.

Nelić Ivan od 68 g. pripovijeda mnogo stvari, među inim, kako je Dijoklecijan sagrađio palaču u Spljetu i s kojim materijalom. Ova je palača u njegovo doba bila duga šest milja a široka tri. Dijoklecijan je bio bezbožan čovjek, koji je predao Luciferu svoju kćer.

Markičević Frano od 76 g. pripovijeda poznatu priču o Dijoklecijanu i brijacu, onda veli, da je Dijoklecijan sagrađio nebo od mjedi sa mnogo rupica, kroz koje je natapao zemlju. On je sagrađio u Spljetu svoju palaču, koja je imala vrata od zlata. Blizu zapadnih vratiju imao je svoju bašču, i tu je mučio kršćane. On se je naslađivao gledati njihove muke sa zvonika sv. Duje². Spljet je bio spojen sa Solinom jednim podzemnim putem, kroz koji je on prolazio. Imao je u Rimu jednoga brata, kojemu jednoč pisao, da mu je dodijalo živjeti. Imao jedinu kćer, koju mu je vrag ugrabio. Ona se prikazuje svakih sto godina i prolazi preko so-

poljubiti samo dva sveta svećenika. Žena, koju traži po Libovcu, vjerojatno je njezina majka. Ovo smo i mi gori spomenuli.

¹ Ova crkva imala bi biti sv. Tekle, glasovite u Istoku. Sr. Acta Sanctorum 23. rujna str. 54 i sl. Njezino štovanje ima biti bilo prene-

šeno u Dalmaciju IX.—X. vijeka, kada i mnogih drugih svetaca s Istoka. (Vidi sl. br. 78.)

² Ovo je umeinuto u priču iz historije Nerona, koji se u vrtovima vatikanskim naslađivao prizorom rimskog požara i mučenja kršćana.

linskoga mosta u zlatnoj karoci i to na veliki petak. Tko bi je rukom uhvatio, postao bi čestit i on i ona.

U Solinu nitko ne priča, da se Dijoklecijan rodio u Libovcu. Svi vele, da se je rodio u Solinu. Ali u ustima naroda čuju se priče o njegovoj kćeri, koje kolaju i po ostalim selima.

Žižić Ante, od 50 g., čuvar solinskih iskopina, pripovijeda, kako je slušao od starijih u selu, da se može svake godine na veliki petak točno o ponoći vidjeti Dijoklecijanovu kćer na ulazu u Solin, na Meterizim, dolazeći iz Spljeta. Da uzmogneš vidjeti kneginju valja ti držati oko sebe obruč na visini prsiju. Tad je možeš vidjeti, kako prolazi u karoci od suhoga zlata iz Spljeta u Solin. Ako ostaneš tako u obruču, možeš je vidjeti iza jednog sata vraćati se opet u Spljet.

I Drašković Šimun pok. Jozе od 81. g. pripovijeda, da Dijoklecijanova kći putuje po Solinu u zlatnoj karoci. Ali ne znade ni kada ni u kojem pravcu.

Milišić Luka pok. Bartula od 80 g. iz Solina pripovijeda, da je Dijoklecijan imao kćer, koja je zakantana u solinskoj Gradini¹, a izlazi iz nje tri puta na godinu u pratnji jednog vlastelina, te prolazi preko Gospina mosta. Ko bi imao srca dočekati je i oteti je ovomu vlastelinu, oba bi se sahranili i ona bi njega čestitim učinila.

Neki solinski mladići su nam pričali, da je Ivan Milišić, Solinjanin (umro g. 1895. od 65 g.), bio veliki čudak, nazvan Ilija, Krunin itd. On im je pripovijedao, kako je on više puta vidio Dijoklecijanovu kćer u zlatnoj karoci kod kapelice sv. Nikole, jugozapadno od groblja sv. Anastazija u Marusincu, kod kuća Milišićevih. Dapače je jednom od straha utekao u obližnju Dragu, jer ona bila od davla zaposjednuta. Ona stanuje obično u Gradini zakantana, a izlazi tri puta na godinu.

Milanović Ivan pok. Stipe iz Solina od 84 g., nepismen, pripovijeda, da se Dijoklecijanova kći vidi svake godine na Malu Gospu

u noći prolaziti, pače proletjeti u zlatnoj karoci kao vjetar putem na starim zidovima grada² u pratnji jednog vlastelina. „Možda ona i svaki dan prolazi u karoci onuda, ali sigurno na Malu Gospu. Ko bi ima srca dočekat je, pružiti joj ruku, a ona bi svoju dragovoljno pružila, i osloboditi je, obojica bi postali čestiti. Možda je ona od sotone zaposjednuta, možda ju je sotona prevarila, zato joj nije drago ostati u ovom biću pa želi, da je ko oslobodi.“ „Da sam mladi“ govoraše starac i siromašak Milanović vidljivim posmjehom naslade na usnama „pokušao bi izbaviti ju, da budem čestit“.

Upitan nekoliko puta, znade li još šta o Dijoklecijanu, odgovori Milanović odlučno, da ne zna baš ništa, da se ne sjeća ničesa, jer da je star, te ne zna ni priču o brijaču i Dijoklecijanovoj glavi, koju pozna svak u Solinu i okolini. Ali mu žena Antica starica od 64 g., koja je do njega sjedila, ispričala osobitom nasladom, opširno, priču o brijaču Dijoklecijanovu.

Žižić Petar pok. Mate, također iz Solina, od 81 god., nepismen, pripovijeda, da je Dijoklecijanova kći zakantana u jednom jezeru, stotinjak metara istočno od Gašpićevih mlinica prama Mravincima, zvanu Bučanovo jezero. Ondje je devet tovara zlata, što ga čuva sedam vragova, koji čuvaju i Dijoklecijanovu kćer. Svakog Božića o ponoći ona se pretvori u zmaja sa sedam glava, te izlazi iz jezera na obližnju livadu. Kad bi se našao ko od srca i dočekao je puškom na livadi te ju poljubio, ona bi se oslobodila od sotone, i darovala bi tomu junaku svih devet tovara zlata³.

Milišić Mate pok. Marka od 79 g. iz Solina, pripovijeda po prilici, što i Žižić, samo dodaje, da Dijoklecijanovu kćer pri izlasku iz jezera dočika jedan čovjek, koji je prati, kad ona prolazi preko Gospina mosta prama župnoj crkvi u Solinu. Kad stignu na most, ovaj se prosijeda, Dijoklecijanova kći taj čas pobjegne, a njezinu pratiocu prikažu se mnoge sablazni.

Kljaković-Šantić Nikola iz Solina, pismen, od 55 g., pripovijeda običnu priču o Dijoklecijanovoj glavi, nadodajući, da je imao vo-

¹ O ovoj sredovječnoj Gradini vidi Bull. dalm. g. 1913. str. 3 i sl.

² Ovaj komad puta, o kojem govori Milanović, zove se od g. 1914/15. Put Mira. Vidi Bull. dalm. 1914. str. 49, 51.

³ Očevidni su mitički elementi ove priče. Zmaj označuje boga Ognja, blago znači svjetlost ili Sunce sakriveno. Jezero je carstvo tmine itd. Sr. Nodio, *Religija Srba i Hrvata* itd.

u Radu jug. akad. knj. 89. str. 178. Ova ista priča stoji u svezi s onom o sv. Jurju i Zmaju, veoma rasprostranjena po narodu, o kojoj pjeva narodna pjesma. Sr. Acta Sanctorum mensis Aprilis Tom. III. str. 100—163. Delehaye: *Les legendes grecques des Saints militaires* Paris 1909 Ch. III. Saint Georges str. 46—76.

lunjske oči i da je Dijoklecijanova kći zaposjednuta od vraga, da ona sada žive u rijeci Jadru u Solinu, te da jedan put na godinu na ponoći izlazi praćena od oboružanih vojnika. Ko bi je oslobodio od onoga stanja, sretna bi ga učinila.

U Kamenu blizu Mravinaca, na jugozapadu Libovca, živi također u ustima naroda priča o Dijoklecijanovoj kćeri.

Terze Božo pok. Joze od 60 g., nepismen, pripovijeda, da Dijoklecijanova jedinica putuje po Solinu u zlatnoj karoci; da je Dijoklecijan iz Solina do Kile prolazio podzemnim putem, da je pod Kilom imao špilju, gdje je stanovao, koja se i danas vidi.

Supić Mijo pok. Bože od 41 g., nepismen, pripovijeda, da Dijoklecijanova kći dolazi u karoci iz Kaštela u Solin i ko bi je oslobodio, postao bi čestit. Kaže još, da je Dijoklecijan napravio nebo od ovunjskih koža probušenih te ga razvio nad Solinom. Kad bi nastala suša, on je natapao kroz to nebo zemlju i time se je htio pokazati bogom.

Radica Luka pok. Mate od 79 g., nepismen, pripovijeda, da je Dijoklecijan napravio nebo od stakla, kroz koje je natapao zemlju u vrijeme suše. Kadikad je činio valjati po tom staklenom nebu gvozdenu kuglju i tako je stvarao grmljavinu. U priči o njegovoj glavi nadodaje Radica, da kad je svirala u ustima djece stala izdavati njegovu tajnu, da se je on od žalosti sam ubio.

U obližnjem selu Stobreču (starom Epetium) težak Blažević Fabijan pok. Antona, sada već pokojni, od 59 g. pripovijedaše nam, da Dijoklecijanova kći živi u Solinu, gdje čuva blago svoga oca. Cokarić Špiro pok. Blaža iz istoga sela kaže, da ona čuva ovo blago sakriveno u trima bakrenim kotlima.

Blažević Petar pok. Tome od 64 g. i Plosne Ante pok. Mate od 60 g., obojica iz Stobreča, pripovijedaju također o staklenom nebu, kroz koje je Dijoklecijan natapao zemlju. Potonji također priča, da Dijoklecijanova kći leti u karoci po Solinu kao munja i tko bi je oslobodio, ona bi mu darovala očevo blago.

Blažević Stipan pok. Tome od 57 g., pismen, priča, da je čuo pripovijedat od svoga pok. oca više puta, da se je Dijoklecijan rodio u Libovcu južno od Kučina i da mu kći živi još. U oči Male Gospe silazi ona s brda kao

ognjeni plamen, te dolazi do mosta u Solinu. Puk čeka, da kaže, gdje se nalazi blago njezina oca. Ali ih ona zaslijepi, da je ne uzmognu zgrabiti, pa se onda izgubi zaroniv u valove Jadrta. Ko bi je mogao zgrabiti, ona bi mu pokazala, gdje se nalazi blago, i postao bi sretan.

U Klisu se pripovijedaju iste priče. Jakov Gizdić pok. Ivana od 55 g., nepismen, priča o Dijoklecijanovoj glavi i o brijaču, varijantom, da je zoviku, naraslu na mjestu, gdje je brijač odao tajnu majci zemlji, popasao magarac, koji je poslije revanjem odao carevu tajnu. I tu se pripovijeda priča o Dijoklecijanovoj kćeri. Ona prolazi s vlastelinom ili sama u zlatnoj karoci u ponoći velikog petka ili Male Gospe preko Gospina mosta. To smo čuli od spomenutog Gizdića i Petra Pleštine pok. Andrije od 63 g., nepismena. I ovdje se opetuje ista okolnost, da bi postala sretna ona i onaj, koji bi je toga stanja oslobodio. Didović Ivan pok. Mate od 66 g. priča, da Dijoklecijanova kći živi u Solinu.

Dadić Božo pok. Ive od 47 g. iz Klisa pripovijeda, što i drugi o Dijoklecijanovoj glavi Veli, da njegova kći živi sakrivena u gomili kod Generalovih kuća, t. j. kod kuća Grubišić-Kokeza na cesti Solin-Klis blizu istočnih vrata stare Salone (*Porta Andetria*). Izlazi jednom na godinu, t. j. na Božić, u zlatnoj karoci. Više puta su je neki kliški momci iščekivali. Vidjevši ih, ona bi zaustavila konje, pripovijedala im, da je ona Dijoklecijanova kći, pokazala bi im tri hrpe zlata, preobrazila bi se u zmiju, te od noge jednog od ovih mladića dopuzla do vrha njegova ručnog prsta, odakle poletila u slavu nebesku, ostaviv momcima blago.

Bubić Mate pok. Jure iz Klisa od 58 g., nepismen, pripovijeda, da je mnogo puta čuo od pokojnog oca, kojemu je neki Solinjanin Mužić pripovjedio, da je on (Mužić) bio u vojništvu u Italiji, te ga neki vlastelin zapita, odakle je rodod, a Mužić odgovori, da je iz Solina. Tada mu reče, da li želi poći kući. Odgovori, da bi. Na odnosnu molbu njegovi vojnički starešine pustiše ga. Na odlasku ovaj vlastelin mu dade knjigu i mažicu (vrećica za pravljenje ulja) od 3 varičaka i reče, da ode k novoj kući sagrađenoj u Solinu (to je bila nova kuća pok. Ivana, kasnije pok. Duje Grubića-Škombrina) i da zove: „Gulija, kćeri kralja Dijoklecijana“¹. On to sv učini i na treći povik ona se oda-

¹ U ovoj i u jednoj slijedećoj priči Dijoklecijanovoj kćeri je nadjenuto moderno ime.

zove, izađe preda nj, a on joj predade knjigu. Ona ga onda pozove k sebi, i kad dođe do Generalovih kuća, otvori se uvala pod zemljom, udoše u nju i ona mu predade novaca, koliko je moglo stati u onu mažicu za vlastelina, koji mu bješe dao knjigu. Za njega pak dade, koliko je moglo stati u rukav njegova haljetka govoreći mu: „To ti bilo do zdravlja“. Do mala mu svrši dopust i on se vrati u Italiju. Iskrca se na obalu, dočeka ga onaj isti vlastelin, kojemu on predade knjigu, što ju bješe Giulia napisala. Na upit, gdje mu je ono drugo, što je njemu dala, on odvrati, da je dobar dio ostavio doma, a samo jedan dio ponio sobom. Ostane još koje vrijeme u vojsci, onda ga pustiše s svim kući, podmitivši on oficire.

Došavši kući počeo trošiti dane mu novce, ali je bio uvijek bolestan. Padoše mu jednom na pamet riječi Dijoklecijanove kćeri: „Evo ti ovo do zdravlja“, pa stade trošiti novce nakupovav zemalja i učiniv drugih trošaka, da im dođe kraj. Kada je sve potrošio, ostade zdrav kao i prije.

I u Dugopolju živi uspomena cara Dijoklecijana i njegove kćeri. Vučković Duje iz toga sela, pismeni starac od 70 g. veli, da je čuo pripovijedati od Ante Jukića iz Dicma, a ovaj od nekog Djambra, židova iz Splita, da je Dijoklecijan imao jedinu kćer, koju odluči predati vragu uz uvjet, da mu ovaj čuva silno blago solinskih riznica od neprijatelja. Pripisao mu je uz uvjet, ako koji momak nabavi Davidovo drvo, lijevo rebro sv. Marka i samotvor travu i poljubi mu kćer u lice, da prestaje pogodba, da je ona slobodna, a vrag mora ostaviti blago, a ona poći za toga momka i pokazati mu, gdje su joj očeve riznice. Od tada do danas djevica čeka oslobođenje.

U isti čas, kad se u crkvi sv. Duje u Spljetu pjeva ponoćnica božićna, silna procesija prolazi preko solinskog mosta, a zadnja u redu je Dijoklecijanova kći. Mladić, koji je nabavio Davidovo drvo, lijevo rebro sv. Marka i samotvor travu, treba da je čeka na mostu i tu obujmi, poljubi i sve će mu biti po pogodbi između vraga i Dijoklecijana. Ali kad ona stupi na most, ovaj se počne okrećati, dizati u vis i u rijeku spuštati, silan val vjetra udara sa svih strana, te je nemoguće, da je poljubi. Nu naći će se hrabar mladić, koji će sve zapreke svladati,

djevicu osloboditi i domoći se Dijoklecijanovih riznica.

Ovo nam je priopćio župnik Dugopolja Don Miho Kalebić.

U Dugopolju Balić Mate pok. Andrije, nepismen, od 67 g., pripovijeda, da je Dijoklecijan imao jedinu kćer imenom Pavicu¹, koju otac predade sotonu. Svake godine o polnočki božićnoj prolazi ona u zlatnoj karoci preko solinskog mosta a za njom kvočka sa 12 pilića. Tko bi imao srca zgrabiti je i oteti neprijatelju, postao bi sretan. On bi imao ono, što ona ima, t. j. očevo joj blago i bio bi čestit. Jednom se je usidрила c. i kr. ratna mornarica u Poljudu kod Spljeta i jedan nadporučnik posla jednoga mornara Solinjanina, da mu kaže vrata starog grada Solina, nalogom da zazove tri puta Dijoklecijanovu kćer „Pavicu“, i da mu donese u rupcu, što će mu ona dati. Ona otvori vrata i predade mu u rupcu mnogo žutine (zlata). Šaku te žutine predade mornaru za njegove potrebe na putu govoreći mu: „Evo ti, i dokine potražiš, ne ćeš bit zdrav“. I doista, dok nije sve potratio, nije imao zdravlja.

U Gornjem Muću Andrija Jelavić-Bura, nepismen, od 70 g., pripovijedao je ondješnjem župniku Don Marku Perojeviću, da je Dijoklecijanova kći predana vragu. Svaki sto godina na božićnu polnočku prolazi preko solinskoga mosta u karoci. Car Dijoklecijan sastade jednom nekog židova, koji se je hvalio, da će zaustaviti karocu i osloboditi princesu. Jedne božićne noći evo ti karoce na mostu solinskom sa Dijoklecijanovom kćeri. Kad je židov htio zaustaviti karocu, pedeset oružanih momaka uperiše koplja proti njemu, da ga probodu, te morade pobjeći u vas trk. Caru se Dijoklecijanu on ipak smili, te mu dobaci brus. Kad ga židov podigne sa zemlje, brus se pretvori u zlato.

I Topić Andrija pok. Ive, nepismen, od 68 g., iz Ogorja Gornjega Muća, pripovijeda priču o kiši, koju je izvodio Dijoklecijan za natanje zemlje. Ali o Dijoklecijanovoj kćeri ne znade ništa.

Kulić Jure Šimunov i Vučica Jure pok. Mate iz Dugobaba, Lečevičke općine pripovijedaju, da su čuli od starih priču o Dijoklecijanovoj glavi i o kiši. O njegovoj kćeri ne znadu ništa.

¹ Ovo je drugi put, da se pojavlja u ovim pričama moderno ime za Dijoklecijanovu kćer: Pavica.

I u Dicmu¹, selu udaljenu od Solina 13 klm. u zračnoj liniji, postoji priča o Dijoklecijanovoj kćeri, koja u noći velikog petka na zlatnim kolima sa konjima zlatom urešenim ide iz Spljeta u Solin te se iste noći vraća u Spljet. Tu nam je priču ispriповjedio Lovro Bralić pok. Joze od 56 g., nepismen, iz Prisoja. Nadoda, da je Dijoklecijan pobjegao pred Gotima iz Solina u svoju palaču u Spljet i tu se skrio u jednom tunelu. Odatle nije izišao, „bit će se možda usmrdio, jer se ne zna, gdje je pokopan“, završi Bralić svoju priču.

U Bročancu, selu 8 klm. udaljenu sjeverno od Klisa, poznadu priču o kiši Dijoklecijanovoj. On rastire veliko platno nad Solinom. Jedan bijančug se drži Kozjaka nad Solinom, drugi na Kilu istočno od Spljeta, treći nad vrelom Jadera, odakle vodi vodu na platno a kroz ovo na polja solinska. U isto vrijeme izvađa grmljavinu u Klisu, te veli narodu, da je on bog i da u njega treba vjerovati. To nam je pričao Kulić Ante pok. Frane od 50 g. iz Bročanca.

Kalinić Ivan pok. Ante od 68 g., nepismen, iz Bročanca pripovijeda također priču o kiši, koju proizvodi Dijoklecijan, te veli, da mu je kći živa i da se prikazuje u zlatnoj karoci u Solinu blizu Gašpić-Kljakovićevih kuća ne daleko istočnih vrata Solina (*Porta Andetria*).

U Gardun-Vojniću (starom Delminium-u sinjske okolice) pripovijeda se priča o Dijoklecijanovoj kćeri, koja prolazi u karoci, te bi usrećila onoga, koji bi je izbavio. To su nam pričali Jurko Ante Stipanov od 44 g. iz Vojnića i Tadinac Ante Jozin od 45 g. iz Garduna. Prvi veli, da je Dijoklecijan sagrađio Solin od kamena iz staroga Garduna. Za prenos postavi uzduž puta duga preko 20 klm. vojnike jedan od drugoga 1 m. udaljene, koji su predavali to kamenje iz ruke u ruku, te moradoše ostati ne-

pomični u tom položaju, dok se nije grad sagrađio.

U Koprivnu, selu udaljenu sjeverno od Klisa 5 klm., seljaci zovu ruševine starinske zgrade Dijoklecijanovo ljetovanje (Sr. Bull. dalm. 1907. str. 128) a u Vojniću odlomak starog rimskog puta narod zove Dijoklecijanov put (Sr. Bull. dalm. 1903. str. 122).

Slijedeće tri priče nam ispriповjedi učitelj u Donjem Docu poljičkom Ivan Jelić. Prva potiče iz Dicma, sela između Spljeta i Sinja, druge dvije iz Donjeg Doca u Mosoru.

Dodijaše Dijoklecijanu tužbe putnika i trgovaca proti Dicmanjima, što ob noć iščekivahu ljude te ih plijenjahu i ubijahu u Mojanci². Iza kako bijahu uzaludne sve prijetnje i opomene s njegove strane, podigne jednom vojsku na njih, da ih pedipsa. Noć ga zateče u Dicmu i on prenoći pod šatorom. Te noći mu se snilo, da je i on zasijo u Mojanci u busiju te da je krao i ubijao prolaznike i trgovce. Tada se zamisli i reče u sebi: „Ovaj narod je po prirodi i položaju zemljišta sklon na ubijstvo i krađu. Svaka kazna bi bila uzaludna.“ Zato digne vojsku i povrati se u Solin³.

Jelić Petar, poštar u Docu, pripovijedaše učitelju Jeliću, da je Dijoklecijan htio, da ga štiju kao boga. Zato prostrije nad Solinom nebo od probušenih koža, privezav je uz jedan bijančug na Markezinu gredu (položaj i sada tako zvan povrh Solina). Izvadao je pak grmljavinu, kad je htio natopiti polje, valjajući goleme kuglje od željeza nad ovim kožama, a tad bi dao lijevati po tim kožama vodu iz rijeke Jader. Nu ova kiša je palila sve biline.

Priča o Dijoklecijanovoj kćeri u Donjem Docu imade karakterističnu varijantu. Prije nekoliko godina ispriповjedio ju je učitelju Jeliću pok. Ivan Jelić osamdeset-godišnji starac, nepismen,

¹ Dicmo, selo na granici spljetskog i sinjskog kotara (Sr. Arheološku kartu Solina i okolice u Bull. dalm. 1908.) po Tomascheku je isto- vjetno sa mjestom Decimin u Ravennas. To se dokazuje ne samo sličnošću imena, nego i poredanjem imena ovoga kotara po Ravennasu: Novas (Ad Novas, municipium Novense, Runović Imotskoga, valjda od rus novum?), Julianum (Ugljane), Tilurion, (Trilj), Ponteluri (Most Trilja), Aequon (Aequum, Čitluk kod Sinja), Decimin (Dicmo), Endetrio (Andetrium, Muć), Ma-

gum (Magnum, Balijina glavica), Promona, Promina itd. Decimin valjda je korupcija od decimo t. j. lapide od Solina. Sr. Bull. dalm. 1903. str. 121.

² Do polovice XIX. vijeka Mojanka na polovici puta između Dicma i Sinja bila je zloglasno stjecište hajduka.

³ Ovu priču imao je prigode učitelj Jelić slušati više puta od seoskih staraca a nedavno i od umirovljenoga župnika ovoga sela Don Jakova Banića od 77 god.

a god. 1916. je opetova njegov sin Jakov, isto nepismen od 58 g. Dijoklecijanova kći zajedno s materom dala se je pokrstiti proti volji očevoj. Ovaj se radi toga rasrdi, pa je predade sotoni. Kad bi se našao pametan i odvažan mladić, on bi je mogao osloboditi od takova stanja i to ovako: Kad sv. Juraj dolazi u veliki petak, t. j. svakih 100 god., Dijoklecijanova kći se prikaže sa jednim vlastelinom u crno odjevenim na solinskom mostu. Mladić bi je morao dočekati, skočiti u karocu i poljubiti je. Tim bi se ona oslobodila od toga stanja. Ali sotona, da to zapriječi, u onaj čas učini veliku buku, tako da svak se pristaši i pobjegne. Mnogi su to pokušali, ali uzalud.

Ovo je prvi put, što se u pričama o Dijoklecijanovoj kćeri spominje uzrok njezina nesretnog stanja. Ona se je pokrstila s majkom, radi toga bi progonjena od oca i predana sotoni. Kako smo gore vidjeli na str. 108. Valerija i Priska, ako nisu bile kršćanke, ali su barem simpatizirale sa kršćanskom vjerom, kako se vidi iz savremenog povjesničara Laktancija. Time se tumači očeva antipatija protiv kćeri, antipatija, ako ne osobna, a ono valjda iz državnih razloga.

U priči o Dijoklecijanovoj kćeri u Donjem Docu igra ulogu ime jednog našeg saučenika iz mladih dana, koji umrije g. 1900. Pučka mašta još danas nastavlja i poljepšava ovu priču.

Neki Dumica¹ — priča osamdesetgodišnji starac Ivan Jelić iz poljičke Podstrane —, bio je prijatelj jednom Žudiji iz Spljeta. Dumica je bio vrijedan i hrabar mladić, ali siromah. Iz ljubavi prama svomu gospodaru Žudiji Dumica mu je svake godine davao četvrt litre svoje krvi za njihove ritualne svrhe. Jednom reče Žudija Dumici: „Kad si tako valjan i dobar, učinit ću te sretnim, ako budeš od srca“. Dumica mu obeća, da hoće. Onda ga Žudija posla na božićnu ponoć u Solin, da čeka Dijoklecijanovu kćer, koja će ga učiniti čestitim i sretnim, ako je oslobodi. On pode i sjedne na mostu. Puk je hodio na hrpe, kao na blagdan, iz Solina u Vranjic na polnoćnu misu i pozdravljao ga. On ostade nepomičan na mjestu. Kad je puk prošao, eto ti iz Kaštela nekoliko konjanika, koji uperiše

svoja koplja na njegove prsi, da ga probodu. Dumica se nije ganuo. Iza njih eto kumpanija pješaka sa golim sabljama u ruci. Svaki vojnik mahne sabljom nad njim, da mu posiječe glavu. Ali Dumica ostaje na mjestu neustrašivo.

Iznenada se nebo pokri crnim oblacima, zadune jak vjetar, počese uz strašnu grmljavinu sijevati munje. Most se prosjede a Dumica se nađe u vodi. U čas se most opet povrati u prvašnje stanje i Dumica na svojem prvašnjem mjestu. Nebo se razvedri. Puče ponoć. Iz Kaštela dolazi sjajna karoca sa dva crna konja vilovita. Na boku sjedi vozač crnac, a u karoci Dijoklecijanova kći, a uz nju lijepi fini vlastelin. Lice joj se sjaji kao sunce. Na desnoj strani je karoca otvorena. Dumica skoči u nju i hoće da obim rukama zagri Dijoklecijanovu kćer, i da je poljubi. Ali netko iza njega viknu: „Što je to?“ Dumica se obazre, da vidi, što je, a karoca na vas trk pobjegne.

Žalostan se vrati Dumica u Spljet i pripovjedi Žudiji, što se je dogodilo. Ovaj mu reče: „Znao sam ja, što će bit, ali nisam imao srca kazati ti od straha sotone, koja bi me bila uništila.“ Žudija je našao drugi način, da učini Dumicu čestitim, kako veli druga priča, koja nema nikakove sveze sa Dijoklecijanom, pa ju izostavljamo.

Damjanov Antica u Gomilici, rođena Alfirević, iz Sućurca, od 44 godine, pripovijeda, da je slušala od starijih svoga rodnog sela priču o Dijoklecijanovoj glavi; da njegova kći izlazi između Velike i Male Gospe u zlatnoj karoci u Solinu. Jednoć neki kršćanin skoči u karocu, da je oslobodi od sotone. Ova reče kršćaninu, da mu je pao rubac. Dok se kršćanin prigne, da ga digne, karoca pobjegne. Sotona ga prevari, da ga se oslobodi.

Drugih priča od staraca nismo mogli dobiti u Sućurcu.

U Gomilici nam je sakupio učitelj Vinko Čaleta ove dvije priče, koje se odnose na Dijoklecijanovu ćud. Premda se ne odnose direktno na naše pitanje, ipak ih ovdje tiskamo.

¹ Njegovo je pravo ime Petar Dumičić vulgo Dumica, koji je proživio prilično buran život. Svršiv pučku školu u Priku kod Omiša ude u jedan vojnički zavod. Kao časnik u zdravstvenoj četi vojeva u Italiji god. 1859. Tom prigodom u bici kod Custozze zaklopi oči jedinцу udove Barić iz Beča veoma dobro-

stojećoj, koja ga je za to posinila. Za naših nauka u Beču g. 1869-73. posjećivali smo tu obitelj Barić dotično Dumičić. Kasnije se Dumičić iz Beča preseli u Zagreb, gdje je nastavio u Beču započeto zanimanje za rudokope. Umrije g. 1900. u Zagrebu.

Sedamdesetgodišnji starac Rokov Ante pok. Frane pripovijeda, da čuvši Dijoklecijan, kako ga svak mrzi, osim jedne starice u Solinu, koja ga hvali, dade je pozvati k sebi, te joj reče, zašto ga ona hvali, a svi drugi proti njemu govore.

— Svi te mrze, odgovori starica, i žele ti smrt, ali ja ne, i kazat ću ti, šta ja mislim. Tvoj djed je imao jednog vruga u sebi, a tvoj otac dva, a ti ih imaš tri. Tko dođe iza tebe imat će ih sedam. Zato želim, da živiš.“

Diveći se Dijoklecijan odvažnosti i iskrenosti starice, pohvali je i darova joj kuću i zemlju kod solinskih kupatila.

Dva starca istoga sela, Jure Marinović od 63 g. i Lovre Jureškin od 84 pripovijedaše ovu istu priču s malim varijacijama.

Kako se iz dosada rečena vidi, u cijeloj bližnjoj i daljoj okolici na sjeveru i sjevero-istoku Spljeta živa je uspomena na Dijoklecijana i još više na njegovu kćer.

Mislimo, da je interesantno navesti, kako se još danas stvaraju ove legende. Imademo jednu novu o Dijoklecijanovoj kćeri.

God. 1911. u Zvirači blizu Segeta kod Trogira našao se je ogroman mramorni sarkofag, obzidan debelim zidom, koji se bješe nad njim nadvio i pokrivaše ga poput krova. Sarkofag, u staro doba okrnjen, težio je 11.000 kgr., te pobudi udivljenje trogirskih i segetskih stanovnika i dade povoda jednoj priči, dok je još stajao ondje na mjestu, još prije nego li bje odanle¹ prenesen. Ovu je priču pripovijedao Anti Žižiću, čuvaru iskopina solinskih, posjednik toga sarkofaga Špiro Marjanović-Ševo ovako: Jednoč dojde pregledati segetske kamenare Dijoklecijanova kći, i tom prigodom iznenada strovali se ogroman kamen s brda, koji zgnječi carevu kćer. Radi ove goleme nesreće nastane velika žalost u rimskom carstvu i velika sramota snađe radnike u kamenari, što je nesretna

kneginja umrla od ovakove smrti. Da se sakrije ova sramota za stanovnike staroga Trogira, bi pripravljen u velikoj žurbi ovaj sarkofag te na istom mjestu ona bi u njemu sahranjena. Da se bolje sakrije mjesto njezina pogreba, sarkofag bi obzidan zidom i njime pokriven.

Druga dva starca iz Segeta, Mitar Ivan pok. Joze od 80 g. i Vukman Jure pok. Šimuna od 67 g., obojica nepismeni, pripovjediše župniku D. V. Brajeviću priču o Dijoklecijanovoj glavi, koja se inače po cijelom selu pripovijeda. Osim toga vele, da je Dijoklecijan rođen Solinjanin, gdje se je okrunilo sedam kraljeva; da je njegova kći iza nesreće, koja ju snađe, bila pokopana odjevena u suhom zlatu pod jednim od sedam humaka kamenja od kamenare, jugozapadno od crkvice sv. Ilije. S njom bi pokopana kvočka od zlata sa 12 zlatnih pilića. Tko bi našao ovaj grob, postao bi silno bogat. Dok je to pripovijedao, jedan od prisutnih seljaka reče, da je Don Frane (Bulić) potrošio do sada dva milijuna kruna da nađe taj grob, ali da ga nije našao². Ovo pripovijedaju manje više svi u selu a iza nalaska spomenutog sarkofaga u Zviračam govore, da je u njemu bila pokopana Dijoklecijanova kći. Jer tako ogroman sarkofag od francuskog mramora, kako oni kažu (dočim je od prokoneskoga. Sr. Bull. dalm. 1914. str. 98. i sl.), nije mogao služiti za drugoga osim za kojega člana carske kuće.

Od nekoliko desetljeća solinske iskopine rasvjetlile su mnoga arheološka pitanja iz vremena Dijoklecijanovih, zato se nadamo i želimo našim nasljednicima — jer *aetas nostra vergit* — da ove još veoma plodne iskopine rasvijetle novim svjetlom pitanja, koja se tiču Dijoklecijana i njegove obitelji. Tom željom zaključujemo ovu studiju o velikom Dalmatincu, o caru Dijoklecijanu.

¹ Za dalju povijest ovoga sarkofaga sr. Bull. dalm. 1914. str. 99 i 102.

² Zlatna kvočka sa dvanaest zlatnih pilića po narodnom pričanju našao je u Solinu i otac pisca ove studije. Zato mu je bilo lako poslati sina Franu na visoke škole u Beč, tako je govorio jednom mali puk po Vranjicu! God. 1834. otac pisca nađe u jednom grobu u Solinu mnogo lijepih starinskih predmeta od zlata i stakla, koji djelomice bješe darovani

na sve strane. Pisac ovih brazda primi od oca na dar g. 1866. lijep zlatan lanac sa tri zlatna prstena, koje je on darovao arheološkom muzeju sa mnogim ostalim starinskim predmetima svoje privatne vlasnosti g. 1883., kada postade muzejskim direktorom. Sr. Spise muzejske 1892. br. 17, pa br. 2933 i br. 1702. Kat. H. kovine, br. 779. Kat. I. Gemmae u arheološkom muzeju.

Cum scripsi haec, annum complebam septuagesimum. (4./X. 1916.)

Fr. Bulić.